

ÁGOSTAI HITVALLÁS

KONKORDIAKÖNYV
A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai
2.

Szerkesztő
Dr. Reuss András

ÁGOSTAI HITVALLÁS

Luther Kiadó • Budapest, 2008

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Luther Kiadó, 2008

Tartalom

BEVEZETÉS AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS MAGYAR KIADÁSÁHOZ	9	
 AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS	 13	
ELŐSZÓ	15	
A fő hitcikkek	19	
I. Istenről	19	
II. Az eredeti bűnről	20	
III. Az Isten Fiáról	21	
IV. A megigazulásról	22	
V. Az egyházi szolgálatról	23	
VI. Az új engedelmességről	24	
VII. Az egyházzal	24	
VIII. Mi az egyház?	25	
IX. A keresztségről	25	5
X. Az úrvacsoráról	26	
XI. A gyónásról	26	
XII. A bűnbánatról	27	
XIII. A szentségekkel élésről	28	
XIV. Az egyházi rendről	29	
XV. Az egyházi szokásokról	29	

XVI. A közügyekről	30
XVII. Krisztus ítéletre való visszajöveteléről	31
XVIII. A szabad akaratról	32
XIX. A bűn okáról	33
XX. A hitről és a jó cselekedetekről	33
XXI. A szentek tiszteletéről	37
Az első rész befejezése	38

CIKKEK A MEGSZÜNTETETT VISSZAÉLÉSEKRŐL	39
Bevezetés	39
XXII. A két színről	40
XXIII. A papok házasságáról	41
XXIV. A miséről	43
XXV. A gyónásról	47
XXVI. Az ételek közötti különbségtételről	48
XXVII. A szerzetesi fogadalmakról	53
XXVIII. Az egyházi hatalomról	59
Befejezés	67

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – A KERESZTYÉN HIT FOGLALATA (Reuss András)	69
---	----

1. TANÚSÁGTÉTEL AUGSBURGBAN	71
Minél inkább tiltják a reformációt, annál jobban hat	72
A császár megszilárdítja hatalmát	79
A protestánsok két kísérletet tesznek egységük 6 megteremtésére	81
A marburgi párbeszéd és a Marburgi cikkek	82
A schwabachi konvent és a Schwabachi cikkek	89
A császár meghívólevele reményeket ébreszt	91
A védekezőkből hitvallók lettek	95
Eleinte védekezésre készülnek a lutheriek	95

Luther a távolból jelen van	103
Az eretnokség vádját záporozzák az óhitűek	106
Hosszan tartó és hangos gyülekezés Augsburgban	107
Készülődik a császári udvar: hatalom birtokában tehetetlenül	108
Érkezésekor a császár kiélezi a helyzetet	111
Fáradhatatlanul tárgyalnak a megegyezést keresők	115
Történelmi pillanat: felolvassák az Ágostai hitvallást	118
A hitvallás története folytatódik a birodalmi gyűlésen	124
A Confessio Tetrapolitana és a Fidei ratio	124
A katolikusok Cáfolata jórészt elismerés	125
Bizottságok szeretnék közelíteni az álláspontokat	133
A birodalmi gyűlés állandó bizottsága (1530. augusztus 6–14.)	133
A tizennégyes bizottság (1530. augusztus 16–21.)	135
A hatos bizottság (1530. augusztus 24–30.)	138
A megegyezésben reménykedők szinte fáradhatatlanok	140
A külön tárgyalások ismét zsákutcába jutnak: megrendül a bizalom	142
A birodalmi gyűlés elutasítja az Ágostai hitvallást, „átnyújtják” az Apológiát	143
Az Ágostai hitvallás kéziratai, kiadásai és szövegének története	146
Az eredeti szöveg	146
Az eredeti kéziratok	147
Másolatok	148
Nyomtatott kiadások	149
Változtatások a szövegen	150
Az Ágostai hitvallás közjogi és egyházjogi jelentőséget nyer	152
Németországban	152
Európa többi részén	155
Az Ágostai hitvallás Magyarországon	157
Az Ágostai hitvallás hatása helyi hitvallásokra	157

Az Ágostai hitvallás hazai kiadásai és fordításai	163
Az Ágostai hitvallás visszhangja a római katolikus egyházban	169
2. TANÚSÁGTÉTEL A MEGIGAZÍTÓ ISTENRŐL	176
Az Ágostai hitvallás – a keresztyén hit megvallása	176
Az Ágostai hitvallás – gyülekezetek hitvallása	177
Az Ágostai hitvallás – az egyház hitvallása	178
Az Ágostai hitvallás – az egyetemes (katolikus) egyház hitvallása	179
Az Ágostai hitvallás – a Szentírás értelmezése	180
Az Ágostai hitvallás – a szó, az ige erejével az igazságért	182
Az Ágostai hitvallás – témája nem huszonnyolc, hanem egyetlen egy	182
Az Ágostai hitvallás – hitvallás Isten Fiáról, a kiengesztelő és megszentelő Úr Krisztusról	184
Az Ágostai hitvallás – ma is érvényes	188
Az Ágostai hitvallás – önvizsgálatra hív	190
ÉLETRAJZI ADATOK	193
IRODALOM	200

Bevezetés az Ágostai hitvallás magyar kiadásához

Minden évszázadban legalább egyszer – akadt olyan, amelyikben többször is – kiadták hazánkban az Ágostai hitvallást 1530-as felolvasása óta. A 20. század különösen is termékeny volt ebből a szempontból. A legutolsó kiadás (1957) óta azonban ötven év telt el, példányai is mind elkelték. A teológiai képzés állandónak mondható és az elmúlt években megelevenedett iskolai hitoktatás új igénye mellett, az 1980-as 450 éves jubileum és a megigazulásról szóló evangélikus–római katolikus *Közös nyilatkozat* Augsburgban 1999. október 31-én történt aláírása ökumenikus érdeklődést keltett, újabb kiadás vált tehát szükségessé.

A jelen fordítás nem teljesen új, hanem *Nagy Gyula* fordítását (1957) vette alapul, felhasználva *Paulik János* (1896, 1900) és *Prőhle Károly* (1930, 1943) fordítását. A két azonos tekintélyű eredeti szöveg – latin és német – közül most a korábbi fordításoknál is határozottabban a latin szöveget tolmácsolja a két fordító – a latintanár és a teológiai tanár –, akiknek ez az együttműködése új az Ágostai hitvallás eddig készült magyar fordításainak történetében.

Néhány megjegyzés a fordítás szövegéhez:

A bibliai helyeket – a könnyebb kezelhetőség érdekében – a fejezet és a vers megjelölésével együtt adjuk meg, bár a ma elfogadott versbeosztás a hitvallás megírásakor még nem létezett. Ha a bibliai hely

jelölése a kritikai kiadásban csak a margón szerepel, akkor szögletes zárójelben [], ha nem szerepel, akkor lábjegyzetben közöljük.

A jelen kiadványt a hitvallásbeli idézeteknek sem a forrásával, sem azok leelőhelyével vagy címük fordításával nem terheljük. Az alaposabb tájékozódást kívánó érdeklődők a kritikai kiadásban kaphatnak választ kérdéseikre. A fordítás és az eredeti szöveg könnyebb azonosítása érdekében az egyes cikkeken belül közöljük a kritikai kiadás versbeosztását is.

Szövegkritikai megjegyzéseket nem közlünk – azon kívül, hogy az egyes cikkek címét és sorszámát szögletes zárójelben közöljük, valamint lefordítottunk három olyan részletet (XIII., XVIII., XXVI. cikk), amely az 1531-ben megjelent első kiadásban (editio princeps) szerepel először, tehát a birodalmi gyűlésen nem olvasták fel. E három helytől eltekintve a kritikai kiadás fő szövegét tartalmazza a fordítás.

A hitvallás szövegét kísérő lábjegyzeteket *Reuss András* állította össze.

A hitvallás történetét bemutató rész sajátossága, hogy az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés részletesen leírt eseményeitől egészen 1555-ig, az augsburgi vallásbékéig vázolja fel az eseményeket, és rövid kitekintést nyújt Németországon kívüli, valamint újabb fejleményekre is.

Az életrajzi adatokat tartalmazó rész könnyen elérhető, rövid tájékoztatást nyújt az események szereplőiről, koráról, hovatartozásáról, munkásságáról.

Csepregi Zoltán, az Evangélikus Hittudományi Egyetem rektora és egyháztörténeti tanszékének vezetője a történeti résszel kapcsolatosan több fontos formai és tartalmi észrevételt tett, *Balogné Vincze Katalin*, az EHE doktorandusza és latin szakos tanárnő a fordítás számos pontjához adott értékes javaslatot, amelyeknek majd mindegyike bekerült a kiadványba. *Orosz Gábor Viktor*, az MTA–EHE Szociáletikai és Ökumenikus Kutatócsoportjának tudományos munkatársa is több figyelembe vett javaslattal élt. Fáradozásukat nagyra értékeljük és köszönjük.

Őszinte vágyunk, hogy sokan elmélyedjenek az Ágostai hitvallás tartalmának megismerésében, példát vegyenek az előttünk jártak küzdelmes bizonyágtételéből, vallják meg az egy Krisztust, növekedjenek uralma alatt, és leljék örömeiket mindebben. Amint mi is gazdagodtunk, és örömet találtunk e munka elvégzésében.

Budapest, 2006. október

DR. REUSS ANDRÁS
teológiai tanár

BÓDI EMESE
latintanár

*„És a királyok előtt szólok a te bizonyosságaidról,
és nem szégyenülök meg.” Zsolt 119,46*

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS

Hitvallás, amelyet a győzhetetlen V. Károly császárnak az ágostai [augsburgi] birodalmi gyűlésen adtak át az 1530. esztendőben.

[Előszó]

1 Győzhetetlen és felséges Császár, legkegyelmesebb Urunk!¹ Császári Felséged birodalmi gyűlést hirdetett meg Augsburgba, hogy ez tanácskozzék majd a török – a keresztyén név és vallás e legádázabb, örökös és régi ellensége – elleni védekezésről, hogyan lehetne dühödt támadásainak tartós és szakadatlan háborús felkészüléssel ellenállni; *2* tanácskozzék továbbá szent vallásunk, a keresztyén hit ügyében támadt ellentétekről is, hogy a pártfelek egymás véleményét és álláspontját a vallás kérdésében kölcsönös szeretettel, jóakarattal és türelemmel nyilvánosan meghallgassák, megismerjék és mérlegre tegyék, *3* s így – a mindkét oldal írásaiban eltérően tárgyalt kérdéseket helyreigazítva – ezek a dolgok elrendeződjenek, és visszajussanak az egyetlen, egyszerű igazsághoz és a keresztyén egyetértéshez; *4* így kövessük és őrizzük meg ezután az egyetlen, tiszta és igaz vallást, s amiképpen egy Krisztus [uralma] alatt vagyunk és küzdünk, ugyanúgy egy keresztyén egyházban is élhessünk, egységben és egyetértésben. *5* Amikor minket, alulírottakat a többi választófejedelmekhez, fejedelmekhez és rendekhez hasonlóan az említett gyűlésre meghívtak, hogy a császári rendeletnek készségesen eleget tegyünk, idejében eljöttünk Augsburgba, s – dicsekvés nélkül mondjuk – a legelsőők közt jelentünk itt meg.

¹ V. (Habsburg) Károly (1500–1558), német-római császár (1519–1556).

6 Császári Felséged itt Augsburgban, e gyűlés kezdetén is tudtára adatta a választófejedelmeknek, fejedelmeknek és a birodalom többi rendjének más dolgokkal együtt, hogy a császári rendelet értelmében a birodalom minden egyes rendjének elő kell terjesztenie és át kell nyújtania véleményét, illetve állásfoglalását német és latin nyelven. 7 Tanácskozásunkat követően, a múlt szerdán² mi azt a választ adtuk Császári Felségednek, hogy részünkről hitvallásunk cikkeit a következő pénteken³ adjuk majd át. 8 Azért, hogy Császári Felséged akaratának eleget tegyünk, átnyújtjuk íghirdetőink és a magunk hitvallását a vallás kérdésében: így tanítottak nálunk mindeddig a Szentírás és Isten tiszta igéje alapján.

9 Ha tehát majd a többi választófejedelem, fejedelem és rend is ugyanígy – latin és német nyelvű iratokban – előadta véleményét a vallás ügyében az említett császári előterjesztés szerint, 10 erre az esetre a Császári Felségedet, legkegyelmesebb Urunkat megillető engedmességgel készségesen felajánljuk: az előbb említett fejedelmekkel, a mi barátainkkal, és a rendekkel baráti módon tanácsozunk alkalmas, elfogadható módokat avégből, hogy – amennyire tisztességgel lehet – megegyezésre jussunk, s ezt az ügyet mindkét részről előterjesztett iratok alapján minden gyűlölködő szándéktól mentes, békülékeny szellemben ily módon megtárgyaljuk, a viszálynak köztünk, pártfelek közt Isten segítségével véget vessünk és az egy, igaz, egyetértő valláshoz visszajussunk; 11 amint valamennyiünknek az egy Krisztus [uralma] alatt kell lennünk, küzdenünk s az egy Krisztust kell vallanunk, Császári Felséged rendeletének szellemében, és mindenek eljussanak Isten igazságára, mi ezért könyörgünk forró imádságokban Istenhez, segítse ezt az ügyet és adjon békességet.

16 12 Ha pedig az ügynék ez a megtárgyalása nem sikerülne Császári Felséged rendeletének szellemében, és eredménytelenül végződne – ez a többi választófejedelemtől, fejedelemtől és rendtől mint a másik pártféltől függ –, 13 mi akkor is bizonyosságát adjuk: amennyire ez

² Ez volt a császár Augsburgba érkezésének a napja, 1530. június 15.

³ 1530. június 24.

Istennel és jó lelkiismerettel lehetséges, semmit sem utasítunk vissza, ami valamiképpen a keresztyén egyetértés elérésére vezethet; ¹⁴ Császári Felséged, valamint a többi választófejedelem, birodalmi rend és mindenki, akit csak áthat a szeretet és buzgóság az igaz vallás iránt, s aki ezt az ügyet részrehajlás nélkül meghallgatni hajlandó, a magunk és a mieink hitvallásából ezt majd kegyesen megismeri és megérti.

¹⁵ Császári Felséged a választófejedelmeknek, fejedelmeknek és birodalmi rendeknek nem egyszer, hanem ismételten azt is kegyesen tudtára adta, az Úr 1526. esztendejében Speyerben tartott birodalmi gyűlésen pedig császári üzenetének megadott és előírt formájában nyilvánosan felolvastatta, ¹⁶ hogy Császári Felséged bizonyos, akkor megjelölt okoknál fogva ebben a vallási vitában nem kíván döntést hozni, ellenben a római pápánál szorgalmazni szándékozik a zsinat összehívását. ¹⁸ Ez még részletesebben kifejeződött egy évvel ezelőtt, a legutóbbi speyeri birodalmi gyűlésen. Császári Felséged itt Ferdinánd úr, Csehország és Magyarország királya,⁴ a mi jóakarónk és kegyes urunk által, továbbá a szóvivő és a császári meghatalmazottak útján többek közt tudatta üzenetében, hogy Császári Felséged tudomásul vette és végiggondolta azt a javaslatot, amelyet Császári Felséged birodalmi helytartója, a császári kormány elnöke és tanácsosai és a Regensburgban egybegyűlt többi rend küldöttei terjesztettek elő az egyetemes zsinat egybehívására, ¹⁹ s hogy a zsinat összehívását Császári Felséged is hasznosnak ítéli; mivel pedig azok az ügyek, amelyekről akkoriban Császári Felséged és a római pápa közt tárgyalás folyt, szorosan összefüggnek a megegyezés és a keresztyén kibékülés kérdésével, Császári Felséged nem kételkedik benne, hogy a római pápa rávehető lesz az egyetemes zsinat megtartására. ²⁰ Mindezt Császári Felséged kifejezte abbeli igyekezetét, hogy a római pápa⁵ ilyen zsinatnak az első alkalmas időpontban meghívó levelek útján történő kihirdetéséhez és egybeseregléséhez hozzájáruljon.

⁴ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564), 1526-tól Csehország és Magyarország királya, német római császár (1556–1564).

⁵ A pápa ekkor VII. Kelemen (1523–1534).

21 Arra az esetre tehát, ha ezek az ellentétek köztünk és a másik fél között barátságos módon nem rendeződnének, Császári Felséged előtt az eddigieken felül teljes engedelmességgel még arra is késznek mutatkozunk, hogy megjelenjünk és számot adjunk ilyen keresztyén, szabad egyetemes zsinaton, amelynek egybehívásáról a választófejedelmek, fejedelmek és birodalmi rendek igen nehéz tanácskozások nyomán mindig nagy egyetértéssel határoztak mindazokon a birodalmi gyűléseken, amelyeket Császári Felséged uralkodása idején tartottak. 22 Ehhez a zsinathoz és Császári Felségedhez ebben a rendkívül nagy és súlyos ügyben kellő módon, törvényes formában már előbb is fellebbeztünk. 23 Ehhez a fellebbezéshez mind a mai napig ragaszkodunk, és tőle – ha az ügyet a császári meghívó levél értelmében barátságos módon meg nem hallgatják, és a keresztyén egyetértés helyre nem áll – sem ezen, sem más tárgyaláson eltérni nem szándékozunk, de nem is tudunk; 24 amiről ezen a helyen is nyilvánosan tanúságot teszünk.

A fő hitcikkek

[I. ISTENRŐL]

¹ A gyülekezetek nálunk nagy egyetértéssel tanítják: a niceai zsinat határozata⁶ az isteni lényeg egységéről és a három személyről igaz, és azt minden kételkedés nélkül hinni kell; ² tudniillik, hogy egy isteni lényeg van, amelyet örökkévaló, testetlen, oszthatatlan Istennek neveznek, és [valóban] az is, végtelen hatalmú, bölcsességű és jóságú, teremtetője és megtartója mindennek, láthatóknak és láthatatlanoknak; ³ és mégis három egyenlő lényegű és hatalmú, együtt örökkévaló személy van: az Atya, a Fiú és a Szentlélek. ⁴ A személy szót pedig olyan jelentéssel használják, ahogyan ebben az összefüggésben az egyházi írók használták: nem részt vagy tulajdonságot jelent másvalamiben, hanem azt, ami önállóan létezik.⁷

⁵ Elítélik⁸ mindazokat a tévtanításokat,⁹ amelyek ez ellen a hittétel ellen támadtak, mint a manicheusokat, akik két őslétezőt vallottak, a

⁶ Egészen pontosan a 381-ben elfogadott Nicea-Konstantinápolyi hitvallásra kell itt gondolni, amelyet Niceai hitvallásként tartunk számon. Említése azt mutatja, hogy a Szentháromság-tant elfogadta és alapvető fontosságúnak tartotta a lutheri reformáció.

⁷ Ez a mondat a modalizmus néven ismert óegyházi tévtanítást veti el, amely azt tartotta, hogy a három isteni személy Istennek csupán három egymást követő megjelenési módja.

⁸ A többes szám harmadik személyű megfogalmazás, akárcsak az első mondatban, a gyülekezetekre vonatkozik.

⁹ A régi tévtanítások vagy eretnekségek felsorolásának célja, hogy a reformátori

jót és a rosszat;¹⁰ továbbá a valentiniánusokat,¹¹ ariánusokat,¹² eunomiánusokat,¹³ mohamedánokat¹⁴ és minden hozzájuk hasonlót. 6 Elítélik a régi és újfajta szamoszaténusokat¹⁵ is, akik azon erősködnek, hogy csak egyetlen isteni személy van; ezért az Igéről és a Szentlélekről ravasz és bűnös módon úgy szónokolnak, hogy azok nem külön személyek, hanem az Ige csupán a hangzó ígét, a Lélek pedig a létezőkben található teremtett mozgatóerőt jelenti.

[II. AZ EREDETI BŰNRŐL]

1 Tanítják¹⁶ továbbá, hogy Ádám bűnbeesése után a származás természetes rendjében minden ember bűnnel születik, vagyis istenfélelem és Istenbe vetett bizodalom nélkül és bűnös kívánsággal, 2 és hogy ez az eredeti betegség vagy romlás valóban bűn, amely kárhozzat, és

tant az óegyház eretnkségeitől éppen úgy elhatárolja, mint saját korának tévtanításaitól.

¹⁰ Mani perzsa vallásalapító (†277) hívei, akik keresztyén és perzsa dualisztikus elemeket ötvöztek össze.

¹¹ A 2. században élt és gnosztikus tanokat hirdető Valentinus követői, akik szinkretista befolyás alatt mesterüknél távolabb álltak a keresztyénségtől.

¹² Arius (vagy görögösen: Areiosz, alexandriai presbiter, IV. sz.) követői, akik szerint Krisztus nem egyenlő lényegű az istenségben az Atyával, hanem csak hasonló az Atyához, teremtett isteni lény.

¹³ Eunomius (†395) követői, tulajdonképpen szélsőséges ariánusok.

¹⁴ A Mohamed (570–632) próféta által alapított iszlám vallás követői, akik azt vallják, hogy hisznek az egy Istenben, de tagadják a Szentháromságot.

¹⁵ Szamoszatai Pál (kb. 260-tól antiochiai püspök) követői. Ő Jézus és az Ige (Logosz) egységét nem lényeg szerintinek (német: naturhaft; ουσσιωδω-s), hanem etikainak gondolta (Heussi 17t). Ezt dinamikus monarchianisztikus felfogásnak nevezzük. Az „újfajta szamoszaténus” kifejezés feltehetően antitrinitárius spiritualistákra vonatkozik, mindenekelőtt Campanusra, aki 1530 márciusában a Torgauban tartott megbeszélésen megjelent, és Lutherrel vitázni akart (vö. BSLK 51).

¹⁶ Itt és a következő cikkekben – az első cikk bevezető szavai szerint – a mondatot tulajdonképpen ki kellene egészíteni: gyülekezeteink tanítják... A felolvasáskor ezek a kifejezések választották el egymástól a cikkeket. A cikkek számozása és címe nem szerepelt a szövegben, hanem csak a katolikus Cáfolat nyomán alkalmazták.

most is örök halált hoz azoknak, akik nem születnek újjá a keresztség és a Szentlélek által.

3 Elítélik a pelagiánusokat¹⁷ és másokat,¹⁸ akik tagadják, hogy az eredeti romlás bűn, és hogy kisebbítsék Krisztus érdemének és jótéményeinek dicsőségét, azt állítják, hogy értelmének¹⁹ ereje által az ember megigazulhat Isten színe előtt.

[III. AZ ISTEN FIÁRÓL]

1 Tanítják továbbá, hogy az Ige, azaz Isten Fia, a boldogságos Szűz Mária méhében magára vette az emberi természetet, 2 hogy a két természet – az isteni és az emberi – elválaszthatatlanul legyen összekötve a személy egységében,²⁰ az egy Krisztus, aki valóságos Isten és valóságos ember, szűz Máriától született, valóságosan szenvedett, keresztre feszítettet, meghalt és eltemettetett, 3 azért, hogy kiengesztelje irántunk az Atyát, és áldozattá legyen nem csak az eredeti vétékért, hanem az emberek minden elkövetett bűnéért is. 4 Ugyanő²¹ alászállt a poklokra, és valóban feltámadt a harmadik napon, majd felment a mennybe, hogy az Atya jobbára üljön, és mindörökké országoljon és uralkodjék minden teremtményen, és megszentelje azo-

¹⁷ Pelagius (kb. 360–418) Írországból származó szerzetes, aki 400 körül Rómában, majd Észak-Afrikában működött, követőivel együtt tagadta az ember teljes romlottságát, amelyet az eredeti bűn okozott.

¹⁸ Nem pontos megjelölése azoknak, akikre itt gondolni lehet: elsősorban Zwinglire, aki az eredeti bűnt olyan betegségnek tartotta, amely úgy tapad az emberre, hogy ő maga ezért nem tekinthető bűnösnek. De Erasmus követőire is, akik az eredeti bűnt csak gyengeségnek vagy hiánynak tekintették. Talán ők azok, akiket a reformátorok úpelagiánusoknak neveztek.

¹⁹ A latin *ratio* szót Melanchthon a szabad akarat (*liberum arbitrium*) szinonimájaként használja.

²⁰ Az I. cikkhez hasonlóan itt is az ógyházi hagyományra hivatkozik. Vö. Chalcedoni hitvallás (451) és Quicumque vagy Athanasius-féle hitvallás.

²¹ A névmás hangsúlyos, mert minden állítás ugyanarra az egy Krisztusra vonatkozik. Nem lehet tehát Jézus életét vagy isteni vagy emberi természetéhez kapcsolni, s így személyének egységét bizonytalanná tenni.

kat, akik benne hisznek, s a szívükbe küldött Szentlélek²² által, hogy vezesse, vigasztalja, megelevenítse őket, és védelmezzen az ördöggel és a bűn hatalmával szemben. 6 Ugyanez a Krisztus egyszer majd nyilvánvalóan visszatér, hogy megítélje az élőket és a holtakat stb. az Apostoli hitvallás szerint.

[IV. A MEGIGAZULÁSRÓL]

1 Tanítják továbbá, hogy az emberek nem tudnak megigazulni²³ Isten színe előtt a saját erejükből, érdemeik vagy cselekedeteik alapján, hanem ingyen,²⁴ Krisztusért, hit által igazulnak meg, 2 ha hiszik, hogy (Isten) kegyelmébe fogadja őket és megbocsátja bűneiket a Krisztu-

²² A hitvallás nem tartalmaz külön cikket a Szentlélekről, bár ismételt van szó róla és munkájáról. A megdicsőült Úr munkálkodik a Szentlélek küldésével.

²³ „A megigazulás szónak az eredetiben olyan kifejezés felel meg (iustificatio), melyet tulajdonképpen a megigazítás szóval kellene fordítani, mert az fejezi ki, amit Isten tesz, amikor ingyen való végtelen kegyelméből a bűnösnek megbocsát, megkegyelmez, vele a Krisztusért úgy bánik, mint igazzal, neki a Krisztus érdemét, igazságát (igazságosságát) beszámítja, őt kegyelmébe, közösségébe fogadja. Ez a megigazító kegyelem. De ezt nem lehet semmiképpen sem kiérdemelni, hanem csak hívó bizalommal, bizodalmas hittel elsajátítani. Ez a hit a megigazító hit. De viszont ez sem a mi érdemünk, nem a mi vállalkozásunk eredménye, hanem Isten, a Szentlélek ajándéka, mert Isten kegyelme, az evangéliom ébreszti, hívja elő a lélekben, mint a hang a visszhangot.” (Pröhle Károly, in: Az Ágostai Hitvallás 1930: 89–90.) A megigazítás nem egy tantétel elfogadása, hanem belekapaszkodás Istenbe, aki így cselekszik az emberrel. Mivel a magyar evangélikusság nyelvében azonban a megigazulás szó vált általánossá, és a bibliafordítások is ezt az alakot használják, ezért a hitvallás fordításban is ezt használjuk. Bár Paulik János már 1900-ban megjelent Ágostai hitvallás fordításának második kiadásában a megigazítás alakot találja helyesebbnek, elterjedtsége miatt meghagyja a megigazulás alakot (Az Ágostai Hitvallás 1930: 78.).

²⁴ Latinul: gratis.

sért, aki halálával bűneinkért eleget tett. ³ Ezt a hitet számítja be²⁵ Isten előtte érvényes igazsággul. Római levél 3. és 4. fejezete.²⁶

[V. AZ EGYHÁZI SZOLGÁLATRÓL]

¹ Azért, hogy erre a hitre eljussunk, rendeltetett²⁷ az evangélium tanításának és a szentségek kiosztásának szolgálata. ² Mert az ige és szentségek mint eszközök által kapjuk a Szentlelket, aki hitet támaszt – ahol és amikor Istennek tetszik – azokban, akik hallják az evangéliumot: ³ azt tudniillik, hogy Isten nem érdemeink miatt, hanem a Krisztusért igazítja meg azokat, akik hiszik, hogy Isten őket a Krisztusért kegyelmébe fogadja. Gal 3,14: Hogy a Lélek ígérését hit által megkapjuk.

⁴ Elítéli az anabaptistákat²⁸ és másokat, akik azt tartják, hogy az ember külső ige²⁹ nélkül, saját előkészületei és cselekedetei útján nyeri el a Szentlelket.

²⁵ A beszámítás, latinul *imputatio*, a megigazulás beteljesedése, amikor a teremtményt minden bűne ellenére igaznak mondja, és Krisztus ajándékában (elégítélésben) részesíti.

²⁶ Róm 3,21kk., 4,5. A többi cikktől eltérően itt nem olvasható az ellenkező vagy eltérő tanítások elvetése. A vitapartnerek mégis ezzel a cikkel kapcsolatban emelték a legtöbb kifogást.

²⁷ A latin szöveg Istenre utaló passzív szerkezetet (*passivum divinum*) használ, amely arra utal, hogy nem emberi intézmény tehát, bár az egyházra, a gyülekezetre van rábízva, amely elhív a kegyelmi eszközökkel, az igével és a szentségekkel való szolgálatra. Az ige említése azt a nézetet vitatja, amely csak a szentségek kapcsán akart tudni a Szentlélekről (a katolikus egyház szakramentalizmusa), a szentségek említésével pedig azokkal szemben foglal állást, akik csak az ígét tartották fontosnak és helyesnek (az újrakeresztelők és spiritualista csoportok).

²⁸ A szó jelentése: újrakeresztelők. Ők rajongó módon a Szentlélek közvetlen sugalmazására hívatkoztak.

²⁹ Külső ige az írott ige, a hirdetett ige és a szentség.

[VI. AZ ÚJ ENGEDELMESSÉGRŐL]

1 Tanítják továbbá, hogy ennek a hitnek jó gyümölcsöket kell³⁰ teremnie, és hogy a jó cselekedeteket, amelyeket Isten rendelt,³¹ Isten akaratáért kell megtennünk, nem pedig abban bízva, hogy ezekkel a cselekedetekkel Isten színe előtt érdemessé lehetünk a megigazulásra.

2 Mert a bűnbocsánatot és a megigazulást hittel lehet megragadni, amint Krisztus szava is bizonyítja: „Bár mindezeket megcselekedtétek, mondjátok: haszontalan szolgálak vagyunk”.³² 3 Ugyanezt tanítják a régi egyházi írók is. Ambrosius³³ ugyanis így szól: „Isten azt végezte, hogy aki Krisztusban hisz, az üdvözl, és cselekedet nélkül, egyedül hittel, ingyen nyeri el a bűnök bocsánatát.”

[VII. AZ EGYHÁZRÓL]

1 Tanítják továbbá, hogy az egy³⁴ szent egyház minden időben megmarad.³⁵ Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki.

2 Az egyház valódi egységéhez elegendő egyetérteni az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. 3 De nem szükséges,

³⁰ A nagy ellenfél, Eck János, azt vetette a reformátorok szemére, hogy nem tartják fontosnak vagy egyenesen fölöslegesnek tartják a cselekedeteket. Míg Luther általában arra tette a hangsúlyt, hogy a hitből természetesen fakadnak a jó cselekedetek, mint jó fán a jó gyümölcsök. A pedagógus Melanchthon erről gyakran úgy beszélt, mint megvalósítandó feladatról. Melanchthon itt mindkét szempontot érvényesíti.

³¹ Ellentétben a vélt jó cselekedetekkel, amelyeket emberek találtak ki és tartanak a komoly keresztyén élet jellemzőjének.

³² Lk 17,10 latin szövegének fordítása.

³³ Ez az első hely a hitvallásban, amikor egyházatyára hivatkozva érvel. Ez is annak bizonyossága, hogy a reformáció nem új tanítást hozott. Ambrosius, (Szent) Ambrus (339–397), milánói püspök, az egyik legjelentősebb nyugati egyházatyája. Az idézet az ún. Ambrosiasterből, egy akkoriban még Ambrosiusnak tulajdonított, Pál apostol leveleihez írt ókori kommentárból való.

³⁴ Nincs tehát szó új vagy másik egyházzal.

³⁵ Vagyis Krisztusnak az idők végén való visszajöveteléig.

hogy mindenütt hasonlóak legyenek az emberi hagyományok, vagyis az emberek által megállapított vallási szokások és szertartások; ⁴ amint Pál mondja: egy a hit, egy a keresztség, egy az Istene és Atyja mindeneknek stb.³⁶

[VIII. MI AZ EGYHÁZ?]

¹ Bár az egyház önmagában a szentek és igazán hívők gyülekezete, mivel azonban ebben az életben sok képmutató és gonosz keveredik közéjük, ezért a szentségekkel akkor is szabad élni, ha gonoszok szolgáltatják ki, Krisztus mondása szerint: az írástudók és a farizeusok a Mózes székében ülnek stb.³⁷ ² A szentségek is, az ige is Krisztus rendelése és parancsa folytán hatékonyak, még akkor is, ha gonoszok nyújtják azokat.

³ Elítélik a donatistákat³⁸ és hasonlókat, akik tagadták, hogy szabad gonoszok szolgálatával élni az egyházban, s úgy gondolták, hogy a gonoszok szolgálata haszontalan és hatástalan.

[IX. A KERESZTSÉGRŐL]

¹ A keresztségről azt tanítják, hogy szükséges az üdvösséghez, ² és hogy Isten a keresztség által felkínálja kegyelmét, továbbá, hogy meg kell kereszteni a gyermekeket, akik a keresztség által Istennek felajánlva befogadtatnak Isten kegyelmébe.³⁹

³⁶ Ef 4,5–6.

³⁷ Mt 23,2.

³⁸ Donatus karthágói püspök (316-tól) követői, akik szigorú egyházfegyelmet és aszketikus erkölcsi magatartást követeltek, sőt a szentségek érvényességét is a kiszolgáltató személyes szentségétől tették függővé.

³⁹ A keresztségről folytatott korabeli sok és éles vita ellenére a cikk rendkívül visszafogott, Melancthon nyilvánvalóan nem törekedett a keresztségről szóló reformátori tanítás részletes kifejtésére.

3 Elítélik az anabaptistákat,⁴⁰ akik helytelenítik a gyermekkeresztséget, és azt állítják, hogy a gyermekek keresztség nélkül üdvözülnek.

[X. AZ ÚRVACSORÁRÓL]

1 Az úrvacsoráról tanítják, hogy Krisztus teste és vére valóságosan⁴¹ jelen van és kiosztják az úrvacsorában azoknak, akik élnek vele; 2 és elutasítják⁴² azokat, akik másként tanítanak.⁴³

[XI. A GYÓNÁSRÓL]

1 A gyónásról azt tanítják, hogy a magánfeloldozást⁴⁴ meg kell őrizni a gyülekezetekben, bár a gyónásban nem szükséges az összes vétek felsorolása.⁴⁵ A zsoltár szerint ugyanis ez lehetetlen: A tévedéseket ki veheti észre?⁴⁶

⁴⁰ Az anabaptisták, amint latin nevük is utal rá, mivel nem ismerték el a gyermekkeresztséget, újra megkeresztelték azokat, akik felnőttként megvallották hitüket. Fő érvük az volt, hogy a gyermekek nem tudják felfogni a keresztség értelmét. Luther ezzel szemben Isten ígérését hangsúlyozta, amely a személyre való tekintet nélkül megáll.

⁴¹ Krisztus testének és vérének jelenlétét ezzel az egyetlen szóval írja le a cikk, amely a korabeli vitákat ismerve még visszafogottabb, mint az előző, s ugyanakkor rendkívül szűkszavú is. Ez a megfogalmazás a valóságos jelenlétet (reálprezencia) állítja, és kizárja a szimbolikus értelmezést, de – a lutheri értelmezéshez hűen – nem fejt ki, miként kell elképzelni közelebbről a jelenlétet.

⁴² A korábban használt szavaktól eltérően, az elítélés legenyhébb kifejezése.

⁴³ Elsősorban Andreas Karlstadt (1480–1541), Ulrich Zwingli (1484–1531) és Caspar Schwenckfeld (1489–1561) tanaira lehet itt gondolni.

⁴⁴ Az absolutio privata azt a kézrátétellel történő személyes feloldozást jelenti, amely a személyes gyónást követi.

⁴⁵ A teljes felsorolást a lateráni zsinat (1215) határozata kívánta meg, amely az évente legalább egyszeri gyónást is előírta, vö. Denzinger–Hünemann 2004: *812.

⁴⁶ Zsolt 19,13.

[XII. A BŰNBÁNATRÓL]

1 A bűnbánatról azt tanítják, hogy akik a keresztség után bűnbe estek, bármikor részesülhetnek bűnbocsánatban, ha megtérnek,⁴⁷ 2 s az ilyen bűnbánatra térteket az egyház köteles feloldozni. 3 A bűnbánat pedig helyes értelemben e két részből áll: 4 az egyik a töredelem, vagyis az a rettegés, amelyet a bűn megismerése kelt a lelkiismeretben; 5 a másik pedig a hit, amely az evangéliumból vagy feloldozásból fakad, és Krisztusért hiszi a bűnök bocsánatát, megvigasztalja a lelkiismeretet és megszabadítja a rettegésektől.⁴⁸ 6 Ezután jó cselekedeteknek kell⁴⁹ következniük, amelyek a bűnbánat gyümölcsei.⁵⁰

7 Elítélik az anabaptistákat, akik tagadják, hogy az egyszer már megigazultak elveszthetik a Szentlelket; 8 továbbá, akik azt állítják, hogy egyesek ebben az életben olyan tökéletességre jutnak, hogy lehetetlen vétkezniük.⁵¹

9 Elítélik a novaciánusokat⁵² is, akik nem akarták feloldozni a keresztség után a bűnbánatra tért elbukottakat.

⁴⁷ A latinban a *convertuntur* szó szerepel (*converto*, *conversióból*), amely Luthernél a kezdeti megtérést és a naponkénti bűnbánatot is jelenti. A feloldozás ajándékának egyetlen feltétele tehát az a készség, hogy az ember bűnös voltának tudatában és bűnét bánva Isten kegyelménél keressen menedéket. Ha ez a feltétel teljesül, az egyháznak meg kell adnia a feloldozást. Ami az evangéliumban mindenkinek szól, azt a feloldozás az egyes személyre alkalmazva mondja ki.

⁴⁸ A hitvallás elfordul a római katolikus felfogástól, amely három részt különböztetett meg: a szív bánata vagy töredelem (*contritio cordis*), a száj vallomása (*confessio*) és a bűnökért való elégtétel (*satisfactio operum*), amint IV. Jenő pápa 1439. november 22-én kiadott *Exsultate Deo* kezdetű enciklikája is leírta. Vö. Denzinger–Hünemann 2004: *1323.

⁴⁹ Ez a szó kapcsolja össze a szabadító, feloldozó hitet és a bűnbánat gyümölcseit. Hasonlóképpen fogalmazott már a VI. cikk is. Melancthon teológiájának ez jellegzetes vonása.

⁵⁰ Mt 3,8.

⁵¹ Némely anabaptisták olyan keresztyén tökéletességet vallottak, amelyben meg kell mutatkoznia, hogy a Lélek ajándékával az ember mindig erősebb, mint a bűn kísértése. Mivel pedig a Lélek ajándéka elveszíthetetlen, ezért az ember mindig csak győztes lehet.

⁵² Novatianus (+258) irányzatának követői, akik tagadták a bűnbánat lehetőségét,

10 Elvetik azokat is, akik nem azt tanítják, hogy hit által részesülünk a bűnök bocsánatában, hanem arra utasítanak, hogy saját elégtételeinkkel érdemljük ki a kegyelmet.⁵³

[XIII. A SZENTSÉGEKKEL ÉLÉSRŐL]

1 A szentségekkel élésről azt tanítják: a szentségek nemcsak azért rendeltettek, hogy ismertetőjelei legyenek a hit megvallásának az emberek közt,⁵⁴ hanem inkább azért, hogy jelei és bizonyosságai legyenek Isten irántunk való jóakarátának, s felkeltsék és erősítsék a hitet mindazokban, akik élnek velük.⁵⁵ 2 A szentségekkel ezért úgy kell élni, hogy vele járjon a hit, amely bízik a szentségek által nyújtott és szemünk elé tárt ígéretekben.

3 *Elítélik tehát azokat, akik azt tanítják, hogy a szentségek pusztán elvégzésükkel⁵⁶ tesznek igazzá, és akik nem tanítják, hogy a szentségek használatában szükséges a hit, amely bízik a bűnök bocsánatában.*⁵⁷

és mindenkit kizártak a gyülekezetből, aki például az üldözések idején hitét megtagadta.

⁵³ Annak a – tulajdonképpen cselekedetekből való megigazulást hirdető – nézetnek az elvetése, mely szerint az elkövetett bűn mértéke szerint az emberre rótt bűnbánati gyakorlatokkal (elégtétellel) lesz a kegyelem teljessé.

⁵⁴ Szinte már idézetszerű utalás Zwingli úrvacsora-értelmezésére. Ő nem tudta elképzelni a Szentléleknek a szentségek nyújtásával való közlését.

⁵⁵ A szentségek ajándékában úgy lehet részesülni, úgy keltik és erősítik az ember hitét, hogy tartalmazzák az ígéretet. Amikor a szentségekkel élés velejárójának tartja a bizodalmas hitet, állást foglal azzal a római katolikus nézettel szemben, amely a szentségnek a pusztá elvégzése által (ex opere operato) bekövetkező hatását vallja.

⁵⁶ A latin kifejezés: ex opere operato.

⁵⁷ A dőlt betűs mondatot először az 1531-es editio princeps, majd a Liber Concordiae 1580-as és 1584-es latin változatai tartalmazták.

[XIV. AZ EGYHÁZI RENDRŐL]

Az egyházi rendről azt tanítják, hogy nyilvánosan⁵⁸ senki sem tartozik tanítani és a szentségeket kiszolgáltatni az egyházban, csak az, akit erre szabályszerűen elhívtak.

[XV. AZ EGYHÁZI SZOKÁSOKRÓL]

¹ Az egyházi szokásokról azt tanítják, hogy meg kell őrizni mindazokat a szokásokat, amelyek bűn nélkül megtarthatók és az egyház békességét, jó rendjét szolgálják – mint bizonyos szent napok, ünnepek és hasonlók.

² Az ilyen dolgokra nézve ugyanakkor intik az embereket, ne terheljék meg a lelkiismeretet, mintha az ilyen vallási szokások⁵⁹ szükségessé lennének az üdvösséghez.

³ Arra is figyelmeztetik őket, hogy azok az emberi hagyományok, amelyeket Isten kiengesztelésére, a kegyelem kiérdemlésére és a bűnökért elégtételül rendeltek el, ellenkeznek az evangéliummal és a hitről szóló tanítással. ⁴ Ezért az olyan fogadalmak, ételekre és napokra vonatkozó hagyományok stb., amelyeket a kegyelem kiérdemlésére, valamint bűnökért adott elégtételképpen hoztak szokásba, haszontalanok és ellentétesek az evangéliummal.

⁵⁸ A kifejezés arra a külön felhatalmazásra utal, amely a nyilvános tanításra és a szentségek nyilvános kiszolgáltatására vonatkozik, megkülönböztetve ettől a szülők által a családban végzett keresztyén nevelést és tanítást, valamint a minden megkeresztelt hívő ember által végzett tanítást, amely minden keresztyén feladata.

⁵⁹ A latin szó: cultus. A reformátorok nem akartak tehát mindenféle egyházi szokást és hagyományt elvetni, amint az ellenfelek szemükre vetették, vagy amint a reformáció túlzó irányzatai (Karlstadt és a rajongók) erőltették. Ebben a kérdésben is következetesen képviselték a reformatori tanítás alapelvét: az emberi hagyományok betartását semmiképpen sem szabad kötelező és üdvözítő törvénnyé nyilvánítani. Melancthon az egyházi szokások nevelő jellegét hangsúlyozza: nem szükséges részei a hitnek, de nem is ártalmasak. Éppen ezért az ember szabadon igazodhat is hozzájuk.

[XVI. A KÖZÜGYEKRŐL]

1 A közügyekről azt tanítják, hogy a törvényes világi intézmények Isten jó alkotásai,⁶⁰ 2 a keresztyéneknek szabad hivatalt viselniük, bíraskodniuk, császári és más, érvényben levő törvények szerint ítélniük, jogos halálos ítéleteket hozniuk, jogos háborút viselniük,⁶¹ katonáskodniuk, törvényes szerződést kötniük, saját tulajdonnal rendelkezniük,⁶² a hatóságok kívánságára esküt tenniük,⁶³ házasodniuk és férjhez menniük.⁶⁴

3 Elítélik az anabaptistákat, akik eltiltják a keresztyéneket ilyen világi kötelességektől.⁶⁵

4 Elítélik azokat is, akik az evangéliumi tökéletességet nem az isten-

⁶⁰ A hagyományos egyházi és politikai-társadalmi életformát a reformáció nem akarta megváltoztatni. Inkább Isten rendelte céljára mutatott rá, és ezzel meghatározta teológiai jelentőségét. A római egyház oldaláról ismételt elhangzott a vád, hogy a reformáció a társadalmi rendet borítja fel. Ezért hangsúlyozza a cikk, hogy ezek Isten jó alkotásai. Ennek a rendnek a megdöntését – a lutheri kétféle kormányzás elvét követve – éppúgy elvetik, mint azt a gondolatot, hogy uralmuk alá hajtsák.

⁶¹ Jogos vagy igazságos háborún a középkorban olyan védekezést értettek, amely (1) arányos a sérelemmel, (2) nem ürügy a hódításra, és (3) amelyet nem embertelen eszközökkel folytatnak. A fogalom célja nem a háború igazolása, hanem korlátok közé szorítása volt.

⁶² Számos korabeli rajongó csoport a tulajdon teljes feladását kívánta meg követőtől.

⁶³ A 16. században számos tisztségviselőtől esküjének naponkénti megújítását követelték meg. Ez az eljárás az eskü leértékelődéséhez vezetett. Különösen a svájci újrakeresztelők fordultak szembe ezzel a gyakorlattal Mt 5,34-re hivatkozva. A reformátorok a könnyelmű esküdözéssel fordultak szembe, de nem elleneztek a hatóságok által megkívánt esküt.

⁶⁴ A házasság nemcsak a római katolikus papság számára volt tilos, de bizonyos újrakeresztelő csoportok is megtiltották tagjaiknak. A reformáció ezekkel szemben a házasságot nemcsak megengedte, hanem olyan rendnek tartotta, amelyet Isten parancsol, és olyan hivatásnak, amelyben az ember Istennek szolgálhat. A felsorolás egésze azokkal száll vitába, akik úgy tartották, hogy a keresztyének nem vehetnek részt ilyen dolgokban, hanem passzív magatartást tanúsítva a polgári kötelességeknek háttérbe kell fordítaniuk.

⁶⁵ A mondat általánosságban fogalmaz. Az egyes anabaptista csoportok nézetei azonban nem voltak azonosak.

félelemben és hitben, hanem a világi kötelességek elhagyásában keresik,⁶⁶ mert az evangélium a szív örökkévaló igazságát tanítja. ⁵ Ezzel azonban nem forgatja fel az állami vagy a családi élet rendjét, hanem nagyon is megköveteli, hogy azt Isten rendelkezéseként megtartsuk és a szeretetet ezekben a rendekben gyakoroljuk. ⁶ A keresztyének tehát kötelesek felsőbbbségeiknek és a törvényeknek engedelmeskedni, kivéve, ha azt követelik tőlük, hogy bűnt kövessenek el, ⁷ mert akkor inkább kötelesek Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek. ApCsel 5,29.⁶⁷

[XVII. KRISZTUS ÍTÉLETRE VALÓ VISSZAJÖVETELÉRŐL]

¹ Tanítják továbbá: Krisztus a világ végén megjelenik majd, hogy ítéletet tartson, a halottakat mind feltámasztja; ² az istenfélőknek és választottaknak örök életet és soha el nem múló boldogságot ad; ³ az istenteleneket és az ördögöket pedig arra kárhoztatja, hogy vég nélkül gyötrődjenek.

⁴ Elítélik az anabaptistákat, akik azt tartják, hogy az elkárhozott emberek és az ördögök büntetése egyszer véget ér.⁶⁸

⁵ Elítélnék másokat is, akik most olyan zsidós nézeteket hingenek, hogy a halottak feltámadása előtt az istentelenek teljes leigázásával az istenfélők szerzik meg a világuralmat.⁶⁹

⁶⁶ Az egész középkoron végighúzódott az a nézet, amely a szerzetesi életet tartotta az evangéliumi tökéletesség megvalósítójának.

⁶⁷ A lutheri reformáció úgy követelt engedelmességet a felsőbbbség és a törvények iránt, hogy közben annak határát is kimondta és megfogalmazta.

⁶⁸ Az anabaptisták Órigenésznek a mindenek helyreállítására (apokatasztaszis pantón) vonatkozó és az egyház által elvetett tanítását elevenítették föl.

⁶⁹ A rajongók között akadtak olyanok, akik egy ilyen Isten országában nemcsak reménykedtek, hanem azt megvalósítani is igyekeztek.

[XVIII. A SZABAD AKARATRÓL]

1 A szabad akaratról azt tanítják: az emberi akaratnak van annyi szabadsága, hogy becsületes világi életet tudjon folytatni, és választani tudjon olyan dolgok közül, amelyek az értelem hatáskörébe tartoznak.⁷⁰ 2 De arra nincs ereje, hogy a Szentlélek nélkül⁷¹ megvalósítsa az Isten színe előtt érvényes vagy másképpen lelki igazságot, mert a természetes ember nem érti meg az Isten Lelkének dolgait.⁷² 3 Ez [a lelki igazság] akkor lesz a szívekben, ha az ige által a Szentlelket vesszük. 4 Ezt ugyanilyen szavakkal fejti ki Augustinus⁷³ a Hypognosticon⁷⁴ III. könyvében: „Valljuk, hogy minden embernek szabad akarat van, s ehhez az értelem ítélőképessége is hozzátartozik, nem mint hogyha ezáltal alkalmas lenne azokban a dolgokban, amelyek Istenre tartoznak, Isten nélkül valamit akár kezdeni, akár biztosan véghezvinni, hanem egyedül csak a jelenvaló élet dolgaiban képes erre, akár jók ezek, akár rosszak. 5 Jónak mondom mindazt, ami az (emberi) természet jó oldaláról származik, mint azt akarni, hogy a mezőn dolgozzunk, együnk és igyunk, legyenek barátaink, legyen ruhánk, házat építsünk, házasságra lépjünk, barmokat tartsunk, különféle hasznos mesterségeket tanuljunk – vagy akarni bármiféle jót, ami a jelenvaló életre tartozik. 6 Mindezek a dolgok sem az isteni világkormányzás nélkül léteznek, hanem éppen tőle, általa vannak és vették kezdetüket. 7 Rossznak pedig az olyat mondom, mint bálványimádást, emberölést akarni stb.”

8 *Elítéli a pelagiánusokat és másokat, akik azt tanítják, hogy a*

⁷⁰ A közügyekre vonatkozóan tehát elismeri az akarat szabadságát. Így elhárítja azt a reformatori állásponttal szemben hangoztatott vádat, mely szerint az determinisztikus, tehát az emberi cselekvést Istentől előre meghatározottnak tekintené. Ezzel a kérdéssel kapcsolatos Erasmus és Luther híres vitája a szabad vagy szolgai akaratról.

⁷¹ Az alapvető kérdés, hogy a Szentlélek csak segít az embernek az Isten színe előtt érvényes igazság elérésében, vagy pedig teljesen a Szentlélek ajándéka és műve az.

⁷² 1Kor 2,14.

⁷³ Augustinus, vagy (Szent) Ágoston (354–430), az egyik legjelentősebb nyugati egyházatya.

⁷⁴ Ezt a könyvet a középkorban Augustinus művének tartották.

*Szentlélek nélkül csupán természetes erővel képesek vagyunk Istent mindennél jobban szeretni, és Isten parancsolatait megtartani, ami a cselekedetek lényegét illeti. 9 Noha a természet valamilyen mértékben képes végrehajtani külső cselekedeteket – képes ugyanis őrizkedni lopástól vagy gyilkosságtól –, mégsem képes olyan belső törekvésekre, mint Isten tisztelete, Isten iránti bizodalom, türelem.*⁷⁵

[XIX. A BŰN OKÁRÓL]

A bűn okáról azt tanítják, hogy bár Isten teremti és tartja fenn a teremtészetet, a bűn oka mégis a gonoszok, vagyis az ördög és az istentelenek akarata, amely – Isten segítségével nélkül – elfordult Istentől, amint Krisztus mondja, Jn 8,44: Amikor a hazugságot szólja, a magából szól.

[XX.] A HITRŐL ÉS A JÓ CSELEKEDETEKRŐL

1 Hamisan vádolják a mieinket⁷⁶ azzal, hogy tiltják a jó cselekedeteket. 2 A Tízparancsolatról szóló és más, hasonló tartalmú irataik bizonyítják, hogy hasznosan tanítottak valamennyi életformáról és kötelességről, arról, hogy az élet milyen formái és az egyes hivatásokban milyen cselekedetek kedvesek Istennek. 3 Ezekről a dolgokról az igehirdetők régebben alig szóltak valamit; csak az olyan gyerekes és szükségtelen cselekedeteket sürgették, mint bizonyos szent napok és böjti idők megtartása, testvéregyesületek,⁷⁷ zárandoklatok, szentek tisztelése, rózsafüzér, szerzetesség és hasonlók. 4 Intésünkre ellenfeleink ezeket lassan-lassan kezdik elhagyni, s az ilyen haszontalan dolgokról

33

⁷⁵ A dőlt betűs mondatokat először az 1531-es editio princeps, majd a Liber Concordiae 1580-as és 1584-es latin változatai tartalmazzák.

⁷⁶ Ti. a reformáció oldalán álló igehirdetőket, teológusokat és gyülekezeteket.

⁷⁷ A latin fraternitas szó a nem klerikusok meditáció és szeretetszolgálat végzése céljából létrehozott társulásait jelenti.

már nem prédikálnak annyit, mint azelőtt. ⁵ A hitet is kezdik emlegetni, pedig azelőtt milyen feltűnő volt róla a hallgatás! ⁶ Tanítják, hogy nem pusztán cselekedetekből igazulunk meg, hanem összekötik a hitet és a cselekedeteket, s azt mondják, a hit és cselekedetek által igazulunk meg. ⁷ Ez a tanítás tűrhetőbb az előzőnél, és több vigasztalást adhat, mint régi tanításuk.

⁸ Mivel a hitről szóló tanítás sokáig hevert ismeretlenül – pedig ennek kell a fő dolognak lennie az egyházban, ilyen módon szükséges ezt mindenkinek vallania, hogy a hitből származó igazságról mélységes csönd volt a prédikációkban, és csak a cselekedetekről szóló tanítást hánytorgatták az egyházban –, a mieink a következő módon tanították a gyülekezeteket a hit dolgában:⁷⁸

⁹ Először is: cselekedeteink sem Istent nem engesztelhetik ki, sem a bűnbocsánatra és kegyelemre nem tehetnek érdemessé, ezt csak hittel érjük el, ha hisszük, hogy Krisztusért kegyelmet nyerünk, aki egyedül rendeltetett közbenjáróul és engesztelésül, aki által az Atya kiengeisztelődik. ¹⁰ Aki tehát abban bizakodik, hogy cselekedetekkel válik érdemessé a kegyelemre, az megveti Krisztus érdemét, kegyelmét, és Krisztus nélkül, emberi erővel keresi az utat Istenhez, bár Krisztus magáról mondotta: Én vagyok az út, az igazság és az élet [Jn 14,6].

¹¹ Ez a hitről szóló tanítás Pálnál mindenütt szóba kerül, Ef 2,8: kegyelemből van üdvösségetek hit által, nem cselekedetekből stb.

¹² És nehogy valaki azzal kötekedjék, hogy mi Pálnak valamilyen újfajta magyarázatát gondoltuk ki: az egyházi atyák ezt a dolgot teljes egészében bizonyítják. ¹³ Augustinus számos könyvében ugyanis védi a kegyelmet és a hitből származó igazságot a cselekedetek érdemszerzésével szemben. ¹⁴ Ambrosius is hasonló dolgokat tanít „A pogányok elhívásáról” című munkájában⁷⁹ és másutt. A pogányok elhívásáról írt könyvében ezt mondja: „A Krisztus vérén szerzett váltság értéktelenné válnék, s az Isten irgalmassága sem győzedelmeskednék az emberi cselekedetek jogigényén, ha a kegyelemből való megigazu-

⁷⁸ Az itt következő összefoglalás három része: 9–22., 23–26., 27–34. pontokban.

⁷⁹ Ezt az írást a 16. században még Ambrosius művének tekintették.

lás megelőző érdemekért járna; így nem az ajándékozó ajándéka volna, hanem a munkálkodó bére.”

15 Bár a járatlanok⁸⁰ megvetik ezt a tanítást, az istenfélők és a megrettent lelkiismeretűek viszont maguk tapasztalják, milyen nagy vigasztalást ad, mert a lelkiismeretet nem nyugtatja meg semmiféle cselekedet, csak a hit: amikor megbizonyosodik arról, hogy Isten kiengesztelődött a Krisztusért, amint Pál tanítja Róm 5,1-ben: Megigazulva hit által, békességünk van Istennel. 17 Ezt az egész tanítást a rettegő lelkiismeret említett küzdelméhez kell hozzámérnünk, enélkül a küzdelem nélkül meg sem lehet érteni. 18 Ezért ítélik meg helytelenül a járatlan és avatatlan emberek, akik arról álmodoznak, hogy igaznak lenni keresztyén értelemben sem más, mint igaznak lenni világi vagy filozófiai értelemben.

19 Azelőtt a cselekedetokről szóló tanítással gyötörték a lelkiismeretet, nem hallották az evangélium vigasztalását. 20 Egyeseket pusztába, kolostorokba űzött a lelkiismeretük, azt remélve, hogy ott a szerzetesi élettel érdemessé válnak a kegyelemre. 21 Mások másféle cselekedeteket gondoltak ki a kegyelem kiérdemlésére és a bűnökért való elégtételre. 22 Ezért szerfelett szükséges volt, hogy ezt a Krisztusban való hitről szóló tanítást továbbadják és felújítsák, hogy ne maradjon vigasztalás nélkül, akinek retteg a lelkiismerete, hanem megtudja: a Krisztusban való hittel nyerjük el a kegyelmet és a bűnök bocsánatát.

23 Emlékeztetik az embereket arra is, hogy a hit szó e helyen nem a történet ismeretét jelenti, ami az istentelenségben és az ördögökben is megvan, hanem olyan hitet jelent, amely nemcsak magát a történetet hiszi, hanem e történet eredményét is, ti. ezt a hittételt a bűnök bocsánatáról, ti. hogy Krisztus által mienk a kegyelem, az igazság és a bűnbocsánat.⁸¹

24 Aki pedig már tudja, hogy Krisztus által kegyelmes Atyja van, az

⁸⁰ Járatlanok azok az emberek, akiknek nincs részük kísértésben, s ezért azt gondolják, hogy saját tetteik elégségesek az üdvösség elnyerésére.

⁸¹ Vö. Jak 2,19.

igazán ismeri Istent; tudja, hogy Istennek gondja van rá; segítségül hívja; röviden: nincs Isten nélkül, mint a pogányok. ²⁵ Az ördögök és az istentelenek viszont nem tudják hinni ezt a hittételt: a bűnök bocsánatát. Ezért gyűlölik Istent, mintha ellenségük volna; nem hívják segítségül, és nem várnak tőle semmi jót. ²⁶ Augustinus is így inti az olvasót a hit szóval kapcsolatban, s arra tanít, hogy a hit szót a Szentírásban nem az ismeretre kell érteni, ez megvan az istentelenekben is, hanem arra a bizodalomra,⁸² amely megvigasztalja és felemeli a megrettent szíveket.

²⁷ Továbbá a mieink azt tanítják: szükséges a jót cselekedni, de nem azért, hogy abban bizakodjunk, hogy ezáltal érdemessé válunk a kegyelemre, hanem azért, mert ez Isten akarata. ²⁸ Csak hittel ragadható meg a bűnbocsánat és a kegyelem. ²⁹ De mivel hit által elnyerjük a Szentlélek, azért a szívek is megújulnak, és új indításokkal telnek meg annyira, hogy jó cselekedeteket tudnak teremni. ³⁰ Ezt mondja Ambrosius is: A jó akaratnak és az igaz cselekvésnek a hit a szülőanyja.⁸³ ³¹ Az emberi akaraterő Szentlélek nélkül telve van istentelen indulatokkal, és sokkalta erőtlenebb, semhogy jó cselekedeteket tudna véghezvinni Isten színe előtt. ³² Azonfelül még az ördög hatalmában is van, s ez az embert különféle bűnökre, hitetlen gondolatokra és nyílt gonosztettekre ösztönzi. Világosan láthatjuk ezt a filozófusoknál, akik személy szerint igyekeztek ugyan becsületesen élni, de nem sikerült nekik, sőt számos nyilvánvaló vétékkel szennyezték be magukat. Ilyen nagy az ember gyengesége, ³⁴ ha nincsen benne hit és Szentlélek, s egyedül a saját emberi erejével kormányozza magát.

³⁵ Mindebből könnyen kiviláglik: ezt a tanítást nemcsak vádolni nem szabad azzal, hogy tiltja a jó cselekedeteket, hanem sokkal inkább dicsérni kell, mert megmutatja, hogyan tudunk jó cselekedeteket tenni. ³⁶ Hit nélkül ugyanis az emberi természet semmiképp sem tudja megtenni azokat a cselekedeteket, amelyeket az első vagy a második parancsolat követel.⁸⁴ ³⁷ Hit nélkül nem hívja Istent segítségül, nem

⁸² A hit latinul: fides, a bizodalom: fiducia.

⁸³ Újabb hivatkozás a 16. században Ambrosiusnak tulajdonított műre.

⁸⁴ Vö. Luther magyarázatát az első parancsolathoz: „Mindennél jobban kell Istent

vár Istentől semmit, nem tűri el a keresztet, hanem embereknel keres oltalmat, és emberi oltalomban bíz. ³⁸ Így uralkodik a szívben mindenféle kívánság és emberi elgondolás, mivel hiányzik a hit és a bizodalom Isten iránt. ³⁹ Ezért mondta Krisztus: Nélkülem semmit sem cselekedhettek, Jn 15,5. ⁴⁰ És ezért így énekel az egyház:

*A Te hatalmad nélkül
Semmi sincs az emberben,
Nincsen semmi büntelen.*⁸⁵

[XXI. A SZENTEK TISZTELETÉRŐL]

1 A szentek tiszteltéről azt tanítják: a szentekről megemlékezhetünk azért, hogy kövessük hitüket és jó cselekedeteiket, hivatásunk szerint,⁸⁶ ahogyan követheti a császár Dávid példáját azzal, hogy hadat visel a török elűzésére hazánktól.⁸⁷ Ugyanis mindkettő király. 2 Azt azonban nem tanítja a Szentírás, hogy a szentekhez fohászkodjunk, és a szentektől kérjünk segítséget, mert egyedül Krisztust állítja elénk közbenjáróul, engesztelésül, főpapul és szószólóul.⁸⁸ 3 Őt kell segítségül hív-

félnünk, szeretnünk és Benne bízunk.” A másodikhoz: „Istent félnünk és szeretnünk kell, hogy nevével ne átkozódjunk, ne esküdjünk, ne igézzünk, ne hazudjunk, se ne csaljunk, hanem nevét minden bajban segítségül hívjuk, imádjuk és hálaadással dicsőítsük.” Luther: Kis Káté (Pröhle Károly fordítása).

⁸⁵ Részlet a Veni, Sancte Spiritus, et emitte caelitus kezdetű középkori énekből. Babits Mihály fordításában: „Semmi, semmi nélkül / az emberben nem lehet, / semmi tiszta, semmi szűz.” In: Amor sanctus. Szent szeretet könyve. Középkori himnuszok latinul és magyarul. Fordította és magyarázta Babits Mihály. Helikon Kiadó, 1988. 79. o. Némelyek Jámor Róbert francia királynak (996–1031), mások III. Ince pápának (1198–1216) vagy újabban Stephen Langton (1150–1228) canterbury érseknek tulajdonítják. Uo. 170. o.

⁸⁶ A pedagógiai szempont döntő Melanchthon számára. Mindenki törekedjék a szentek életéből a maga hivatásának megfelelő példákat találni, hogy hivatását még lelkiismeretesebben tudja végezni.

⁸⁷ Amikor az evangélikus hitvallók erre utalnak, a császár és a hazájuk iránti hűségüket is kifejezik.

⁸⁸ Vö. Róm 8,34; 1Tím 2,5; 1Jn 2,1.

nunk, és megígérte, hogy meghallgatja könyörgésünket, és ezt a tiszteletet fogadja a legszívesebben, vagyis ha őt hívjuk segítségül minden nyomorúságunkban. 4 1Jn 2,1: Ha valaki vétkezik, van szószólónk az Atyánál stb.

[AZ ELSŐ RÉSZ BEFEJEZÉSE]

1 Nagyjából ez a foglalata tanításunknak, amint megállapítható, semmi sincsen benne, ami a Szentírástól vagy az egyetemes⁸⁹ egyháztól vagy a római egyháztól⁹⁰ eltérne, amennyire ezt az egyházi írókból ismerjük. Mivel így áll a dolog, kegyetlenül ítélkeznek azok, akik azt követelik, hogy a mieinkkel eretnekek módjára kell bánni. 2 Az egész vita a körül a néhány visszaélés⁹¹ körül folyik, amelyek biztos tekintély nélkül csúsztak be a gyülekezetekbe, s ha ezekben a dolgokban volna is véleménykülönbség, mégis csak illett volna a püspökökhöz annyi kíméletesség, hogy a most előterjesztett hitvallásra való tekintettel megtűrjék a mieinket, hiszen még az egyházi törvények⁹² sem olyan szigorúak, hogy mindenütt ugyanazokat az egyházi szokásokat követeljék meg, 3 nem is voltak soha egyforma szokások minden gyülekezetben. 4 Bár nálunk a régi szokások jórészét mégis gondosan megőrzik. Hamis rágalom ugyanis, hogy gyülekezeteinkben minden régi szertartást, minden régi intézményt eltörölnek. 5 Ellenben általános volt az a panasz, hogy elterjedt egyházi szokásokhoz bizonyos visszaélések fűződtek. Mivel ezeket jó lelkiismerettel nem lehetett megtűrni, bizonyos mértékig helyreigazították őket.

⁸⁹ A latin szövegben a catholicus szó szerepel.

⁹⁰ A reformátorok megkülönböztették a keresztyénséget mint minden hívő egyházát és az abban található részegyházakat mint a keleti, azaz ortodox és a nyugati, azaz a római katolikus egyház.

⁹¹ A megfogalmazás – éppen az egység megőrzése érdekében – az egységes egyházon belüli nézeteltérésnek tekinti a zajló vitát. A következő cikkek alapján a nézeteltérések mégis súlyosaknak és lényegieknek tűnnek.

⁹² Gratianus bolognai szerzetes (+1158) által készített egyházi törvénykönyv (Decretum Gratiani), amelyben összegyűjtötte az érvényes egyházi törvényeket.

Cikkek a megszüntetett visszaélésekről

[BEVEZETÉS]

1 Mivel gyülekezeteink egyetlen hittételben sem térnek el az egyetemes egyháztól, csupán néhány olyan visszaélést hagytak el, amelyek újak, és az egyházi törvények szándéka ellenére az elmúlt idők hibájából váltak elfogadottá,⁹³ kérjük ezért Császári Felségedet, kegyesen hallgassa meg, mit változtattunk meg, és miért nem kényszerítjük többé a népet arra, hogy ezeket a visszaéléseket lelkiismerete ellenére gyakorolja. 2 Ne higgyen Császári Felséged azoknak, akik hallatlan rágalmakat hintenek el a nép között, hogy a mieink ellen lángra lobbantsák az emberek gyűlöletét! 3 Így ingerelték fel derék emberek lelkét, így adtak kezdetben is alkalmat erre a viszálykodásra; és most is ugyanezen a módon kísérlik meg növelni az ellentéteket. 4 Ugyanis Császári Felséged kétségtelenül megbizonyosodik majd arról, hogy nálunk a tanításnak is, a szertartásoknak is elviselhetőbb a formája, mint amilyennek ellenséges és rosszindulatú emberek leírják. 5 Különben sem lehet az igazságot a tömeg híreszteléseiből vagy ellenséges rágalmakból összeállítani. 6 Azt is könnyű megítélni, hogy semmi

39

⁹³ Az a körülmény, hogy csupán néhány visszaélés nem szándékos elterjedését említi az irat, újra igazolja, hogy nem vádaskodás vagy az egység megbontása a célja, hanem a bajok orvoslása.

sem használ jobban az egyházi szertartások méltósága megőrzésének és az áhítat és kegyesség ébrentartásának a nép között, mint ha a szertartások szabályszerűen mennek végbe.

[XXII.] A KÉT SZÍNÉRŐL

1 Az úrvacsorában mindkét szín alatt kiszolgáltadjuk a szentséget a népnek, mert ez a szokás felel meg az Úr parancsának Mt 26,27 szerint: Igyatok ebből mindnyájan. 2 Ahol Krisztus világosan meghagyja, hogy a kehelyből mindnyájan igyanak.

3 De nehogy valaki akképpen akadékoskodhassék, mintha ez csak a papokra vonatkoznék, Pál a Korinthusi levélben [1Kor 11,26] olyan példát említ, amelyből kitűnik, hogy az egész gyülekezet mindkét színnel élt. 4 És sokáig megmaradt ez a szokás az egyházban, bizonytalan, hogy mikor és kinek a kezdeményezésére változtatták meg először, bár Cusanus bíboros⁹⁴ megemlíti, mikor hagyták jóvá. 5 Cyprianus⁹⁵ néhány helyen tanúskodik róla, hogy Krisztus vérért adták a népnek. 6 Ugyanezt tanúsítja Hieronymus,⁹⁶ aki ezt mondja: A papok szolgálnak az oltári szentséggel, és Krisztus vérért kiosztják a népnek. 7 Sőt Gelasius pápa⁹⁷ is meghagyja, hogy a szentséget ne szakítsák ketté. Dist. 2. de consecratione, c. Comperimus.⁹⁸ 8 Csak megszokásból van másképpen, nem is olyan régóta. 9 Kétségtelen viszont, hogy semmiféle szokást nem szabad jóváhagyni, ha Isten parancsaival ellentétben vezették be, amint az egyházi törvények is ezt bizonyítják, Dist. 8. c. Veritate és következő fejezetek.⁹⁹ 10 Ezt a szokást azonban

⁹⁴ Nicolaus Cusanus (1401–1464), Brixen püspöke, kiváló tudós, aki úgy tartotta, hogy a pápa 1215-ben tiltotta el a kelyhet.

⁹⁵ Cyprianus (210/215–258), Karthágó püspöke, vértanú, a nyugati egyház egyik legolvasottabb írója.

⁹⁶ Hieronymus, magyarul: (Szent) Jeromos (kb. 345–420), nyugati egyházatya, a Szentírás latin nyelvre fordítója.

⁹⁷ I. Gelasius római püspök (492–496).

⁹⁸ A Decretum Gratiani egyik fejezete.

⁹⁹ A Decretum Gratiani egyik fejezete.

nemcsak a Szentírás ellenére fogadták el, hanem a régi egyházi törvények és az egyház példája ellenére is. ¹¹ Ha azért egyesek inkább akartak mindkét szín alatt élni a szentséggel, nem kellett kényszeríteni őket, hogy lelkiismeretük sérelmére másképpen cselekedjenek. ¹² Mivel a szentség kettészakítása nem felel meg Krisztus rendelkezésének, el szokták hagyni nálunk a körmenetet is, amely eddig szokásban volt.¹⁰⁰

[XXIII.] A PAPOK HÁZASSÁGÁRÓL

¹ Általános volt a panasz az olyan papok rossz példája miatt, akik nem éltek önmegtartóztató életet. ² Ezért mondotta állítólag Pius pápa,¹⁰¹ hogy ha voltak is bizonyos indítókai annak, hogy a papoknak megtiltották a házasságot, sokkal súlyosabb érvek vannak rá, amiért azt meg kellene engedni nekik. Így írja meg ezt Platina.¹⁰² Mivel nálunk a papok az említett nyilvános botrányokat el akarják kerülni, ³ megházasodtak, és tanították, hogy szabad házasságot kötniük. Először, mivel Pál azt mondja: ⁴ Minden egyes férfinak legyen saját felesége a parázناسág miatt [1Kor 7,2]; továbbá: Jobb házasságban élni, mint égni [1Kor 7,9]. Másodszor, Krisztus azt mondja: ⁵ Nem mindenki veszi be ezt a beszédet [Mt 19,11]; itt arra tanít, hogy nem minden ember alkalmas a nőtlenségre, mivel Isten az embert szaporodásra teremtette, 1Móz 1,27. ⁶ Az embernek pedig nincs hatalma arra, hogy Isten külön adománya és munkálkodása nélkül a teremtesen változtasson. ⁷ Azoknak tehát, akik nem alkalmasak a nőtlenségre, házasságot kell kötniük. ⁸ Ugyanis semmiféle emberi törvény és fogadalom sem törölheti el Isten parancsát és Isten rendelkezését. ⁹ Ezen okok miatt tanítják a papjaink, hogy szabad házasságra lépniük.

¹⁰ Az is bizonyos, hogy a régi egyházban a papok házas emberek

¹⁰⁰ Az úrnapi körmeneten az úrvacsora egyik jegyét, a díszes szentségtartóba helyezett konsekrált ostyát ünnepélyesen viszik, ezzel lehetőséget adva imádására és a tiszteletadásra.

¹⁰¹ II. Pius pápa (1458–1464).

¹⁰² Platina (+1481) humanista hittudós.

voltak. ¹¹ Pál is azt mondja [1Tim 3,2], hogy olyan püspököt kell választani, aki házas ember. ¹² Németországban is csak négyszáz évvel ezelőtt erőszakolták rá a papokra a nőtlenséget, tanúsítottak is olyan ellenállást, hogy amikor a mainzi érsek a római pápának¹⁰³ ez ügyben kiadott rendeletét ki akarta hirdetni, a haragra gerjedt papok a forrongásban majdnem meg is ölték. ¹³ Olyan embertelenül jártak el ebben az ügyben, hogy nemcsak az elkövetkezőkre nézve tiltották meg a házasságot, hanem minden isteni és emberi jognak, sőt olyan egyházi törvényeknek ellenére, amelyeket nemcsak pápák, hanem a leginkább dicséretre méltó zsinatok alkottak, a meglevőket is megtiltották.

¹⁴ Mivel a világ öregedésével az emberi természet is mindig gyarlóbbá lesz, ajánlatos gondoskodni arról, nehogy még több bűn harpozzék el Németországban!

¹⁵ Továbbá: Isten azért rendelte a házasságot, hogy orvossága legyen az emberi erőtlenségnek. ¹⁶ Az egyházi törvények maguk mondják, hogy a régi szigorúságon az emberek gyarlósága miatt későbbi időkben egyszer-mászor enyhíteni kell. Kíváncos, hogy ez történjék ebben az ügyben is! ¹⁷ S úgy tűnik, a gyülekezetekből egyszer csak elfogynak a pásztorok, ha a házasságot továbbra is megtiltják.

¹⁸ Mivel Isten rendelése érvényben van, mivel az egyház (rég)i szokása is jól ismert, és mivel a tisztátalan papnőtlenség annyi botrány, házasságtörés és a kötelességteljesítő hatáság fenyítését megérdemlő annyi más bűnt szült: mégis csak különös dolog, hogy semmilyen ügyben sem járnak el nagyobb kegyetlenséggel, mint éppen a papok házasságával szemben. ¹⁹ Isten azt parancsolta, hogy a házasságot tiszteletben tartsuk. ²⁰ A törvények minden jól szervezett államban, még a pogányoknál is, a legnagyobb megbecsüléssel ékesítik a házasságot. ²¹ Most viszont a legszigorúbb büntetésekkel gyötörnek egyeseket, még hozzá papokat, ellenkezően az egyházi törvények szándékával, és semmi más okból, hanem csak a házasságkötés miatt. ²² Pál

¹⁰³ A rendeletet VII. Gergely pápa adta ki 1074-ben, és a legszigorúbb eszközökkel szerzett érvényt neki.

gonosz lelkek tanításának mondja a házasság megtiltását, 1Tim 4,1kk.
23 Könnyű ezt megérteni most, amikor a házasságkötés tilalmát ilyen büntetésekkel védelmezik.

24 Amint semmiféle emberi törvény sem érvénytelenítheti Isten parancsát, éppúgy a fogadalom sem teheti érvénytelenné Isten rendelését. 25 Cyprianus is ezért tanácsolja, hogy menjenek férjhez azok a nők, akik nem tartják meg a szüzességi fogadalmat. A saját szavai szerint: Ha pedig nem akarnak vagy nem tudnak állhatatosak maradni, akkor jobb, ha férjhez mennek, mint hogy érzéki vágyaik tüzébe essenek; semmi esetre se okozzanak botránkozást a testvéreknek! Levelek I. könyv 11. levél.

26 Bizonyos fokú méltányosságot még az egyházi törvények is mutatnak azok iránt, akik a szabályszerű életkor elérése előtt tettek fogadalmat, mint ahogy ez eddig többnyire történni szokott.

[XXIV.] A MISÉRŐL

1 Hamisan vádolják gyülekezeteinket azzal, hogy eltörlik a misét. A mise megmaradt nálunk és a legnagyobb áhítattal ünneplik.¹⁰⁴ 2 A megszokott szertartásokat is majdnem mind megtartják, csak a latinul énekelt részekhez kapcsolódnak néhány helyen német énekek, amelyek azért kerültek oda, hogy a népet tanítsák. 3 Ugyanis az istentiszteleti szertartásokra elsősorban azért van szükség, hogy tanítsák a járatlanokat. 4 Pál is meghagyta, hogy a gyülekezetben a nép számára érthető nyelvet kell használni [1Kor 14,9kk., 19]. 5 Megszokta a nép, hogy egyszerre éljenek a szentséggel, akik előkészültek; ez ugyancsak növeli a nyilvános istentiszteleti szertartások megbecsülését és áhítatát. 6 Senkit nem bocsátanak a szentséghez, kivéve, akiket előzőleg megvizsgáltak és meghallgattak. 7 Figyelmeztetik az embereket a szentség méltóságára és arra is, hogyan kell vele élni, milyen nagy vigasztalást ad a rettegő lelkiismeretnek, hogy tanuljanak Isten-

¹⁰⁴ Akkori jelentésében a mise olyan istentisztelet, amelyen úrvacsorát osztanak.

ben hinni, minden jót Istentől várni és kérni. ⁸ Ilyen istentisztelet gyönyörködteti Istent, a szentség ilyen vétele táplálja az igaz kegyes-séget Isten iránt. ⁹ S így nem az látszik, mintha ellenfeleinknél a misék nagyobb áhítattal történének, mint nálunk.

¹⁰ Az is tény, minden jóra való ember már régóta nyíltan és nagyon komolyan panaszkodott, hogy a miséket pénzszerzésre használják fel, s ezzel gyalázatos módon megszentéstelenítik. ¹¹ Az sem titok, milyen széles területen folyik nyíltan ez a visszaélés minden templomban, milyen sokan végzik a miséket csupán a díjazás kedvéért vagy az alapítványi haszonért, és milyen sokan miséznek az egyházi törvények tilalma ellenére. ¹² Pál szigorúan megfenyegeti azokat, akik az úrvacsorával méltatlanul bánnak, amikor ezt mondja: Aki méltatlanul eszi a kenyeret vagy issza az Úrnak poharát, vádlottja lesz az Úr testének és vérének [1Kor 11,27]. ¹³ Mivel nálunk a papokat figyelmeztették erre a bűnre, megszűntek nálunk a magánmisék,¹⁰⁵ hiszen alig volt olyan magánmise, amelyet ne a pénzszerzés kedvéért tartottak volna.

¹⁴ Nagyon jól ismerték ezeket a visszaéléseket a püspökök, akik ha idejében orvosolták volna ezeket, most kevesebb lenne köztünk az ellentét. ¹⁵ Takargatásukkal előbb engedték, hogy sokféle vétek lo-pózzék be az egyházba. ¹⁶ Most későn panaszkodni kezdenek az egyházban támadt bajok miatt, pedig erre az egész zűrzavarra egyes-egyedül azok a visszaélések adtak alkalmat, amelyeket nyilvánvaló voltuk miatt tovább tűrni már nem lehetett. ¹⁷ Súlyos ellentétek támadtak a mise és a szentség körül, ¹⁸ talán éppen azért, hogy bűnhődjék a világ a misékkal oly sokáig űzött szentségtelen bánásmód miatt, amelyet annyi évszázadon keresztül megtűrtek az egyházban azok, akiknek pedig hatalmuk is, kötelességük is lett volna ezt kiigazítani. ¹⁹ Meg van írva a Tízparancsolatban: Aki Isten nevével visszaél, nem lesz büntetlen [2Móz 20,7]. ²⁰ A világ kezdete óta semmiféle szent dolgot sem használtak fel úgy pénzszerzésre, mint éppen a misét.

¹⁰⁵ A magánmiséken, amelyeket valaki saját magáért vagy más személyért, esetleg elhunytért mondatott, a misét celebráló papon kívül számos esetben senki más nem vett részt.

21 Ehhez járult az a vélekedés – ami aztán a végtelenségig növelte a magánmisék számát – tudniillik, hogy szenvedésével Krisztus az eredeti bűnért tett eleget, és a misét rendelte arra, hogy ott menjen végbe a felajánlás a mindennapi bűnökért, a halálosakért és a megbocsáthatókért. 22 Innen eredt az az elterjedt nézet, hogy a mise bemutatása által¹⁰⁶ élők és holtak vétkei eltörölő cselekmény. 23 Ekkor kezdtek el vitatkozni arról, hogy vajon egy mise, amelyet több személyért mondtak, ér-e annyit, mint amit egyesekért külön mutatnak be. Ez a vita szülte a miséknek már említett mérhetetlen nagy számát.

24 A mieink figyelmeztettek arra, hogy ezek a nézetek ellenkeznek a Szentírással, és megsértik Krisztus szenvedésének dicsőségét. 25 Mert Krisztus szenvedése nemcsak az eredeti vétékért, hanem az összes többi bűnért is áldozat és elégtétel volt, amint ez meg van írva a Zsidókhoz [írt levélben]: 26 Megszenteltettünk egyszer s mindenkorra, a Jézus Krisztus testének megáldozása által [Zsid 10,10]. 27 Továbbá: Egyetlen áldozatával örökre tökéletesekké tette a megszentelteket [Zsid 10,14].

28 Tanítja továbbá az Írás, hogy Isten színe előtt a Krisztusba vetett hit által igazulunk meg. 29 Ha tehát a mise a cselekmény bemutatásával¹⁰⁷ eltörli élők és holtak vétkei, akkor nem hitből, hanem a mise cselekménye folytán történik a megigazulás, amit az Írás nem enged meg.

30 Krisztus inkább azt parancsolja, hogy az ő emlékezetére cselekedjük [Lk 22,19]. A mise tehát azért rendeltetett, hogy a szentséggel élők hite megemlékezzék arról, milyen jótéteményekben van része Krisztus által, s ez megbátorítsa és megvigasztalja a rettegő lelkiismeretet. 31 Mert Krisztusról megemlékezni annyit jelent, mint megemlékezni jótéteményeiről és abban a meggyőződésben lenni, hogy ezeket valóban nekünk adja. 32 Nem elég csak a történetre emlékezni,

¹⁰⁶ A latin kifejezés (ex opere operato) arra utal, hogy valamely szertartás pusztán az elvégzett cselekmény által hat.

¹⁰⁷ L. előző jegyzet.

mert erre a zsidók és hitetlenek is emlékezhetnek. ³³ A misét tehát azért kell megtartani, hogy ott a szentséget kiszolgáltassák a vigasztalásra szorulóknak, amint Ambrosius mondja: Mindig vétkezem, ezért mindig kapnom kell az orvosságot.

³⁴ Minthogy a mise ilyen együttes részesedés a szentségben, mi ünnepeként tartunk egy közös misét; ha pedig vannak, akik élni kívánnak a szentséggel, akkor más napokon is, ilyenkor kiszolgáltatjuk a szentséget mindazoknak, akik azt óhajtják. ³⁵ Ez a szokás egyáltalán nem új dolog az egyházban. Gergely¹⁰⁸ előtt a régiek egyáltalán nem említik a magánmisét; a közös miséről annál többször szólnak. ³⁶ Chrysostomus¹⁰⁹ azt mondja: A pap napról napra ott áll az oltár előtt; egyeseket hívogat a szentség vételére, másokat távol tart. ³⁷ A régi egyházi törvényekből is kitűnik, hogy az egyik (pap) misézett, a többi pap és diakónus pedig magához vette tőle az Úr testét. ³⁸ A niceai zsinat¹¹⁰ törvénye ezt mondja: A diakónusok a püspöktől vagy paptól megfelelő sorrendben, a papok után vegyék az úrvacsora szentségét. ³⁹ Pál is azt parancsolja az úrvacsora vételéről, hogy egymást várják meg, hogy közös részesítés legyen [1Kor 11,33].

⁴⁰ Mivel tehát a nálunk szokásos misére megvan a példa az egyházban, a Szentírásban és az egyházi atyáknál, bízunk benne, hogy nem lehet elvetni, főképp azért, mert a nyilvános szertartásokat nagyrészt az eddigi szokásokhoz hasonlóan tartjuk; csak a misék számában van eltérés, amit azonban a rendkívül súlyos és nyilvánvaló visszaélések miatt bizonyára hasznos lenne korlátozni. ⁴¹ Régente a legnépesebb gyülekezetekben sem tartottak mindennap misét, amint bizonyítja a

¹⁰⁸ Pröhle Károly szerint VII. Gergely pápa (1073–1085), vö. Az Ágostai Hitvallás (1930, 1943) jegyzeteit. The Book of Concord 2000: 71. szerint viszont I. Gergely pápa (590–604).

¹⁰⁹ Chrysostomus, magyarul: Aranyászajú Szent János (†407), nagy hatású szónok, konstantinápolyi pátriárka, az egyik legjelentősebb keleti egyházatya.

¹¹⁰ Az első egyetemes zsinat, amely 325-ben volt.

Historia Tripartita¹¹¹ 9. könyve: Alexandriában viszont szerdán és pénteken felolvasnak az Írásból, az egyház tanítói pedig magyarázzák azt, mindez a [mise]áldozat¹¹² ünnepélyes szokása nélkül megy végbe.

[XXV.] A GYÓNÁSRÓL

1 Gyülekezeteinkben a gyónást nem törölték el. Nem szokták ugyanis kiszolgáltatni az Úrnak testét, csak azoknak, akiket előbb megvizsgáltak és feloldoztak.¹¹³ 2 Nagyon lelkiismeretesen tanítják a népet a feloldozásban való hitről, amelyről azelőtt nagy volt a hallgatás. 3 Tanítják az embereket, hogy a feloldozást a legnagyobbra becsüljék, mert az Isten szava, és Isten parancsára hirdetik. 4 Magasztalják a kulcsok hatalmát, és emlékeztetnek arra, milyen vigasztalást nyújt a rettegett lelkiismeretnek, és hogy Isten olyan hitet kíván, amely úgy hisz ennek a feloldozásnak, mint Isten mennyből hangzó, saját szavának, és hogy ez a hit valóban megkapja és elnyeri a bűnök bocsátatát. 5 Azelőtt szertelenül dicsőítették az elégtételeket; a hitről, Krisztus érdeméről és a hitből származó igazságról egy szó sem esett. E tekintetben gyülekezeteink a legkevésbé sem tekinthetők vétkeseknek. 6 Mert még ellenfeleink is kénytelenek elismerni rólunk, hogy a bűnbánatról szóló tanítást a mieink igen lelkiismeretesen tárgyalták és megvilágították.

7 A gyónásról azonban azt tanítják, hogy a vétkek felsorolása nem szükséges, a lelkiismeretet nem kell megterhelni valamennyi vétek felsorolásának a gondjával, mivel lehetetlen is minden vétket felsorolni, amint ezt a zsolthár bizonyítja: A tévedéseket ki veheti észre?¹¹⁴ 8 Hasonlóképpen Jeremiás: Gonosz az emberi szív és kikutathatat-

47

¹¹¹ A hármas történet, *Historia ecclesiastica tripartita*, Cassiodorus (6. század) egyháztörténetíró műve.

¹¹² Az itt alkalmazott latin szó: oblatio, tulajdonképpen: felajánlás.

¹¹³ Az 1215-ben tartott IV. Lateráni zsinat megfelelő rendelkezésétől (Denzinger–Hünemann 2004: *812.) a reformáció gyakorlata tehát nem tért el.

¹¹⁴ Zsolt 19,13.

lan.¹¹⁵ 9 Ha tehát csak a felsorolt vétkek kapnának bocsánatot, a többi nem, akkor sohasem nyugodhatnék meg az emberek lelkiismerete, mert nagyon sok bűnt nem vesznek észre, vagy nem tudnak rá visszaemlékezni.¹¹⁶ 10 A régi egyházi írók is tanúsítják, hogy nem szükséges ez a felsorolás. A dekrétumok idézik Chrysostomus szavait, aki így szól: 11 Nem azt mondom neked, hogy a nyilvánosság elé tárd vétkeidet, sem azt, hogy önmagadat bevádold másoknál, hanem azt akarom, hogy engedj a prófétának, aki így szól: Tárd fel utadat Isten előtt! [Zsolt 37,5] Azért valld meg imádságban bűneidet az igazán ítélő Istennek! Mondd el vétkeidet, ne nyelveddel, hanem lelkiismereted emlékezésével! 12 A bűnbánatról adott magyarázat, az V. szakasz Consideret fejezete¹¹⁷ elismeri, hogy a gyónás emberi jogon alapul. 13 A gyónást nálunk mégis megtartják, egyrészt a feloldozás végtelen nagy jótéteményéért, másrészt azért, mert másképpen is hasznos a lelkiismeretnek.

[XXVI.] AZ ÉTELEK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGTÉTELRŐL

1 Általános meggyőződése volt nemcsak a tömegnek, hanem a gyülekezetekben tanítóknak is, hogy az ételek közti különbségtétel és hasonló emberi hagyományok hasznos cselekedetek a kegyelem kiérdemlésére és a bűnökért való elégtételre. 2 Hogy valóban így gondolkodik a világ, ez abból is látszik, hogy napról napra új szertartásokat, rendeket, új ünnepeket, új böjtöket vezettek be, és a tanítók a templomokban úgy követelték ezeket a dolgokat, mint a kegyelem

¹¹⁵ Jer 17,9.

¹¹⁶ Luther a gyónást az Isten előtti szívbeli gyónásként értelmezte. A hagyományos gyakorlattól eltérően az Isten előtti alázat magatartása volt fontos, nem pedig az elkövetett vétkek teljes felsorolása. Azok megnevezését tartotta szükségesnek, „amelyekről tudunk, és amelyek terhelik lelkünket” (Kis káté: Így tanítsuk gyónni az egyszerű embereket!).

¹¹⁷ Utalás a már említett Gratianus-féle gyűjtemény (Decretum Gratiani) egyik később kiegészített és módosított fejezetére.

kiérdekléséhez szükséges istentiszteletet, és hevesen ijesztgették az emberek lelkiismeretét, ha azokból valamit elmulasztának.³ Ennek a hagyományokról vallott meggyőződésnek sok káros következménye volt az egyházban.

⁴ Először is: elhomályosult a kegyelem és a hitből származó megigazulás tanítása, amely az evangélium fő része, és amelynek leginkább kell meglennie és kiemelkednie az egyházban, hogy Krisztus érdemét jól megismerhessük; és az a hit, amely Krisztusért bízik a bűnök bocsánatában, magasan fölébe kerüljön a cselekedeteknek és minden másfajta kegyes cselekménynek.⁵ Pál is azért foglalkozik olyan sokat ezzel a tanítással a törvényt és emberi hagyományokat félretéve, hogy megmutassa: a keresztyén értelemben vett igazság más valami, mint az ilyen cselekedetek, tudniillik, az a hit, amely bizonyos, hogy a Krisztusért minket [Isten] kegyelembe fogad.⁶ Pálnak ezt a tanítását csaknem teljesen elnyomta az egyházi hagyomány, amely azt a nézetet szülte, hogy ételek közti különbségtétellel és más hasonló kegyes cselekedetekkel kell érdemessé válnunk a kegyelemre és megigazulásra.⁷ A bűnbánattal kapcsolatban semmilyen említés sem történt a hitről, csak ezeket az elégtételszerző cselekedeteket javasolták; azt gondolták, egyedül ezekből áll a bűnbánat.

⁸ Másodsor: elhomályosították ezek a hagyományos szokások Isten parancsolatait is, mert a hagyományt sokkal többre becsülték Isten parancsolatainál. Az egész keresztyénség semmi más, gondolták, mint meghatározott ünnepek, kegyes szokások, böjtök és öltözetek megtartása.⁹ Az ilyen hagyományos szabályok kapták meg a „lelki élet” és „tökéletes élet” kitüntető nevét.¹⁰ Eközben pedig minden dicséret nélkül maradtak Istennek hivatásunkra vonatkozó parancsolatai, közelebből az, hogy a családfő felnevelte gyermekét, az anya gyermeket szült, s a fejedelem kormányozta az országot. Ezeket csak világi és tökéletlen dolgoknak tartották, sokkalta alacsonyabb rendűeknek az előbbi szemkápráztató szokásoknál.¹¹ Ez a tévelygés súlyosan gyötörte a kegyes lelkiismeretet; bántódtak, hogy tökéletlen életformában élnek, házaseletben, hivatali tisztségekben vagy más

világi foglalkozásokban, és csodálták a szerzeteseket és hasonlókat, hamisan vélték, hogy azok életmódja kedvesebb Istennek.

12 Harmadszor: nagy veszedelmet hozott a hagyomány a lelkiismeretre is, mivel lehetetlen volt minden hagyományt megtartani, és mégis azt gondolták az emberek, hogy ezek a szabályok szükséges vallási szokások. 13 Gerson¹¹⁸ azt írja: sokan estek kétségbe, mások még öngyilkossá is lettek azért, mert úgy érezték, hogy a hagyományoknak nem tudnak eleget tenni, miközben a hitből származó igazság és a kegyelem vigasztalása felől semmit sem hallottak. 14 Látjuk, hogy a summisták¹¹⁹ és hittudósok összegyűjtik a hagyományokat, és könnyítéseket keresnek, hogy a lelkiismeret terhét kisebbé tegyék; mégsem szabadították fel eléggé a lelkiismeretet, sőt olykor még inkább megkötözték. 15 A hagyományokkal való foglalkozás viszont annyira igénybe vette az iskolákat¹²⁰ és a prédikációkat, hogy nem maradt idejük a Szentírással foglalkozni és hasznosabb tanítást keresni a hitről, a keresztről, a reménységről, a világi dolgok méltóságáról és a lelkiismeretnek nehéz próbatételekben való vigasztalásáról. 16 Gerson, meg néhány más hittudós erősen panaszkodott is: ezek a hagyomány körüli civódások akadályozzák őket abban, hogy a tanítás értékesebb részével foglalkozzanak. 17 Augustinus is tiltja, hogy megterheljék a lelkiismeretet ilyesfajta szabályokkal, és bölcsen figyelmezteti Januáriust, hogy tudja meg, azok megtartása közömbös dolog; ugyanis ezt mondja.

18 A mieinkre tehát nem szabad úgy nézni, hogy csak meggondolatlanul vagy a püspökök iránti gyűlöletből érintették ezt a kérdést, ahogyan egyesek hamisan gyanítják. 19 Igen nagy szükség volt arra, hogy figyelmeztessék a gyülekezeteket azokra a tévelygésekre, amelyek a hagyomány helytelen értelmezéséből származtak. 20 Mert az evangélium megkívánja, hogy az egyházban a kegyelemről és hitbeli igaz-

¹¹⁸ Gerson (+1429) híres párizsi teológus, a párizsi egyetem kancellárja.

¹¹⁹ Summisták azok a középkori egyházi tudósok, akiknek az egyház tanait összefoglaló műveik a *Summa theologiae* címet viselték. A legnagyobbak voltak közöttük Aquinói Tamás (1225–1274), Duns Scotus (1270–1300) és az ő tanítványaik.

¹²⁰ Latinul: *scholae*, itt tulajdonképpen az egyetemeket jelenti.

ságról szóló tanítással sokat foglalkozzanak, amelyet nem lehet megérteni, ha valaki úgy gondolkodik, hogy maga választotta szabályok megtartása útján érdemessé válhatnak a kegyelemre.

21 Így tanítottak [a mieink], hogy emberi hagyományok megtartásával sem a kegyelemre érdemessé lenni, sem bűneinkért elégtételt adni nem tudunk. Ezért nem kell azt gondolni, hogy az ilyesféle szabályok szükséges vallási szokások. 22 Felsorolják a bizonyító helyeket a Szentírásból. Krisztus Máté evangéliumának 15. fejezetében¹²¹ menti az apostolokat, akik nem tartották meg a hagyományos szokást; pedig világos volt, hogy az közömbös,¹²² és rokon dolog a törvényben előírt mosakodásokkal. Ezt mondja: Hiába tisztelnek engem emberek rendelkezéseivel [Mt 15,9]. 23 Haszontalan tiszteletet tehát nem követel. Kevéssel utóbb pedig hozzáteszi: Nem az fertőzi meg az embert, ami a szájon bemegy [Mt 15,11]. 24 Hasonlóképpen Róm 14,17: Az Isten országa nem evés vagy ivás. 25 Kol 2,16: Senki azért titeket meg ne ítéljen evésért vagy ivásért avagy ünnep vagy szombat dolgában. 26 *Továbbá: [Kol 2,21–22]: Ha tehát Krisztussal meghaltatok a világ elemei számára, miért terhelitek magatokat olyan kötöttségekkel, amelyek csak az e világ szerint élőkre kötelezők: Ne nyúlj hozzá, ne ízleld meg, ne is érintsd!*¹²³ 27 Az Apostolok cselekedetei 15. fejezetében Péter azt mondja: Mit kísértitek az Istent, hogy a tanítványok nyakába oly ígát tegyetek, amelyet sem mi, sem a mi atyáink, el nem hordozhattunk? Azonban az Úr Jézus Krisztus kegyelme által hisszük, hogy megtartatunk, miképpen azok is [ApCsel 15,10–11]. 28 Péter itt megtiltja, hogy az emberek lelkiismeretét igen sok, akár mózesi, akár más szertartással terheljék. 29 A Timóteushoz írt első levél 4. része az ételek tilalmát gonosz lelkek tanításának mondja; mert ellenkezik az evangéliummal, hogy valaki ilyen cselekedeteket rendeljen el vagy tegyen, akár azért, hogy ezek által érdemessé váljunk a kegyelemre,

¹²¹ Mt 15,3kk.

¹²² Latinul: media res, görögül: adiaforon. Utalás olyan dolgokra, amelyek megtehetők vagy elmulaszthatók a lelkiismeret megterhelése, azaz bűn nélkül.

¹²³ A dőlt betűs mondatot először az 1531-es editio princeps, majd a Liber Concordiae 1580-as és 1584-es latin változatai tartalmazták.

akár abban a meggyőződésben, hogy ilyesfajta vallási szokás nélkül nem létezhet keresztyén igazság [1Tim 4,1–3].

30 Ellenfeleink itt azt vetik a szemünkre, hogy a mieink tiltják az önfegyelmezést és a test megöldöklését, úgy, mint Jovinianus.¹²⁴ A mieink írásaiban azonban egészen más található. 31 Mindenkor azt tanították a keresztről, hogy a keresztyéneknek el kell tűnniük a megpróbáltatásokat. 32 A [testnek] igazi, komoly, képmutatás nélküli megöldöklése ez: különféle megpróbáltatásokat szenvedni és együtt feszítettetni meg a Krisztussal.

33 Ezenfelül tanítják: minden keresztyénnek azért kell gyakorolnia és féken tartania magát testi fegyelmezással, testi gyakorlással és fáradságos munkával, hogy se jólét, se tétlenség ne ingerelje vétkezésre; nem pedig azért, hogy az ilyen gyakorlat útján érdemeljék ki a bűnbocsánatot és adjunk elégtételt a bűnökért. 34 A testnek ezt a megfegyelmezését nemcsak néhány, arra kijelölt napon, hanem minden időben keményen folytatni kell, 35 ahogy Krisztus parancsolja: Vigyázzatok magatokra, hogy valamikor meg ne nehezédjék a ti szívetek mámortól [Lk 21,34]. 36 Továbbá: a gonosz lelkeknek ez a fajtája semmivel sem űzhető ki, csupán böjtöléssel és könyörgéssel [Mk 9,29]. 37 És Pál ezt mondja: Megsanyargatom testemet és szolgálva teszem [1Kor 9,27]. 38 Világosan rámutat: megsanyargatja testét, nem azért, hogy ezzel az önfegyelmezással kiérdemelje a bűnbocsánatot, hanem hogy teste a hatalmában legyen, alkalmassá váljék a lelki életre és hivatásbeli kötelességének betöltésére. 39 Tehát nem a böjtöt magát ítéljük el, hanem azokat a hagyományos szokásokat, amelyek bizonyos napokat és bizonyos ételeket a lelkiismeret veszedelmére oly módon követelnek meg, mintha az ilyesfajta cselekedetek szükséges vallásos szokások lennének.

40 Mégis megtartják nálunk a legtöbb olyan hagyományt, így a leciók rendjét a misében, az ünnepeket stb., amelyek alkalmasak arra, hogy az egyházban rend legyen. 41 De egyúttal figyelmeztetik az embereket, hogy az ilyen külső kegyességgyakorlás nem tesz igazzá Isten

¹²⁴ Jovinianus a IV. században élt római szerzetes, aszkéta.

színe előtt, és nem szabad bűnül felróni, ha valaki ilyen dolgokban – mások megbotránkoztatása nélkül – valamit elmulaszt. ⁴² Ez a szabadság az emberi eredetű egyházi szokások tekintetében nem volt ismeretlen az egyházi atyáknál sem. ⁴³ Keleten más időben tartották a húsvétot, mint Rómában.¹²⁵ Amikor a rómaiak ezért a különbségért a Keletet szakadással vádolták, akkor mások figyelmeztették őket, hogy az ilyen szokásoknak nem kell mindenütt hasonlónak lenniük. ⁴⁴ Irenaeus¹²⁶ is azt mondja: A böjt különbözősége nem bontja meg a hit egyezését, és a *Distinct. XII. szakaszában*¹²⁷ Gergely pápa¹²⁸ kijelenti, hogy az ilyen különbség nem sérti az egyház egységét. ⁴⁵ A *Historia Tripartita*¹²⁹ 9. könyvében számos példát találunk összegyűjtve eltérő egyházi szokásokra, s mellettük ez az idézet áll: Az apostoloknak nem arra volt gondjuk, hogy ünnepnapokról rendelkezzenek, hanem hogy az igaz életfolytatást és istenfélelmet hirdessék.

[XXVII.] A SZERZETESI FOGADALMAKRÓL

1 Jobban megérti majd, hogy a szerzetesi fogadalmakról nálunk mit tanítanak, aki emlékezetébe idézi, milyen állapotok voltak a kolostorokban, és mi minden történt napról napra magukban a kolostorokban, ami az egyházi törvényekkel ellenkezett. 2 Augustinus idejében szabad társulatok voltak;¹³⁰ később, amikor a fegyelem mindenütt meglazult, bevezették a fogadalmakat, hogy ezzel, mint jól elgondolt börtönráccsal, állítsák helyre a fegyelmet. 3 A fogadalmak mellé las-

¹²⁵ A keleti és a nyugati keresztyénség ma is legtöbbször különböző időpontban ünnepli a húsvétot.

¹²⁶ Irenaeus (142 előtt – 195), lyoni presbiter, majd püspök.

¹²⁷ Utalás a már említett Gratianus-féle gyűjtemény (*Decretum Gratiani*) egyik fejezetére.

¹²⁸ Nagy I. Gergely pápa (590–604).

¹²⁹ A hármas történet, *Historia ecclesiastica tripartita*, Cassiodorus (6. század) egyháztörténetíró műve.

¹³⁰ A kolostorból való kilépés a szerzetesség kialakulása idején még megengedett volt, amint ezt Johannes Cassianus (kb. 360–435) szabályai tanúsítják.

sanként még sok más rendszabály került. ⁴ Az egyházi törvények el-
lenére sokszor olyanokat is ezekbe a bilincsekbe vertek, akik még nem
érték el a törvényes életkort. ⁵ Sokan tévedésből kerültek bele ebbe
az életformába: nem voltak ugyan kiskorúak, de hiányzott az ítélőké-
peségük arra nézve, hogy mire képesek. ⁶ Akik így beleestek a hálóba,
azokat bent maradásra kényszerítették; még ha az egyházi törvények
jóvoltából nem egy kiszabadulhatott volna közülük. ⁷ Az apácák ko-
lostoraiban ez még gyakrabban megtörtént, mint a szerzeteseknél;
pedig a gyengébb nimmel kíméletesebben kellett volna bánni. ⁸ Ez a
ridegség már azelőtt sem tetszett sok jóérzésű embernek, akik látták,
hogy serdülő lányokat és ifjakat a megélhetésért kényszerítettek a
kolostorokba, s látták, milyen szerencsétlen következményekkel járt
ez az eljárás, milyen botrányokat szült, és milyen hurkot vetett az
emberek lelkiismeretére. ⁹ Fájlalták, hogy az egyházi törvények tekin-
télyét ebben a nagyon is veszedelmes dologban teljesen semmibe ve-
szik és félreállítják. ¹⁰ Tetézte még ezeket a bajokat az a fogadalmak-
ra vonatkozó meggyőződés, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy már
régén nem tetszett maguknak a szerzeteseknek sem, ha kissé értel-
mesebbek voltak.

¹¹ Azt állították, hogy a fogadalmak egyenlő értékűek a keresztséggel;
tanították, hogy ezzel az életformával érdemessé válnak a bűn-
bocsánatra és a megigazulásra Isten színe előtt. ¹² Sőt, megtoldották
még azzal, hogy a szerzetesi élet nemcsak az Isten színe előtti igaz-
ságot érdemli ki, hanem még ennél többet is, mivel nemcsak a paran-
csolatokat tartja meg, hanem az evangéliumi tanácsokat is.¹³¹ ¹³ Így
hitették el, hogy a szerzetesi fogadalomtétel sokkal különb a kereszt-
ségnél, és a szerzetesi élet többet érdemel, mint a világi hivatalt vise-
lők, a lelkészek és hozzájuk hasonlók, akik kitalált vallásos cseleke-
detek nélkül, Isten parancsolatai szerint saját hivatásukban szolgálnak.

¹³¹ A római katolikus egyház hagyományosan azokat a jézusi parancsokat nevezi
evangéliumi tanácsoknak, amelyeknek a megvalósítására külön, egyéni elhivatottság-
gal kell törekedni. Ezek a szerzetesi élet alapvető parancsai: szüzesség, szegénység,
engedelmesség.

14 Mindebből nem tagadhatnak le semmit; ugyanis a saját könyveikben található.

15 Mi történt később a kolostorokban? Valamikor a szent tudományok és egyéb tanulmányok iskolái voltak, amelyek az egyház számára hasznosak, innen szoktak elhívni lelkipásztorokat és püspököket: most más a helyzet; az ismert dolgokat nem szükséges elmondani. 16 Valamikor azért gyülekeztek össze, hogy tanuljanak: most meg azt képzelik, ennek az életformának az a rendeltetése, hogy érdemessé tegyen a kegyelemre és a megigazulásra, sőt azt hirdetik, hogy ez a tökéletesség állapota, és sokkal többre becsülik mindenféle más, Istentől rendelt életformánál. 17 Kerülve minden gyűlölködő túlzást, mindezt azért mondtuk el, hogy jobban meg lehessen érteni a miénk tanítását erről a kérdésről.

18 Először is,¹³² a házasságra lépők felől azt tanítják: mindenkinek szabad házasságot kötni, aki nem alkalmas arra, hogy házasság nélkül maradjon, mert fogadalmak nem tehetik semmissé Isten rendelését és parancsát. 19 Isten parancsa pedig ez: A parázñaság miatt minden egyes férfinak saját felesége legyen [1Kor 7,2]. 20 De nemcsak ez a parancs, hanem Isten teremtése és rendje is a házasságkötésre kötelezi mindazokat, akik külön isteni adottság nélkül kivételt nem alkotnak, eszerint: Nem jó az embernek egyedül lenni, 1Móz 2,18. 21 Nem vétkeznek tehát, akik Isten e parancsának és rendelésének engedelmeskednek.

22 Mivel lehet érvelni mindezek ellen? Túlozza bár valaki a fogadalom kötelező erejét, amennyire csak akarja, azt mégsem tudja elérni, hogy a fogadalom Isten parancsát semmivé tegye. 23 Az egyházi törvények tanítása szerint minden fogadalomnál érvényben marad a feljebbvaló joga; sokkal kevésbé van akkor hát érvényük ezeknek a fogadalmaknak Isten parancsai ellenében.

24 Hogyha a fogadalmak kötelező volta semmilyen okból sem lenne megváltoztatható, akkor a római pápák sem adtak volna alóluk felmentést. Mert ember nem oldhat fel olyan kötelezettség alól, amely

¹³² A második érv a 36. ponttal kezdődik.

félreérthetetlenül Isten törvénye. 25 Bölcsen döntöttek azonban a római pápák akképpen, hogy az ilyen kötelezettségnél méltányosságot kell tanúsítani; gyakran olvasunk ezért arról, hogy fogadalmak alól felmentést adtak. 26 Ismeretes az aragonok királyának története, akit kolostorból hívtak vissza,¹³³ de a mi időnkben is vannak ilyen példák.

27 Továbbá: miért túlozzák ellenfeleink annyira a fogadalom kötelező erejét vagy hatását, s eközben éppen a fogadalom természetéről hallgatnak: hogy teljesíthető dolognak kell lennie, önként kell történnie, saját elhatározásból és megfontolásból kell származnia? 28 Hogy az egész életre szóló szüzesség mennyire áll az ember hatalmában, az nem ismeretlen dolog. És milyen kevesen tettek fogadalmat önként, saját elhatározásukból? 29 Lányokat és ifjakat, mielőtt még meglenne a kellő ítélőképességük, rábeszélnek, nem egyszer rá is kényszerítenek a fogadalomtételre. 30 Méltatlan dolog hát olyan kíméletlenül vitatni kötelező voltát, holott mindenki elismeri, a fogadalom természetével ellenkezik, hogy valaki saját elhatározása és kellő megfontolás nélkül tegyen fogadást.

31 Az egyházi törvények nagy része érvénytelennek nyilvánítja a 15. életévet megelőzően tett fogadalmakat, mert ezelőtt az életkor előtt nyilván nem olyan még az ítélőképesség, hogy valaki dönteni tudjon egész életéről. 32 Egy másik egyházi törvény jobban tekintetbe veszi az emberi gyarlóságot, s ehhez még hozzátesz néhány évet, s tiltja a fogadalomtételt a 18. életév előtt. Melyiket kövessük a kettő közül? 33 A legnagyobb részüknek megvan a mentsége a kolostor elhagyására, hiszen a legtöbben az előtt az életkor előtt tették le fogadalmukat.

34 Végül: ha a fogadalom megszegése kárhozzátó is lenne, nyilván még ebből sem következnek rögtön az, hogy az ilyen személyek házasságát fel kell bontani. 35 Augustinus tagadja, hogy fel kell bontani (XXVII. szakasz, 1. kérdés, *Nuptiarum fejezet*);¹³⁴ pedig tekintélye nem kis súllyal esik latba, még ha mások utána másképpen döntöttek is.

¹³³ Az aragonok királya, Ramir volt az, akit bátyja halála után a 12. században a kolostorból hívtak a királyi trónra.

¹³⁴ Utalás a már említett Gratianus-féle gyűjtemény (*Decretum Gratiani*) egyik fejezetére, amely Augustinus *De bono viduitatis* című művéből idéz.

36 Bár világos, hogy Istennek, a házasságra vonatkozó parancsa a többséget megszabadítja a fogadalmak alól, a mieink még más indoklást is adnak a fogadalmak érvénytelenségére nézve: istentelen dolog Isten tiszteletének minden olyan formája, amelyet emberek a megigazulás és kegyelem kiérdemlése végett Isten parancsa nélkül rendelték el és választottak, miként Krisztus maga mondja: Hiába tisztelnek engem emberi rendelkezésekkel [Mt 15,9]. 37 Pál is mindenütt arra tanít, hogy a megigazulást ne emberektől kigondolt saját szabályokban és vallási szokásokban keressük, mert hit által lesz azoké, akik hiszik, hogy Isten őket Krisztusért kegyelmébe fogadja.

38 Nyilvánvaló viszont, hogy a szerzetesek azt tanították: kitalált vallási gyakorlatuk eleget tesz a bűnökért, érdemessé tesz a kegyelemre és a megigazulásra. Mi más ez, mint Krisztus dicsőségét kisebbiteni s elhomályosítani és a hitből származó igazságot tagadni? 39 Következik ebből, hogy ezek a szokásos fogadalmak istentelen vallási szokások voltak, s ezért érvénytelenek. 40 Mert az istentelen és Isten parancsa ellenére történt fogadalom nem érvényes, fogadalom bűnre nem kötelezhet, amint az egyházi törvény mondja.

41 Pál így szól: „Elszakadtatok Krisztustól, akik a törvény által akartok megigazulni; a kegyelemből kiestetek” [Gal 5,4]. 42 Tehát azok is, akik fogadalmakkal akarnak megigazulni, elszakadnak Krisztustól és kiesnek a kegyelemből. 43 Mert akik a fogadalmaknak tulajdonítják a megigazulást, azok is saját cselekedeteiknek tulajdonítanak olyat, ami igazában Krisztus dicsőségéhez tartozik. 44 Tagadni sem lehet, hogy a szerzetesek azt tanították: ők fogadalmaik és rendszabályaik révén igazulnak meg, és lesznek érdemessé a bűnbocsánatra; sőt még ennél is nagyobb képtelenséget találtak ki: azzal dicsekedtek, hogy cselekedeteikből másoknak is juttathatnak. 45 Ha valaki ezeket a dolgokat rosszindulatból tetézni akarná, milyen sok mindent tudna összeszedni, amit már a szerzetesek maguk is szégyellenek! 46 Ráadásul elhittették az emberekkel, hogy kitalált vallási gyakorlatuk a keresztyén tökéletesség állapota. 47 Nem azt jelenti-e ez, hogy cselekedeteknek tulajdonítják a megigazulást? 48 Súlyos botrány az egyházban, hogy Isten tisztelésének bizonyos, emberektől kigondolt formáját Isten

parancsa nélkül ajánlgatják a népnek, és azt tanítják: Istennek ilyen tisztelete teszi igazzá az embereket! Mert a hitből való igazság, amelyet leginkább kell hirdetni az egyházban, elhomályosul, amikor ezzel a csodálatos anyagi kegyességgel, a szegénység, alázatosság és szüzesség színlelésével kápráztatják el az emberek szemét.

49 Azonkívül elhomályosulnak Isten parancsolatai és Isten igaz tisztelete, amikor az emberek azt hallják, hogy egyedül a szerzetesek vannak a tökéletesség állapotában. A keresztyén tökéletesség ugyanis ez: Istent igazán félni, és mégis erősen bízni és hinni Krisztusért, hogy Isten kiengesztelődött irántunk – Istentől kérni és valóban tőle várni segítséget a hivatásunkkal járó minden dologban –, eközben pedig a közéletben fáradhatatlanul végezni a jó cselekedeteket és élni hivatásunknak. 50 Ezekből áll az igazi tökéletesség és Istennek igaz tisztelete, nem pedig a házaselet kerüléséből, koldulásból vagy szennyes öltözetéből! 51 A nép aztán sokféle veszedelmes nézetet formál magának a szerzetesi életnek ebből a hamis magasztalásából. 52 Hallja a házasságon kívül maradás szertelen dicséretét – ezért nyugtalan lelkiismerettel él házasságban. 53 Hallja, hogy csak a koldusszegények tökéletesek – ezért rossz lelkiismerettel tartja meg földi javait, rossz lelkiismerettel intézi anyagi ügyeit. 54 Hallja, hogy bosszút nem állni evangéliumi tanács – ezért egyesek a magánéletben félelem nélkül bosszút állnak, mivel azt hallják, a bosszúállás tilalma csak tanács, nem parancsolat. 55 Mások viszont még ennél is inkább tévelyegnek: azt tartják, hogy minden hivatal, minden világi kötelességteljesítés méltatlan a keresztyénekhez és ellenkezik az evangélium tanácsával.

56 Lehet olvasni olyan esetekről, hogy emberek otthagyták családjukat, elhagyták az állami szolgálatot, és kolostorba vonultak. 57 Úgy nevezték ezt: menekülni a világtól és szent életre törekedni; nem látták meg, hogy Istennek szolgálni azok szerint a parancsolatok szerint kell, amelyeket ő maga adott, és nem olyan parancsok szerint, amelyeket emberek gondoltak ki. 58 Jó és tökéletes csak az az életforma, amelyet Isten maga parancsol. 59 Ezekre a dolgokra figyelmeztetni kell az embereket.

60 Régebben már Gerson is megróttá a szerzetesek téves nézetét a

tökéletességről, és tanúsítja, az ő idejében új volt az a hang, hogy a szerzetesi élet a tökéletesség állapota.

61 Ennyi mindenféle istentelen nézet tapad hát a fogadalmakhoz: hogy megigazulást szereznek, hogy ez a keresztyén tökéletesség, hogy a szerzetesek egyszerre töltik be a tanácsokat és a parancsolatokat, és hogy a megkövetelnél több jó cselekedettel rendelkeznek. 62 Mivel ezek mind hamis és hiábavaló dolgok, a fogadalmakat érvénytelenné teszik.

[XXVIII.] AZ EGYHÁZI HATALOMRÓL

1 Régebben nagy viták folytak a püspökök hatalmáról; ezek során egyesek helytelenül összezavarták az egyházi hatalmat és a kard hatalmát.¹³⁵ 2 Ebből a zavarból hatalmas háborúk, igen nagy bonyodalmak támadtak, mert közben a pápák a kulcsok hatalmára támaszkodva nemcsak hogy új vallási szokásokat rendeltek el és bizonyos ügyeknek [önmaguk számára való] fenntartásával,¹³⁶ erőszakos kiközösítéssel terhelték a lelkiismeretet, hanem még azt is megkísérelték, hogy földi országokat másoknak adjanak, és császárokat fosszanak meg hatalmuktól. 3 Istenfélő és tudós férfiak az egyházban már jóval ezelőtt megrótták ezeket a vétkeket. 4 A mieink tehát, hogy az emberek lelkiismeretét tanítsák, kénytelenek voltak az egyházi hatalom és a kard hatalma közötti különbséget nyilvánvalóvá tenni, és tanították: mindkettőt Isten parancsára vallásos tiszteletben kell részesíteni, és úgy kell megbecsülni, mint Isten legnagyobb földi jótéteményeit.

5 Így azt tartják, hogy az evangélium szerint a kulcsok hatalma vagy a püspöki hatalom Istentől eredő hatalom, illetve megbízatás az evangélium hirdetésére, a bűnök megbocsátására vagy megtartására és a

59

¹³⁵ A püspökök kezében ebben az időben lelki (egyházi) és világi hatalom is volt, ezek szétválasztását tartja szükségesnek. A püspöki tiszttel esetleg járó világi hatalom feladása nélkül ad a hitvallás ajánlást e hivatal evangéliumnak megfelelő gyakorlására.

¹³⁶ Az ún. fenntartott esetekben a bűnöst csak a pápa vagy egy püspök oldozhatta fel.

szentségek kiszolgáltatására. ⁶ Mert Krisztus ezzel a megbízással küldi szét az apostolokat: Amiként engem küldött az Atya, én is akképpen küldelek titeket. Vegyetek Szentlelket! Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak [Jn 20, 21–23]. ⁷ És Mk 16,15: Menjetek el, hirdessétek az evangéliumot minden teremtésnek stb.

⁸ Ezt a hatalmat – az elhívásnak megfelelően – csak az evangélium tanítása vagy prédikálása és a szentségek kiszolgáltatása útján lehet gyakorolni, akár sok ember, akár egyesek felé, mert amikben így részesülünk, azok nem testi, hanem örök javak: örökkévaló igazság, Szentlélek és örök élet. ⁹ Ezek nem nyerhetők el másképpen, csak az ige és a szentségek szolgálatán keresztül, amint Pál mondja: Az evangélium Istennek hatalma minden hívőnek üdvösségére [Róm 1,16]. És a 119. zsoltár [50. v.]: A te beszéded megelevenít engem. ¹⁰ Mivel tehát az egyházi hatalom örökkévaló javakban részesít, és csak az igehirdetés szolgálatán keresztül gyakorolható, azért az állami kormányzatot éppoly kevésbé akadályozza, mint ahogyan az énekművészet sem akadályozza az állami kormányzatot. ¹¹ Hiszen az állami kormányzat egészen más dolgokkal foglalkozik, mint az evangélium. A világi hatóság nem az emberek lelkét, hanem a testüket és javaikat védi nyilvánvaló jogtalanságok ellen, és fegyverrel és testi büntetésekkel tart rendet az emberek között. Az evangélium viszont a lelkeket védelmezi istentelen nézetek, az ördög és az örök halál ellen.

¹² Nem szabad tehát összekeverni az egyházi és a világi hatalmat! Az egyházi hatalomnak az a megbízatása, hogy tanítsa az evangéliumot, és kiszolgáltassa a szentségeket. ¹³ Ne avatkozzék idegen hatáskörbe, ne osztogasson földi országokat, ne érvénytelenítse hatóságok törvényeit, ne oldjon fel a törvényes engedelmesség alól, ne akadályozza az igazságszolgáltatást semmiféle világi rendelkezés vagy szerződés dolgában, és ne akarjon törvényeket szabni a világi hatóságoknak az államforma kialakításában, ¹⁴ amint Krisztus mondja: Az én országom nem e világból való [Jn 18,36]. ¹⁵ Továbbá: Ki tett engem köztetek bíróvá és osztóvá? [Lk 12,14]. ¹⁶ Pál is így szól Fil 3,20: A mi országunk mennyekben van. ¹⁷ 2Kor 10,4: A mi hadakozásunk fegy-

verei nem testiek, hanem Isten által van erejük emberi elgondolások lerontására stb.

¹⁸ Így tesznek különbséget a mieink a kétféle hatalom feladata között, és köteleznek rá, hogy mindkettőt tiszteletben tartsuk, és hogy elismerjük, mindkettő Isten ajándéka és jótéteménye.

¹⁹ Ha a püspökök a kardnak valamiféle hatalmával bírnak, ezt nem püspökként az evangélium parancsára birtokolják, hanem emberi jog alapján, királyoktól és császároktól kapták saját javaik világi igazgatására. Ez azonban másféle tevékenység, mint az evangélium szolgálata.

²⁰ Amikor tehát a püspökök joghatóságáról van szó, világi hatalmukat meg kell különböztetni egyházi joghatóságuktól. ²¹ Ennélfogva az evangélium értelmében, vagy amint mondani szokták, isteni jogon, ez a joghatóság illeti meg a püspököket mint püspököket, vagyis mint akikre az ige és szentségek szolgálata van rábízva: bűnöket megbocsátani, az evangéliummal ellenkező tanítást elvetni és az istenteleneket, akiknek istentelensége nyilvánvaló, az egyház közösségéből kirekeszteni – emberi erő nélkül, de az igével. ²² A gyülekezetek ebben szükségképpen, isteni jog alapján engedelmisséggel tartoznak nekik, eszerint [az ige szerint]: „Aki titeket hallgat, engem hallgat” [Lk 10,16].

²³ Ha azonban az evangéliummal ellentétben tanítanak vagy rendelnek el valamit, akkor ott van Isten parancsa a gyülekezetnek, amely megtiltja az engedelmisséget. Mt 7,15: Őrizkedjete a hamis prófétaktól! ²⁴ És Gal 1,8: Ha mennyei angyal hirdetne is néktek más evangéliumot, átkozott legyen! ²⁵ 2Kor 13,8: Semmit sem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságért. ²⁶ Továbbá: A hatalom nekünk építésre, nem pedig rontásra adatott [2Kor 13,10]. ²⁷ Így rendelkeznek az egyházi törvények is: II. rész, VII. szakasz, „Sacerdotes” és „Oves” fejezet.¹³⁷ ²⁸ Augustinus pedig Petilianus¹³⁸ levele ellen vitázva ezt mondja: Még az egyetemes püspököknek sem szabad igazat

¹³⁷ A már említett Decretum Gratianiból.

¹³⁸ Petilianus a VIII. cikkben említett donatisták egyik vezető embere volt az 5. század elején.

adni, ha esetleg valamiben tévednek, vagy olyan véleményt nyilvánítanak, amely a kanonikus isteni iratokkal ellenkezik.

29 Ha ezenkívül is van még valamilyen más hatalmuk és joghatóságuk bizonyos – azaz házassági vagy tizeddel kapcsolatos stb. – ügyek kivizsgálására, ez csak emberi jog alapján illeti meg őket, kötelességük itt a fejedelmeknek, még ha nem tennék is szívesen, hogy a püspökök mulasztása esetén igazságot szolgáltatassanak alattvalóiknak, az általános békeesség megőrzése érdekében.

30 Vita folyik ezenkívül arról is: joguk van-e a püspököknek vagy a lelkészeknek, hogy szertartásokat vezessenek be az egyházban és törvényeket hozzanak ételek, ünnepek és papi rangfokozatok vagy papi rendek stb. dolgában? 31 Akik a püspököknek ezt a jogot megadják, bizonyoságul ezt idézik: Még sok mondanivalóm van hozzátok, de most el nem hordozhatjátok. De mikor eljő amaz, az igazságnak Lelke, elvezérel majd titeket minden igazságra [Jn 16,12–13]. 32 Idézik az apostolok példáját is, akik megtiltották a vér és a megfulladt állat elfogyasztását [ApCsel 15,20.29]. 33 Megemlíti a szombatnapot, amelyet nyilvánvaló módon a Tízparancsolat ellenére cseréltek fel a vasárnappal. Egyetlen példát sem hánytorgatnak annyit, mint a szombatnap megváltoztatását. Bizony, nagy az egyház hatalma – állítják –, hogy még a Tízparancsolat egyike alól is feloldott!

34 De a mieink ebben a kérdésben azt tanítják: a püspököknek – mint az előbb bizonyítottuk – nincs hatalmuk rá, hogy az evangéliummal ellentétben rendeljenek el valamit. Ezt elismerik az egyházi törvények is, végig az egész IX. szakaszban. 35 Továbbá: ellenkezik a Szentírással vallásos szokások bevezetése azért, hogy megtartásukkal eleget tegyünk a bűnökért, vagy érdemessé legyünk a megigazulásra.

36 Krisztus dicsőséges érdeme szenved sérelmet, ha azt gondoljuk, az ilyen hagyományos szokások által leszünk igazakká. 37 Már pedig kétségtelen, hogy az egyházban e miatt a meggyőződés miatt szaporodtak el a hagyományok szinte a végtelenségig, viszont háttérbe szorult a tanítás a hitről és a hitből eredő igazságról, mert minduntalan szaporították az ünnepeket, böjtöket rendeltek el, új szertartásokat és rendeleteket alkottak; szerzőik ugyanis azt gondolták, hogy ezekkel a

cselekedetekkel lehetünk érdemessé a kegyelemre. ³⁸ Így sokasodtak meg ekkor a bűnbánati gyakorlat szabályai, amelyeknek bizonyos nyomait még látjuk az elégtételül szolgáló cselekedetekben.

³⁹ Ugyancsak Isten parancsa ellen cselekszenek a hagyományok szerzői, amikor bűnnek nyilvánítanak olyasmit, ami ételekkel, napokkal és hasonló dolgokkal kapcsolatos, és a törvény szolgátságával terhelik meg az egyházat, mintha bizony a megigazulás kiérdemlése végett a keresztyéneknél is a lévitákéhoz hasonló vallásos szokásokra lenne szükség, s ennek elrendezését Isten az apostolokra és a püspökökre bízta volna. ⁴⁰ Ilyenformán írnak egyesek, s úgy látszik, részben a mózesi törvények példája vezette félre a pápákat. ⁴¹ Innen származnak az olyan terhek, mint hogy halálos bűn ünnepnapon testi munkát végezni, még ha nem botránkoztatnánk is meg másokat, hogy bizonyos ételek beszennyezik a lelkiismeretet, hogy a nem természetes, hanem testet sanyargató böjtölés Istent kiengesztelő cselekedet, hogy a megszabott imádkozási idők elmulasztása halálos bűn, hogy végül, „fenntartott esetben”¹³⁹ a bűn nem nyerhet bocsánatot, kivéve, ha ehhez az illetékes egyházi hatóság hozzájárult; pedig itt az egyházi törvények maguk nem a bűnnek, hanem az egyházi büntetésnek a fenntartásáról beszélnek.

⁴² Honnan van a püspököknek joguk arra, hogy – a lelkiismeret bilincsbe verésére – ilyen hagyományos előírásokat kényszerítsenek rá a gyülekezetekre, hiszen Péter megtiltja, hogy igát tegyenek a tanítványok nyakába [ApCsel 15,10], hiszen Pál szerint a hatalom nekik építésre adatott, nem rontásra [2Kor 10,8]? Miért gyarapítják a bűnöket az ilyesfajta hagyományos szokásokkal?

⁴³ De vannak erre nézve világos bizonyosságaink is, ezek megtiltják vallásos szokások bevezetését Isten kiengesztelése céljából, vagy úgy, mintha szükségesek volnának az üdvösséghez. ⁴⁴ Pál ezt mondja Kol 2,16: Senki azért titeket meg ne ítéljen evésért vagy ivásért, avagy ünnep vagy újhold vagy szombat dolgában. ⁴⁵ Továbbá: Ha meghaltatok a Krisztussal [megszabadultatok] a világ elemeitől, miért hoztok

¹³⁹ Amikor a feloldozás jogát a püspököknek vagy a pápának tartották fenn.

olyan határozatokat, mintha e világban élők volnátok: ne fogd meg, meg se kóstold, még csak ne is illesd? Ezek mind a velük való élés által elfogyasztásra vannak rendelve, az emberek parancsolatai és tanításai szerint, amelyek bölcsességnek látszanak [Kol 2,20–23]. ⁴⁶ Tit 1,14 szerint: Nem ügyelvén zsidó mesékre és az igazságot megvető emberek parancsolataira.

⁴⁷ Krisztus Mt 15,14 szerint ezt mondja azokról, akik a hagyományok megtartását követelik: Hagyjátok őket, vakok és vakok vezetői; ⁴⁸ egyúttal helytelennek ítéli az ilyen istentiszteletet: Minden plánta, amelyet nem az én mennyei Atyám plántált, kitépetik [Mt 15,13].

⁴⁹ Ha a püspököknek joguk van rá, hogy ilyen hagyományos szokásokkal terheljék meg a lelkiismeretet, akkor miért tiltja meg annyi-szor az Írás vallásos előírások bevezetését? Miért nevezi azokat gonosz lelkek tanításának?¹⁴⁰ Vajon erre hiába figyelmeztetett már jó előre a Szentlélek?

⁵⁰ Hátra van még tehát: minden olyan vallásos előírás, amelyet vagy azért hoztak szokásba, mintha szükséges lenne, vagy azzal a gondolattal, hogy kiérdemli a megigazulást, ellentétben áll az evangéliummal, amely nem engedi meg a püspököknek, hogy az istentisztelet ilyen formáit bevezessék, vagy ezeket mint szükségeseket megköveteljék. ⁵¹ Mert szükséges, hogy a gyülekezetekben megőrizzék a keresztyén szabadságról szóló tanítást: a törvény szolgálása nem szükséges a megigazuláshoz, amint a Galátákhoz [írt levélben] meg van írva: ⁵² Ne kötelezzétek el magatokat szolgaságnak igájával.¹⁴¹ Szükséges megőrizni az evangélium fő részét, hogy a kegyelmet a Krisztusban való hit által nyerjük el, nem pedig bizonyos szabályok megtartása vagy olyan vallásos cselekmények által, amelyeket emberek rendeltek el.

⁵³ Mit kell gondolni tehát a vasárnapról és a hasonló templomi szer-tartásokról? [A mieink] erre azt felelik, hogy a püspököknek vagy lelkészeknek szabad rendszabályokat hozni azért, hogy az egyházban

¹⁴⁰ 1Tim 4,1.

¹⁴¹ Gal 5,1.

rend legyen, de nem azért, hogy ezekkel tegyünk eleget a bűnökért, vagy a velük megterhelt lelkiismeret úgy vélje, megtartásuk szükséges istentisztelet. ⁵⁴ Így rendeli el Pál, hogy a nők fődjék be fejüket a gyülekezetben [1Kor 11,5–6], és hogy az írásmagyarázókat rendben hallgassák meg az egyházban.¹⁴²

⁵⁵ Úgy illik, hogy az ilyen rendtartásoknak a gyülekezetek a szeretet és békesség kedvéért engedelmeskedjenek, és úgy tartsák meg azokat, hogy egyik a másikat meg ne sértse, hanem rendben és zavartalanul történjék minden a gyülekezetben, ⁵⁶ úgy azonban, hogy az emberek lelkiismeretét meg ne terhelje, se azt ne gondolják, hogy mindez szükséges az üdvösséghez, s ne véljék, hogy vétkeznek, ha mások botránkoztatása nélkül valamelyiket megszegnék; aminthogy senki sem mondja vétkesnek azt az asszonyt, aki mások botránkoztatása nélkül nyilvánosan fedetlen fővel jelenik meg.

⁵⁷ Ez a módja a vasárnap, a húsvét, a pünkösd s a hozzájuk hasonló ünnepek és szertartások megtartásának. ⁵⁸ Akik azt gondolják, hogy az egyház határozatával rendelték el és tették szükségessé a szombatnap helyett a vasárnap megtartását, azok helytelenül gondolkoznak. ⁵⁹ Az Írás törölte el a szombatot, nem az egyház. Mert az evangélium kinyilatkoztatása óta minden mózesi szertartás elhagyható. ⁶⁰ De mivel szükség volt egy meghatározott nap kiválasztására, hogy a nép tudja, mikor kell összegyülekeznie, nyilván ezért jelölte ki az egyház a vasárnapot, amely úgy látszik, ez azért is megfelelt, hogy az emberek előtt ott legyen a keresztyén szabadság példája, és megtudják, sem a szombat, sem más nap megtartása nem szükséges.

⁶¹ Csodálatosan nagy viták folytak a törvény megváltozásáról, az új törvény szertartásairól és a szombatnap megváltoztatásáról, amelyek mind abból a téves meggyőződésből származtak, hogy az egyházban a lévitákéhoz hasonló istentiszteleti formának kell lennie, s hogy Krisztus az apostolokra meg a püspökökre bízta: gondoljanak ki új, az üdvösséghez szükséges szertartásokat. ⁶² Ezek a tévedések azért csúsztak be az egyházba, mert nem tanítottak elég világosan a

¹⁴² 1Kor 14,30.

hitből származó igazságról. ⁶³ Egyesek arról vitáznak, hogy a vasárnap megtartása nem isteni jogon alapul ugyan, mégis úgy kell megtartani, mintha isteni jogon alapulna; megszabják, hogy ünnepnapon mennyit szabad dolgozni. ⁶⁴ Mi egyéb az ilyesfajta vita, mint a lelkiismeret megkötözése? Bár megpróbálják megértőbben értelmezni a hagyományokat, a könnyítés mindaddig elérhetetlen marad, amíg azokat [a hagyományokat] szükségesnek tekintik, s e nézet szükségszerűen megmarad ott, ahol nem ismerik a hitből származó igazságot és a keresztyén szabadságot.

⁶⁵ Az apostolok elrendelték a vértől való tartózkodást stb. [ApCsel 15,20kk]. Most ki tartja ezt meg? Lám, akik nem tartják meg, mégsem vétkeznek, mert maguk az apostolok sem akarták ilyen szolgálattal megterhelni a lelkiismeretet, csak a botránkoztatás elkerülése végett adták ki egy időre ezt a tilalmat. ⁶⁶ Ebben a rendelkezésben arra kell néznünk, ami az evangélium maradandó szándéka.

⁶⁷ Alig van egyházi törvény, amelyet pontosan megtartanak és napról napra sok válik közülük idejétmúlttá, még azoknál is, akik a hagyományokat védelmézik. ⁶⁸ Az emberek lelkiismeretén nem is lehet másképpen segíteni, csak ezzel a méltányos értelmezéssel: tudnunk kell úgy megtartani őket, hogy ne gondoljuk ezeket szükségesnek, és ne érje sérelem a lelkiismeretet, ha az emberi gyakorlat meg is változtatna valamit ilyen dolgokban.

⁶⁹ Könnyen elérhetnék a püspökök a törvényes engedelmesség megmaradását, ha nem sürgetnék annyira olyan hagyományok megtartását, amelyeket jó lelkiismerettel lehetetlen megtartani. ⁷⁰ Most is nőtlenséget parancsolnak, és nem vesznek fel a papi rendbe senkit, kivéve ha megesküsznek, hogy nem akarják hirdetni az evangélium tiszta tanítását. ⁷¹ Nem azt kívánják gyülekezeteink, hogy a püspökök saját tekintélyük feláldozásával állítsák helyre az egyetértést, bár a jó pásztorokhoz még ez is illenék. ⁷² Csak azt kívánják, hogy azokon az igazságtalan terheken könnyítsenek, amelyek újabb keletűek, s az egyetemes egyház szokásával ellentétben nyertek jóváhagyást. ⁷³ Ezeknek a rendelkezéseknek kezdetben talán voltak elfogadható okaik, a későbbi időkben azonban már nem felelnek meg. ⁷⁴ Az is nyilván-

való, hogy némelyiket tévedésből fogadtak el. Ezért a püspökök jóindulatához az illenék, hogy most enyhítsenek rajtuk, mert az ilyen változtatás nem rendíti meg az egyház egységét. Hiszen sok emberi hagyomány megváltozott az idők során, amint ezt maguk az egyházi törvények is mutatják. ⁷⁵ Ha pedig lehetetlen elérni azoknak a szabályoknak a könnyítését, amelyeket bűn nélkül lehetetlen megtartani, akkor az apostoli szabályt kell követnünk, amely parancsolja: Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek [ApCsel 5,29].

⁷⁶ Péter megtiltja a püspököknek, hogy uralkodjanak és hatalmaskodjanak a gyülekezeten [1Pt 5,2 k]. ⁷⁷ Nem arról van most szó, hogy a püspökök lemondjanak hatalmukról, egyedül azt kívánjuk tőlük, engedjék meg az evangélium tiszta tanítását, és könnyítsenek azon a néhány rendszabályon, amely bűn nélkül nem megtartható. ⁷⁸ Mert ha ezt nem teszik meg, ám lássák, hogyan adnak majd számot Isten színe előtt, amiért makacsságukkal okot adnak az egyházszakadásra.

[BEFEJEZÉS]

¹ Felsoroltuk azokat a fő cikkeket, amelyekről – mint ez kitűnt – vita folyik. Bár jóval több visszaélésről is beszélhettünk volna, a hosszadalmasság kerülése végett csak a fő kérdéseket foglaltuk össze. ² Súlyos panaszok hallatszottak még a búcsúkkal, a zarándoklatokkal és a kiközösítés körüli visszaéléssel kapcsolatban; sokat zaklatták a gyülekezeteket a vándorló barátok; a lelkészeknek vég nélküli vitáik voltak a szerzetesekkel a parókusi jog, a gyónás, a temetés és számtalan más dolog miatt. ³ Az ilyesfajta vitás kérdéseket mellőztük, hogy rövidebbre fogva könnyebben érthető legyen, mi ebben az ügyben a legfontosabb. ⁴ Semmit sem mondtunk vagy soroltunk itt fel sértő szándékkal. ⁵ Csak azokat a dolgokat adtuk elő, amelyeknek elmondása szükségesnek látszott, hogy mindenki megérthesse: sem tanításunkban, sem szertartásainkban nem fogadtunk el semmi olyat, ami ellenkeznék a Szentírással vagy az egyetemes egyházzal, mert mi szemmel látha-

tóan a legnagyobb gonddal óvakodtunk, hogy valamilyen új és istentelen hittétel be ne lopózzék gyülekezeteinkbe.

6 Ezeket a főttebb írásba foglalt cikkeket kívántuk Császári Felséged rendelete értelmében átnyújtani, hogy belőlük nyilvánvalóvá legyen hitvallásunk, és ismeretessé válják azok tanításának rövid foglalata, akik a mi részünkön tanítanak. 7 Ha ebben a hitvallásban valaki hiányol még valamit, készen vagyunk rá, hogy Isten segítségével bővebb felvilágosítást adjunk a Szentírás szerint.

- 8 Császári Felségednek hívei és alattvalói:
- 9 János szász herceg, választófejedelem.¹⁴³
- 10 György brandenburgi örgróf.¹⁴⁴
- 11 Ernő saját kezével.¹⁴⁵
- 12 Fülöp hesseni tartománygróf, aláírta.¹⁴⁶
- 13 János Frigyes szász herceg.¹⁴⁷
- 14 Ferenc lüneburgi herceg.¹⁴⁸
- 15 Farkas anhalti fejedelem.¹⁴⁹
- 16 Nürnberg tanácsa és előjárósága.¹⁵⁰
- 17 Reutlingen tanácsa.¹⁵¹

¹⁴³ Állhatatos János szász választófejedelem (1525–1532), bátyjának, Bölcs Frigyesnek az utóda.

¹⁴⁴ Brandenburg György örgróf (1484–1543), a mohácsi csatamezőn elhunyt magyar király, II. Lajos egykori nevelője.

¹⁴⁵ (Hitvalló) Ernő braunschweig-lüneburgi herceg (†1546).

¹⁴⁶ Hesseni Fülöp (1504–1567), az egyik legfiatalabb fejedelem, aki már 1524-től merész terveket kovácsolva támogatta a reformáció ügyét.

¹⁴⁷ János Frigyes, a Nagylelkű (Johann Friedrich der Grossmütige), szász herceg (1503–1554), Állhatatos János fia és utóda.

¹⁴⁸ Az ifjabb Ferenc, lüneburgi herceg (†1549), a reformáció történetének ritkábban emlegetett alakja, Hitvalló Ernő fivére.

¹⁴⁹ Farkas anhalti fejedelem (†1566), Luther személyes barátja és a reformáció híve.

¹⁵⁰ Nürnberg város tanácsa Christoph Kresst és Clemens Volckamert küldte a birodalmi gyűlésre.

¹⁵¹ Reutlingen városát Weiss polgármester képviselte.

Reuss András

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS –
A KERESZTYÉN
HIT FOGLALATA

1. Tanúságtétel Augsburgban

Az Ágostai hitvallás (latinul *Confessio Augustana* vagy röviden *Augustana*) az evangélikus egyház egyik legfőbb, mértékadó hitvallása. Hosszú időn keresztül használta hivatalos elnevezésében is egyházunk, ma azonban annyira egyértelmű az evangélikus név használata, hogy nem tartjuk szükségesnek minden alkalommal hozzátenni, hogy ágostai hitvallású evangélikus.

Az elnevezés a mai Németországban, közelebbről Bajorországban fekvő Augsburg, az ókori római Augusta Vindelicorum városára vezethető vissza, és az idegen név magyarításával jött létre.¹⁵²

Az Ágostai hitvallás történetének egy-egy momentumát gyakran említik prédikációkban vagy a hitoktatásban, az egyháztörténeti művek pedig tömören összefoglalják az eseményeket. Ilyenkor, pusztán terjedelmi okokból is, a történeti személyek szerepét, a történések szerteágazó szálait csak leegyszerűsítve lehet bemutatni. Az itt következő történeti leírás olykor talán aprólékos részletekbe is betekintést kíván nyújtani, hogy érzékeltesse az események összetettségét, azt, hogy a vitának nemcsak az ellentétes, de még az azonos oldalán álló szereplői is többféle felfogást képviseltek, és ennek megfelelően

71

¹⁵² A legújabb időkig megszokott volt az idegen földrajzi és keresztnéveket magyar változatukban használni. Ezek közül némelyik még ma is él, mint például Bécs (Wien), Lipcse (Leipzig), Drezda (Dresden). A keresztnéveknél ennek emléke, hogy egyenrangúan használatos például a Philipp Melanchthon és a Melanchthon Fülöp alak.

cselekedtek. S az Ágostai hitvallás története a megfogalmazásig és azután a felolvasáson át a későbbi nemzedékekig nem pusztán bátor kiállás, hanem alapos megfontolás, sok párbeszéd, körültekintő munka gyümölcse. Az árnyalt kép felvázolása érdekében az itt következő áttekintés a hitvallás felolvasásán túl az augsburgi birodalmi gyűlésen¹⁵³ történt hivatalos elutasításon, majd vázlatosan az 1555-ös augsburgi vallásbékén keresztül még tovább is követi az eseményeket.

MINÉL INKÁBB TILTJÁK A REFORMÁCIÓT, ANNÁL JOBBAN HAT

A 15. század végén és a 16. század első évtizedeiben Európában olyan roppant gazdasági, társadalmi, hatalmi és vallási változások keltettek feszültséget, amelyek jelentősen alakították a világot. Ezek a feszültségek és változások egyúttal magyarázatot adnak arra a kérdésre, mi lehetett a reformáció oka, és miért volt képes áthatni az élet annyi területét.

A reformáció lefékezésére, erejének megtörésére Luther 95 tételének 1517. október 31-i kiszögezése után sok erőfeszítés történt. Már 1518-ban megindult Luther ellen a római kúriában az eljárás. Ki akarták hallgatni Rómában, majd kihallgatja Cajetan bíboros Augsburgban. 1519-ben Karl Miltitz próbálja meggyőzni, majd a lipcsei vitában Johannes Eck vitázik vele. X. Leó pápa 1520-ban elítéli és kiközösítéssel

¹⁵³ A birodalmi gyűlés egy német kifejezés hagyományos magyar fordítása. Először 1495-ben a Wormsban tartott királyi és birodalmi gyűlés kapcsán fordul elő (des Königs und des Reichs Tag). A Német-Római Császárságban a világi és egyházi fejedelmek, valamint a grófok és egyéb uraságok kötelezettsége volt a király meghívására az udvarban megjelenni, őt hűségükről biztosítani, neki tanácsot és segítséget adni. Ezek a gyűlések biztosították a birodalom egységét a feudális viszonyok között. A birodalmi gyűlés legfőbb tanácskozó testületét a hét választófejedelem alkotta, akik a császárt is választották. Egyes városok is tagjai lettek a 13. századtól kezdve a birodalmi gyűlésnek. Németország parlamenti épületének neve ma is a régi szó: Reichstag. A birodalmi gyűlés a középkori német-római államban nagyjából annak felel meg, amit mi magyarok országgyűlésnek mondunk. Vö. Volkert 1999: 220–221.

fenyegeti meg Luthert, aki újra találkozik Miltitzcel. 1520. december 10-én elégeti a pápai átokbullát, majd Wormsba rendelik a birodalmi gyűlésre, amely birodalmi átok alá helyezi. Eközben egymás után jelennek meg Luther és mások iratai, amelyeket mindenfelé lelkesen olvasnak és tárgyalnak. Miközben az 1520-as évek birodalmi gyűlései sorra megerősítik a wormszi kiátkozást, sem ennek érvényt szerezni nem tudnak, sem az égető gazdasági-társadalmi és vallási kérdésekre nem kínálnak megoldást.

1519-ben a mindössze 19 éves Habsburg Károly lett a Német-Római Birodalom császára. Mint Burgundia hercege birtokolja Németalföldet, a Nápolyi Királyságot, Németországot, és ezeken felül még a tengerentúli birtokokkal is rendelkező Spanyolország királya – túlzás nélkül mondhatta, hogy birodalmában sohasem nyugszik le a nap. Hivatásának tekintette, hogy a keresztyénség belső egységét megőrizze és helyreállítsa, a keresztyénséget megvédelmezze a külső ellenséggel szemben. Úgy tűnt, hogy minden eszköz rendelkezésére áll ahhoz, hogy egy világbirodalom császáráként uralkodjék, és keresztyűvagy akarátát. A keresztyénség legfőbb világi vezetőjének öntudatával a rendelkezésére álló eszközöket mind felhasználta, hogy a dolgokat a saját elképzelései szerint irányítsa. Azonban céljai valóra váltása előtt roppant akadályok tornyosultak, kezét többféle erő kötötte meg.

A politikai hatalmat tekintve fő vetélytársa I. Ferenc francia király, akinek birodalma éppen az övéi között helyezkedett el. V. Károly és I. Ferenc egyaránt hű katolikusok és a pápaság támogatói, de vetélkedésük 1521-től megszakításokkal 1559-ig az Észak-Itália birtoklásáért vívott öt ún. itáliai háborúban zajlott, és messzemenően közrejátszott abban, mennyire volt ereje a császárnak megfelelő választ adni a reformáció kihívásaira.¹⁵⁴

A maga módján a pápaság is részt vett az európai hegemoniáért

¹⁵⁴ Itália történetének e korszakát, benne részben ezeknek a háborúknak az eseményeivel a kortárs szemtanú, Guicciardini dolgozta fel, vö. Guicciardini, Francesco: Itália története [1494–1534]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

folyó versenyben. A pápai hatalom sem a császári hatalom megszerzésére irányuló törekvésében, sem az I. Ferenc francia királlyal folytatott küzdelmében nem állt a császár oldalán.¹⁵⁵ Így történhetett, hogy a pápa – mint bizonyos értelemben a császár politikai ellenfele – a reformáció mozgalma által keltett vitát német ügynek tekintve a német rendektől és a császártól várt megoldást.¹⁵⁶

A 16. század elejére kimerültek a feudális társadalom gazdasági erőforrásai. A régi módon nem volt már lehetőség nemcsak a továbblépésre, de még a fennmaradásra sem. A német parasztháború 1525-ben óriási területeken lángolt fel, és sok élet értelmetlen kioltásával, sok pusztítással járt. Amikor pedig a parasztok veszítettek, a földesurak és fejedelmek brutálisan gyilkolták le őket. Amerika felfedezése 1492-ben az Európába hurcolt arannyal nagy lendületet adott Spanyolországnak. A Spanyolországból és Portugáliából kiűzött zsidók részben észak felé húzódtak. A pénzsűkével küszködő fejedelmek igen jelentős része befogadta őket.¹⁵⁷ A kor legjelentősebb gazdasági változása a cserekereskedelemről a pénzgazdálkodásra való áttérés. A kontinensnek elsősorban a nyugati felében gyors polgári fejlődés indult meg. A polgárosodás, illetve a kapitalizmus kezdetei Németországban is megjelentek. Hirtelen fontossá váltak olyan családok, például a Fuggerek, amelyek képesek voltak hiteleket folyósítani, és amelyek ezt a kulcspozíciójukat ki is tudták aknázni. Mindez azzal is járt, hogy növekedett a művelt emberek iránti igény és ezeknek az embereknek a szerepe és befolyása. Az uralkodók politikai hatalmának megőrzéséhez nem volt elég a tekintély, egyre több pénzre és művelt emberekre is szükség volt.

Az egyházi élet már évtizedek óta hangos volt annak követelésétől,

¹⁵⁵ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 3.

¹⁵⁶ Szántó II 1985: 39.

¹⁵⁷ Az V. Károly megválasztásának feltételeként felállított birodalmi kormányzat részben strukturális okokból, részben a krónikus pénzhiány miatt nem volt képes a hatékony működésre. A pénzérmék nemesfém tartalmának csökkentésével elérni kívánt jövedelemnövelés, amely a korábbi gyakorlat volt, az egész gazdaság összeomlásával fenyegetett. Vö. Immenkötter 1979: 11–12.

hogy változtatásra, reformokra van szükség. A pápák közül többen és számos főpap is világi fejedelmek módjára uralkodott és élt. A papok képzettsége nem volt megfelelő. A lelki élet ellaposodott, elharapózott az elvárások csupán formális teljesítése. A hivatalos tanításban fontos kérdéseket nem tisztáztak, a hagyományok szembekerültek a Szentírással. Sok komoly kritika és lekezelő ironia tárgyát képezték az egyházi közállapotok. Már 1521-ben, a worms-i birodalmi gyűlésen is téma volt a német nemzet panasza a római udvarral szemben. Íratok készültek, amelyek a világiak panaszait sorolták a papsággal, vagy megfordítva a papság panaszait a világiakkal szemben.¹⁵⁸

Maga VI. Hadrián pápa is, aki két évnél rövidebb ideig ült a pápai trónon – a jobbítás őszinte szándékával –, kemény szavakkal ecsetelte a helyzetet: *„Jól tudjuk, hogy néhány év óta a római szentszéknél is sok undorító dolog történt, visszaélések egyházi ügyekben, a parancsok áthágása, sőt minden visszájára fordult. Így nem lehet csodálkozni azon, hogy a betegség a fejtől a tagokra, a pápáktól a prelátusokra terjedt át.”*¹⁵⁹ Ez a pápai üzenet érzékelteti, hogy Róma és a pápák tudatában voltak a problémák súlyának, mégsem voltak képesek komolyan vehető kezdeményező lépéseket tenni a konfliktus megoldására vagy az égetően szükséges egyházi reformok bevezetésére.¹⁶⁰ A különféle – vallási és politikai – viták abban a tudatban folytak, hogy még mindannyian a római egyházon belül vannak, noha már egész fejedelemségek vezettek be egyházi reformokat. VII. Kelemen pápa a maga határozatlanságával az egyetemes zsinattól való félelmében, de azért is, mivel elsősorban itáliai fejedelemlént uralkodott, nem lépett fel kezdeményezően.¹⁶¹

Mindezekben a küzdelmekben még a császár sem tehetett jelentős lépést szövetségesek nélkül. Hatalma messze nem jelentett teljhatalmat. Minden lépésnél meg kellett fontolni, rendelkezésre állnak-e a megfelelő pénzügyi források, kik a külső és kik a belső szövetségesek

¹⁵⁸ Immenkötter 1979: 12.

¹⁵⁹ Vö. Szántó III 1987: 582.

¹⁶⁰ Lohse 1980: 11.

¹⁶¹ Szántó II 1985: 39. Wenz I 1996: 359–360.

vagy éppen ellenfelek. A birodalom három egymástól földrajzilag elszigetelt területet ölelt fel, amelyek között a kapcsolattartás szárazföldön csak idegen, esetleg ellenséges területen keresztül vagy tengeri összeköttetéssel volt lehetséges, a távolságokról nem is beszélve. Ezen felül a különböző területek vezetői és népei egymástól eltérő alkotmányos rend szerint éltek, amelyre az uralkodónak mindig tekintettel kellett lennie. A roppant birodalmat a császár a hatalom központosítására törekedve igyekezett kormányozni, a birodalomhoz tartozó egyes fejedelmek – nemcsak németek és nem is csak a reformáció irányával szimpatizálók, hanem a katolikusok (ahogy gyakran nevezték magukat és őket: az óhitűek) a császári hatalommal szemben és annak a rovására igyekeztek hatalmukat és befolyásukat megőrizni és növelni úgy, hogy igen különböző felállású, tehát nem csak a hitbeli kérdéseket figyelembe vevő érdekszövetségekbe tömörültek.¹⁶² Jól jellemzi a helyzetet, hogy a birodalmi gyűlések nem voltak képesek előrelépést biztosító döntéseket hozni, illetve a meghozott döntéseket keresztülvinni.

Az 1522-es nürnbergi birodalmi gyűlés – a pápai követeléssel szemben – kimondta, hogy a worms-i ediktum végrehajtása lehetetlen.

Az 1524-ben ismét Nürnbergben tartott birodalmi gyűlés a hit kérdésének tárgyalását egy később összehívandó nemzeti tanácskozásra bízta, amelynek megtartásához azonban sem a pápa, sem a császár nem adott hozzájárulást.

Az első speyeri birodalmi gyűlés 1526-ban ismét kinyilvánította, hogy a worms-i ediktumot nem lehet végrehajtani.¹⁶³ A császárt felszólították, hogy hívjon össze egy általános vagy nemzeti reformzsinatot. Egyébként pedig a rendek alattvalóikkal együtt kötelezték magukat, hogy ki-ki aszerint él és cselekszik, *„miként hiszi és reméli,*

¹⁶² Lohse 1980: 10–11. Wenz I 1996: 387.

¹⁶³ Johannes Antonius de Burgio magyarországi pápai nuncius Magyarországról így látja a helyzetet: „... [a magyarok] honnan várhatnának segítséget? Német földről, hol mindenütt viszályok dúlnak, s hol nincs többé alattvalói engedelmség, nincs fejedelmi tekintély? ...” Brodarics 1983: 67.

hogy Isten és a császári felség előtt felelősséggel vállalni tudja".¹⁶⁴ A következő zsinatot másfél éven belül tervezték összehívni. A határozat nem mondta ki, hogy mindenkinek joga van a saját területén reformokat bevezetnie, de a reformatori oldalon így értették, s a reformok bevezetésében ezt a határozatot tekintették olyan jogi alapnak, amely mindkét oldalon szabad kezet adott a fejedelmeknek a vallás kérdésének rendezésére. Gyakorlatilag érvényesült tehát a területi vagy territoriális elv.

A második speyeri birodalmi gyűlés 1529-ben az 1526-os határozatok érvénytelenítését és a wormszi ediktum szigorú betartását kövelte, valamint az eddigi világi és egyházi felsőbbbségek visszaállítását.¹⁶⁵ Hosszas és éles viták után, április 12-én olyan határozati javaslatot terjesztettek elő, amely megtiltotta, hogy akár azokban az országokban is továbbvigyék a reformációt, ahol az eredeti állapotot visszaállítani csak kár okozásával lehetne; a misét sehol sem szabad megszüntetni; idegen fennhatóság alatt szorult helyzetbe került hittestvéreknek nem szabad segítséget nyújtani; világi és egyházi felsőbbbségeket nem szabad kisajátítani; a *szakramentáriusokat*¹⁶⁶ és az újrakeresztelőket pedig ki kell irtani. A római katolikus többségű birodalmi gyűlés ezt megszavazta. Mivel semmiféle engedményre nem mutatott készséget, semmiféle további tárgyalást nem helyezett kilátásba, ezért hadüzenettel ért fel. Felháborodásától vezettette a rendek egy része – külön a fejedelmek és a városok – döntő lépésre szánta el magát, melynek jelentőségét már akkor is felmérték. Amikor 1529. április 19-én (csaknem pontosan nyolc évvel Luther wormszi vallástétele, 1521. április

¹⁶⁴ Heussi 2000: 78c. Vö. Kovács 1930: 6. Másik magyar fordítása: Pröhle 1983: 11. Meinhold 1967: 110.

¹⁶⁵ Az újabb kutatás igazolta azt a korabeli feltételezést, hogy ezt a kemény vonalat valójában nem V. Károly, hanem testvére, Ferdinánd képviselte. Mivel azonban a császári üzenetet hozó küldöttség hajója a viharos tenger miatt nem tudott a spanyol kikötőből kifutni, az alkalmat Ferdinánd ki akarta használni, hogy halálos csapást mérjen a reformációra. Vö. Schaller 1979: 4. Lohse, TRE 4, 1979: 616.

¹⁶⁶ Mivel a svájci irány előszeretettel használta a sacramentaliter latin szót Krisztus úrvacsorai jelenlétének meghatározására, ellentétben a substantialiter vagy realiter szavakkal, ezért rajtuk ragadt a szó.

17. és 18. után), a Jubilate vasárnapját követő hétfőn a birodalmi gyűlés ismét összeült, felolvasták tiltakozásukat (*protestatio*), amely szerint ragaszkodnak az 1526-os, első speyeri birodalmi gyűlés határozatához, tiltakoznak a többségi határozat ellen, és az összehívandó szabad zsinattól várják az ügyek orvoslását. A tiltakozás ténye is, de indoklásának módja is új korszak nyitánya: azért utasítják el a határozatot, „*mivel Isten dicsőségével és lelkünk üdvösségével kapcsolatosan mindenkinek magának kell Isten színe előtt megállnia és számot adnia, ezeket az ügyeket illetően tehát senki sem mentheti magát mások kisebbségi vagy többségi eljárásával vagy határozatával*”.¹⁶⁷ Amint Luther nem ismert el más tekintélyt Isten ígében kívül, nyomában ezek a rendek is elvetették a politika és a többség döntő szavát a hit kérdésében. Ezeket a tiltakozó rendeket nevezték *protestánsoknak* – innen a név.¹⁶⁸ Azonban nem csupán egy új elnevezés született ebben az órában, hanem maga a protestantizmus.¹⁶⁹

A birodalmi gyűlésről külön távoztak a protestánsok és külön a másik párthoz tartozók. Ezzel először vált láthatóvá a szakadás a birodalom rendjei között.

¹⁶⁷ Meinhold 1967: 112. Fordította RA.

¹⁶⁸ A tiltakozók csoportjához a lutheri tanítás iránt elkötelezett hat észak- és középnémet fejedelem (János szász választófejedelem, Fülöp hesseni tartománygróf, Ernő és Ferenc braunschweig-lüneburgi hercegek, György brandenburg-ansbachi örgróf, Wolfgang anhalti herceg) és tizennégy birodalmi város (Strassburg, Ulm, Konstanz, Nürnberg, Lindau, Kempten, Memmingen, Nördlingen, Heilbronn, Isny, St. Gallen, Reutlingen, Weissenburg és Windsheim) csatlakozott. Vö. Schaller 1979: 4. – Kremers 1997: 5–9. Szántó II 1985: 50. Az eredetileg csatlakozó Köln és Frankfurt később viszakozott. Vö. Friedenthal 1973: 581.

¹⁶⁹ Heinrich Bornkamm kifejezése, idézi: Wenz I 1996: 447. 54. jegyzet. Sasse 1979: 60. úgy véli, hogy Speyerben megjelentek a protestánsok, viszont a protestantizmus a Marburgi cikkekkel jött létre.

A CSÁSZÁR MEGSZILÁRDÍTJA HATALMÁT

A visszaéléseket megszüntető és a reformáció újításait bevezető fejedelmek tevékenysége katonai jellegű szervezkedésre sarkallta a katolikus fejedelmeket, így a Regensburgi Szövetségben (1524. június) és a Dessau Szövetségben (1525. július) egyesültek, és megerősítették elszántságukat, hogy az újitókkal erőszak alkalmazása árán is szembefordulnak. A Gotha-Torgau Szövetség megkötésével (1526. február) az új hit pártján levők is – János szász választófejedelem és Fülöp hesseni örgróf, akikhez három birodalmi város (Nürnberg, Strassburg, Ulm) és még néhány más város csatlakozott – megalkották saját szövetségüket. Arra a később hamisnak bizonyult hírre,¹⁷⁰ hogy a leg-hatalmasabb római katolikus fejedelmek igen erős, támadó szövetséget hoztak létre 1527. május 6-án,¹⁷¹ Hesseni Fülöp tartománygróf hasonló kezdeményezésbe kezdett a reformáció oldalán, és kapcsolatot keresett Franciaországban V. Károly ellenfeleivel, valamint magyarországi ellenzékiekkel, Ferdinánd ellenfeleivel. A reformáció tehát katonai eszközökkel akarta sikerre vinni. Politikailag természetesen csak addig előnyös ez, míg a reformáció táborá erősebb. János szász választófejedelem is hajlott erre a megoldásra, amikor el akarta utasítani a császári kormányzat által felajánlott békét, de Luther és Melanchthon – 1528. május 1-jén vagy 2-án – levélben intették, hogy inkább fogadja el azt.¹⁷² Jól jellemzi a légkört Erasmus megjegyzése: „Az eretnokség ügye kilépett az irodalom területéről, és a háború tárgyává lett.”¹⁷³

A váltakozó sikerrel megharcolt első spanyol–francia háborúban

¹⁷⁰ A hírt Otto von Pack, a másik szász fejedelem, György herceg korábbi tanácsosa terjesztette, vö. Melanchthon deutsch 1, 321.

¹⁷¹ Masznyik Endre, LMM V, 437.

¹⁷² Luther, Martin / Melanchthon, Philipp: Krieg und Frieden. Ein Brief Luthers und Melanchthons an den Kurfürsten Johann von Sachsen [Háború és béke. Luther és Melanchthon levele János szász választófejedelemnek], 1528. Melanchthon deutsch 1, 321–324.

¹⁷³ Idézi Schaller 1979: 2.

(1521–1526) végül V. Károly német-római császár 1525. február 24-én győzedelmeskedett a véres és kegyetlen páviai csatában.¹⁷⁴ Az ezt követő, 1526-ban megkötött madridi béke szerint rátehetette kezét Észak-Itáliára. Ereje tudatában ekkor hívta össze az első speyeri birodalmi gyűlést. Mivel azonban az 1526. május 22-én megkötött ún. cognaci szent ligában a Pápai Állam Velencét, Firenzét, Milánót és az éppen vereséget szenvedett Franciaországot egyesítette, hogy kiűzzék a spanyolokat Itáliából¹⁷⁵ (tehát a császár itáliai hatalma ellen lépett fel), kezdetét vette a második itáliai háború, az egyik oldalon a spanyolokkal és németekkel, a másik oldalon a franciákkal (1526–1529). A császár figyelmét és erejét lekötötte az itáliai hadszíntér. Részben spanyol, részben német zsoldos csapatai¹⁷⁶ délre indultak, ahol az uralma alatt álló Nápoly volt veszélyben. A császári csapatok a harcok kezdetén még Bourbon Károly herceg parancsnoksága alatt álltak, aki Rómánál május 6-án elesett. A parancsnok nélküli zsoldosok ugyanebben a hónapban elfoglalták Rómát, és barbár módon kifosztották és felégették. A pápát védő svájci zsoldoscsapat, a Cohors Helvetica 147 gárdistája vesztette életét, hogy kimenekítse VII. Kelemen pápát. Ez a *Sacco di Roma*, Róma kifosztása. A rombolás hasonló a nyugati gótok és vandálok egykori pusztításához ezeregyszáz évvel korábban (410). Ezzel itt vége a reneszánsz kultúrának. A császári csapatok elfoglalták Nápolyt is. A második itáliai háborúból is V. Károly került ki győztesen, a barcelonai békében (1529. június 29.) a pápa elfogadta a császár észak-itáliai uralmát. A flandriai Cambraiban (1529. július) kötött békével a francia király és V. Károly is elsimított – legalábbis ideiglenesen – viszályát.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Izgalmas, színes leírása: Friedenthal 1973: 474–489.

¹⁷⁵ Szántó II 1985: 40.

¹⁷⁶ Gergely Jenő: A pápaság története (1982), 212. úgy tudja, hogy ezek a zsoldosok lutheránusok voltak. A kortárs Guicciardini 1990: 490–491. említi „a római egyház ellen fenekedő, kegyetlen és istentelen német gyalogok” garázdálkodását, valamint azt, hogy a spanyolok hozzájuk hasonlóan vettek részt a jómódú polgárok kifosztásában és megzsarolásában. Ami pedig megmaradt a fosztogatás után, azt a Colonnák parasztjai hordták szét.

¹⁷⁷ Ranke: Reformation, 519–523.

A korrajzhoz tartozik az a momentum, hogy a háborúban vesztes I. Ferenc francia király, aki előtte és utána is a pápa szövetségese, eközben hajlandó volt a Zwingli befolyása alatt álló Zürich városával szövetkezés céljából kapcsolatot keresni és tárgyalni 1529-ben és 1531-ben is.¹⁷⁸

A PROTESTÁNSOK KÉT KÍSÉRLETET TESZNEK EGYSÉGÜK MEGTEREMTÉSÉRE

Noha Róma kifosztása nem szándékolt túlkapás volt, mégsem lehetett senki sem biztos, hogy a császár hatalma megőrzése és növelése érdekében nem folyamodik-e az erő alkalmazásához a vallás ügyében, amennyiben a tárgyalások nem vezetnek a kívánt eredményre. A reformáció ellenzői és pártolói közötti fegyveres összetűzésre azonban ezekben az években Németországban még nem került sor (csak Svájcban). Háborút addig csak katolikus uralkodók vívtak egymással. Az e háborúkban katonailag, anyagilag és lelkileg is kifáradt hatalmak inkább a politikai megoldást keresték.

A speyeri tiltakozásnak természetesen csak akkor lehetett bármi-féle súlya és tekintélye, ha a protestálók egymást kölcsönösen segítik. Hamar felismerték, hogy csak úgy védhetik meg magukat a másik oldal szövetségével és a császári erővel szemben, ha a szövetséget nemcsak a közös érdek, hanem a közös hit, a közös hitvallás is összetartja. Az egységre nézve kétféle elképzelés is volt. Az egyik Hesseni Fülöp tartománygrófé, aki a wittenbergieket és a svájciakat akarta egymáshoz közelíteni, de az újrakeresztelőket, akiket az 1529-es speyeri birodalmi gyűlés elítélt, ő sem akarta bevonni. Kétségtelen, hogy ekkor Svájc Európa egyik legnagyobb – ha nem a legnagyobb – katonai erejének számított, a svájciak csatlakozása biztosíthatta volna a

¹⁷⁸ Vö. Zwingli, Huldrych: Erklärung des christlichen Glaubens. 1531. In: Schriften IV 1995: 281–361.

protestánsok túlerejét a katolikus szövetségekkel szemben.¹⁷⁹ A másik elképzelés János szász választófejedelemé volt, aki – korábbi birodalmi gyűlések határozatainak megfelelően – a szakramentáriusnak nevezett svájciakat és a velük szimpatizáló délnémet városokat, nem akarta látni egy ilyen szövetségben. Nem alaptalan azt gondolni, hogy az óhitűekkel folytatott vitát nem akarta olyan új tanokról folytatott vitával megterhelni, amelyeket ő maga sem tudott vállalni. A szász elképzelésekkel rokonszenvezett Nürnberg városa is, amelynek erőfeszítései nyomán közeledett a szászokhoz Brandenburg-Ansbach örgrófság is. A hesseni törekvések megvalósítására Marburgban kolokviumot rendeztek, amelynek eredménye a Marburgi cikkek. A szász elképzeléseknek megfelelő teológiai gondolatokat az ún. Schwabachi cikkekben fogalmazták meg.¹⁸⁰

A marburgi párbeszéd és a Marburgi cikkek

Leginkább Fülöp hesseni tartománygróf kezdeményezte és sürgette a tanításban a teljes, azaz a reformáció wittenbergi és zürichi irányzatát is egyesítő egység létrehozását, hogy ezzel biztos alapja legyen a politikai szövetségnek. Két nappal a speyeri protestálás után nemcsak politikai szövetség alapjait vetette meg, hanem ugyanazon a napon levélben kérte Zwinglit, hogy folytasson párbeszédet a wittenbergiekkel az úrvacsora kérdéséről.

Mindegyik oldalon volt ellenkezés a tárgyalásokkal szemben. Melancthon azért vonakodott, mert a római katolikusokkal való kibékülést féltette a délnémetekkel való esetleges megegyezéstől. Luther sem lelkesedett a gondolatért. János szász választófejedelemhez írott levelében (1529. május 22.) kifejtette, hogy miért ellenzi ezt a megbeszélést: először, mert „az ily szövetség nem Istentől, nem is az Isten iránt való bizodalomból származik, hanem emberi ötlet az, és csupán

¹⁷⁹ Friedenthal 1973: 584–585.

¹⁸⁰ Wenz I 1996: 445–449.

emberi segítséget keres, arra támaszkodik, ami nem biztos alap, nem is vezethet jó végre”, hiszen az ellenfelet is szervezkedésre készíti, s maga a fiatal tartománygróf is visszaélhet az így kezébe kerülő nagyobb hatalommal; másodsor „a leggonoszabb dolog az, hogy ebben a szövetségben többnyire olyanok tartanak velünk, akik Isten és a szentség ellen támadnak, mint Istennek s az ő igéinek gonosz ellenségei, ilyen formán pedig minden ő gonoszságukat és káromlásukat magunkra vesszük, azokban osztozunk, és azokért küzdünk, úgy hogy bizony nem lehetne ennél veszedelmesebb szövetségbe fogni az evangélium meggyalázása s elnyomása, ráadásul testünk és lelkünk károkozata végett...”¹⁸¹ Éppen ezért teljesen elképzelhetetlen Luther számára, hogy teológiai ellentétet feloldjon vagy elsimítson pusztán a politikai szövetkezés érdekében. Luther és Melanchthon mégis elmentek, fejedelmük kívánságára.¹⁸² Vonakodott Zürich városa is,¹⁸³ és nem ad szabadságot Zwinglinek, de megengedte, hogy Strassburgba menjen. Rövid karddal az oldalán¹⁸⁴ Zwingli onnan lovagolt Marburgba.

1529. szeptember 28-án érkezett lóháton Zürich, Basel és Strassburg kilenc képviselője, öt kísérelővel és a hesseni lovasok osztagával. A vártemplomban 29-én Zwingli prédikációja a gondviselésről nagy hatással volt a tartománygrófra.¹⁸⁵ Másfél nap múlva, szeptember 30-án érkezett meg a szász választófejedelemségből a kilencfős küldöttség, melyet a határtól (Creuzberg, Werra) ugyancsak hesseni lovassapat kísért. Mindkét küldöttség hesseni Fülöp tartománygróf személyes vendége volt, kastélyában és asztalánál. A résztvevők két csoportja, az egyik oldalon: Luther, Melanchthon, Justus Jonas Wittenbergből, Cruciger, Myconius és Osiander (Nürnberg), Johannes Brenz (Schwäbisch-Hall), Stephan Agricola (Augsburg), Justus Me-

¹⁸¹ LMM V, 445.; ugyanott még további levelek Luther véleményével, vö. 444–452. WA Br 5,75–78, pontosan: 76,20–23; 77,35–41 (nr. 1424).

¹⁸² Szántó II 1985: 46.

¹⁸³ Meinhold 1967: 111.

¹⁸⁴ Friedenthal 1973: 606.

¹⁸⁵ Zwingli, Huldrych: Die Vorsehung. 1530. In: Schriften IV 1995: 133–279.

nus (Eisenach); a másik oldalon: Zwingli (Zürich), két tanácsos Zürichből és Baselből, Oekolampadius (Basel), Jakob Sturm (Strassburg), Martin Bucer (Strassburg), Wolfgang Fabricius Capito (Strassburg) és Caspar Hedio (Strassburg) a délnémet reformáció képviselőiként. Megjelent még Ulrich württembergi herceg is.

A megbeszélések – amelyekről hivatalos jegyzőkönyv nem készült, a résztvevők magánfeljegyzései alapján azonban menetét meglehetősen pontossággal sikerült rekonstruálni¹⁸⁶ – 1529. október 1-jén reggel kezdődtek. Hesseni Fülöp úgy szervezte a tárgyalásokat, hogy először párokban tárgyaltak, de a hevesebb Luthert Oekolampadiussal, Zwinglit pedig a szelídebb Melanchthonnal együtt ültette le. A wittenbergi teológusok felkészülten érkeztek abban az értelemben, hogy magukkal hoztak egy anyagot, amelyet a néhány nappal később sorra került schwabachi konventre készítettek. Ez nemcsak az úrvacsorai tanítást foglalta magában, hanem általános keresztyén hittételeket is. A lutheránusok szándéka az volt, hogy kifejezzék mindkét oldal közös hitét és az azonosságokat, éppen az egység érdekében.

Az első nap után Zwingli és Oekolampadius ezek tárgyalását azonban félretették, mondván, hogy a különféle dogmák és a Szentháromság tagadóival ők sem értenek egyet. Így október 2-án, szombaton és 3-án, vasárnap az úrvacsora kérdését vették elő, egész pontosan az úrvacsora szerzésének újszövetségi híradásait és Krisztus testi jelenlétének kérdését az úrvacsorában. Evangélikus részről Luther volt a hangadó. Alapjában véve nem kerültek elő új kérdések, vagyis olyanok, amelyekről korábban írásban ne vitáztak volna részletesen. Most azonban lehetőség nyílt a személyes megbeszélésre.

Noha Luther és Zwingli is a gyermekkeresztség mellett voltak, tehát elutasították az újrakeresztelők érveit és gyakorlatát, az úrvacsora kérdésében – amelyet a keresztség mellett az egyetlen szentségként akartak megtartani – szinte kezdettől nem értettek egyet. Luther a rajongók spiritualizmusával szemben egyre inkább Krisztus valóságos jelenlétét (*realpraesentia*) hangsúlyozta. Zwingli viszont Cornelius

¹⁸⁶ Ennek irodalma: Sasse 1979: 47–48., a kollokvium ismertetése 47–61.

Hoenius németalföldi humanista 1524-es irata alapján az úrvacsora szerzési ígéinek a spiritualista istenfogalomnak jobban megfelelő szignifikatív értelmezése felé közeledett.

Marburg előtt írásban már több iratban élesen vitázott egymással Zwingli és Luther.¹⁸⁷ Krisztus úrvacsorai jelenlétének kérdésében Luther és Zwingli egyaránt hajthatatlanok maradtak. Luther megvallotta, kész volt olyan formulát elfogadni, amely a jelenlétet egyszerűen csak kimondja anélkül, hogy a jelenlét mikéntjét taglalná, de a szerzési ígék világos szava mellett nem tud elmenni.¹⁸⁸ Zwingli Krisztusnak csak a lelkileg értendő jelenlétét akarta kifejezni. Egyikük sem engedett, ezért nem jöhetett létre megegyezés. Az eredetileg egy hétre tervezett párbeszédet egy közeledő járvány miatt időnek előtte be-rekesztették,¹⁸⁹ ezt annál könnyebben is megtehették, mert semmi jel nem mutatta, hogy meg tudnák győzni egymást.

A heves vita részletesebb ismertetése itt nem lehetséges. Melancthon írta testvérének, Georgnak: „Úgy vitáznak az úrvacsoráról, mint-ha a mennybe néztek és Jézust megkérdezték volna, hogyan értette ő, hogy »Ez az én testem«. Ezt azonban itt a földön nem fogják meg-fejteni.”¹⁹⁰ Luther pedig Melancthonnak a marburgi párbeszédén tanúsított magatartásáról így nyilatkozott: „Fülöp nagyon jó volt hozzám Marburgban, mert ahol én indulatos lettem, ott ő mindig meg-fogta a gyeplőt, és nem hagyta a békességet és a barátságot aláhanyat-lani.”¹⁹¹ A vitázó felek kölcsönösen megkövették egymást kimondott kemény szavaikért. Luther megköszönte Oekolampadius barátságos vitastílusát, de bocsánatot kért Zwinglitől is, aki könnyes szemmel

¹⁸⁷ Kettejük vitájában Luther művei többek között: *Hogy Krisztus ez ígí: Ez az én testem stb. még erősen állnak* (1527) In: LMM V, 55–196. WA 23, 64–320; *Nagy hit-vallás az úrvacsoráról* (1528) LMM V, 197–433. WA 26, 261–509. Zwingli művei többek között: *Amica exegesis* (1527); *Antwort auf die Predigt Luthers gegen die Schwärmer* [Válasz Luthernek a rajongók ellen mondott prédikációjára] (1527), in: *Schriften IV* 1995: 1–34.; valamint válaszai Luther említett irataira.

¹⁸⁸ Heussi 2000: 780.

¹⁸⁹ Sudor anglicus, vö. Sasse 1979: 51.

¹⁹⁰ Idézi Kremers 1997: 5–9.

¹⁹¹ Idézi Kremers 1997: 5–9. 7.

jelentette ki, hogy Itáliában és Franciaországban sincsenek olyan férfiak, akiket szívesebben látna, mint Luthert.¹⁹²

Hesseni Fülöp kísérlete valamennyi protestáns egységének megteremtésére ezzel ugyan eredménytelennek bizonyult, de egyrészt a két félnek ez volt az első személyes találkozása, másrészt pedig ezzel még nem merültek ki a lehetőségek. A tartománygróf október 3-án, vasárnap este magánbeszélgetésekbe kezdett a jelenlevőkkel. Másnap a lutheránusok egy utolsó szövegjavaslatot tettek, amelyben mindkét fél megfogalmazta volna, hogy miben látja másképpen a másik fél álláspontját.¹⁹³ Ezt azonban Zwingli nem tudta elfogadni.

Fülöp tartománygróf még mindig nem nyugodott bele, hogy a kolokvium kudarccal végződjék. Mindenesetre olyan egyházpolitikai remekmű¹⁹⁴ született, amely páratlan a reformáció történetében, de még az egyháztörténetben is egészen ritka. Ma már senki sem tudja megmondani, de talán Martin Bucer strassburgi reformátor lehetett

¹⁹² Sasse 1979: 52. szerint a híres mondatot, miszerint „tibennetek más lélek lakik”, Luther nem Zwinglinek, hanem Bucernek mondta. „Így nem rímél a mi lelkünk és a tiétek, hanem nyilvánvaló, hogy nem egyféle lelkünk van. Nem lehet ugyanis egyféle lélek, amely az egyik helyen Krisztus szavait együgyűen hiszi, és egy másik ugyanazt a hitet helyteleníti, és harcol ellene.” Ford. RA.

¹⁹³ A szövegjavaslat ezzel a mondattal kezdődött: „Valljuk, hogy ezeknek a szavaknak az erejénél fogva, hogy »ez az én testem, ez az én vérem«, Krisztus teste és vére valóságosan, (ami annyi) substantive et essentialiter, non autem qualitative vel localiter [szubsztanciálisan és esszenciálisan, nem pedig tulajdonság szerint és helyileg] van jelen, és adatik a vacsorában.” A lutheránusok szövegének folytatása: „Miután eddig mi úgy gondoltuk, hogy a kedves urak és testvérek, Oecolampadius, Zwinglius és az övéik a test és a vér valóságos jelenlétét teljesen elvetik, és baráti beszélgetésben másképpen találtuk, így ezennel kinyilvánítjuk és kijelentjük, hogy a szentségről írt könyveinkben felhozott érveink és indokaink nem Oecolampadius, Zwinglius és az övéik ellen irányulnak és érvelnek, hanem azok ellen, akik a test jelenlétét a vacsorában teljesen tagadják.” A délnémetek szövegének folytatása: „Miután eddig mi úgy gondoltuk, hogy a kedves urak és testvérek, Martinus Luther és Melanchthon és az övéik úgy tartják és tanítják, hogy Krisztus teste és vére a vacsorában testi gondolkodás szerint mennyiségileg vagy tulajdonság szerint [minőségileg] vagy helyileg...” Sasse 1979: 52–53. Ford. RA.

¹⁹⁴ Sasse 1979: 54.

az ötletgazda, akinek szinte lételeme volt a közvetítés.¹⁹⁵ A tartománygróf elég okos volt ahhoz, hogy Luthert kérte fel a megbeszélések eredményeinek írásba foglalására, aki ezt október 4-én meg is tette. A korábban már megfogalmazott, utóbb pedig Schwabachi cikkeknek nevezett irat alapján dolgozta ki a Marburgi cikkeket. A résztvevők még aznap meg is tárgyalták, el is fogadták és nyomdába is adták a 15 cikket.¹⁹⁶ Az irat 14 cikkében a felek teljesen megegyező álláspontját rögzíti. Hozzá kell tenni: ezekről a cikkekről tulajdonképpen nem is tárgyaltak Marburgban. Az úrvacsora kérdésével foglalkozó 15. cikk öt állításban megegyezést állapít meg: (1) a szerzés szerint mindkét szín alatt kell élvezni, (2) a mise sem cselekedet, amellyel másoknak szerez az ember kegyelmet, (3) az oltár szentsége is Jézus Krisztus valóságos testének és vérének szentsége, (4) ezen testnek és vérnek lelki élvezése minden keresztyénnek kíváltképpen szükséges, (5) a szentség Istentől avégre adatott és rendeltetett, hogy általa a gyenge lelkek hitre és szeretetre indíttassanak a Szentlélek által. Csak ezután szól a 15. tétel második fele arról, amiben nem volt egyezés, ti. hogy „vajon Krisztus valóságos teste és vére testileg van-e a kenyérben és borban”.

Fülöp tartománygrófhhoz intézett (1529. október elejéről való) levelében, Luther így indokolta hajthatatlanságát: „... mily keserves dolog volna az evangélium ígésétől, mi több az egész régi egyháztól eltérni elégséges ok nélkül.”¹⁹⁷

A Marburgi cikkek befejező mondatát, mely így kezdődik: „És bárha mi aziránt (vajon Krisztus valóságos teste és vére testileg van-e a kenyérben és borban) ez idő szerint nem egyeztünk meg...”, a svájciak szerették volna így befejezni: „...keresztyén szeretetben mégis testvéreknek és Krisztus tagjainak tartjuk egymást”. Fülöp hesseni tarto-

¹⁹⁵ Sasse 1979: 54–55.

¹⁹⁶ Németül 15 cikk: WA 30 III, 160–170. BSLK 52–67. párhuzamosan az Ágostai hitvallás megfelelő cikkeivel. Magyarul a régebbi összkiadásokat követve a gyermekkeresztségről szóló 14. cikk nélkül, így tehát csak 14 cikket közölve: LMM V, 453–456.

¹⁹⁷ LMM V, 458. WA Br 5, 155–160, a pontos hely: 157,20–22 (nr. 1478).

mánygróf lelkesen támogatta ezt a törekvést, hiszen kedvezett volna politikai és valláspolitikai törekvéseinek. Luther 1529. október 4-én, feleségéhez írt levelében így számol be a várakozásokról: „Ma az iránt tárgyal az őrgróf,¹⁹⁸ ha vajon megegyezhetnénk-e, vagy ha meg nem egyeznénk, hogy legalább mégis testvéreknek és Krisztus tagjainak tartzuk magunkat egymás közt. Ezen erősen dolgozik az őrgróf. Ámde mi a testvérséget és tagságot nem óhajtjuk, békességgel és szépen akarunk azonban válni.”¹⁹⁹ Luther 1529. október 12-én Johannes Agricolának írja: „Végül arra kértek, hogy csak ismerjük el őket testvéreknek, és a fejedelem ezt igen szerette volna: ámde ez a kérésük nem volt teljesíthető. Mindamellet mégis a békesség és a szeretet jobbát nyújtottuk nekik, hogy e közben mellőznők a kemény iratokat és szavakat, és ki-ki terjessze a maga tanát gyalázkodás, ámde nem felelőség és cáfolat nélkül. Így váltunk meg egymástól.”²⁰⁰

Melanchthon ugyanehhez a levélhez utóiratot fűzött: „Nagyon erőltettek minket, hogy testvéreknek nevezzük őket. No lám, mely bortság, noha elkárhoztatnak minket, mégis azt akarják, hogy testvéreknek tartzuk őket. Ebbe nem egyezhettünk bele.”²⁰¹ Bár a svájciak a wittenbergieket „könnyek között” kérlelték,²⁰² hogy fejezzék ki, testvéreknek tekintik őket, javaslatukat nem fogadták el, és a Marburgi cikkek végülis ezzel a mondattal fejeződnek be: „És bárha mi az iránt (vajon Krisztus valóságos teste és vére testileg van-e a kenyérben és borban) nem egyeztünk meg, mégis egyik fél a másik iránt keresztyén szeretetet tanúsítson, amennyiben minden lelkiismeret mindig többet szenvedhet, és mindkét fél buzgón kérje a mindenható Istent, hogy minket az ő Lelke által az igazi értelemben megerősítsen.”²⁰³

A Marburgi cikkeket aláírta Luther, Melanchthon, Jonas Justus, Andreas Osiander, Johannes Brenz, Stephan Agricola, valamint Jo-

¹⁹⁸ Pontosabb fordítás szerint: tartománygróf. RA.

¹⁹⁹ LMM V, 461. WA Br 5, 153–154, a pontos hely: 154,6–10 (nr. 1476).

²⁰⁰ LMM V, 463.

²⁰¹ LMM V, 463. WA Br 5, 160–16, a pontos hely: 160,16–20 (nr. 1479).

²⁰² Ernst Koch: Marburg 1529. Die Zeichen der Zeit 1979, 456.

²⁰³ LMM V, 456. WA 30 III, 170.

hannes Oekolampadius, Ulrich Zwingli, Martin Bucer, Caspar Hedio. Ha a marburgi párbeszédet nem is, a Marburgi cikkeket mindkét oldal sikernek tekintette. Sikerült a közös hitet úgy megfogalmazni, hogy egyik fél sem érezte, hogy neki fel kellett adnia valamit. A későbbiek során azonban kiderült, hogy a részleteket tekintve mégsem értenek teljesen egyet. Hazatérte után Zürichben Zwingli azonnal nyomdába adta jegyzeteivel együtt.²⁰⁴ A francia királynak írt műve²⁰⁵ alapján látta úgy Luther, hogy Zwingli marburgi egyetértése nem volt őszinte.²⁰⁶ A tömören megfogalmazott cikkeket mindkét fél a saját felfogása szerint értelmezte. Ennek ellenére az irat a meglévő egyezés és a nézetek közelítésének kifejezésére tett erőfeszítés eredménye, amely lehetővé tette, hogy – történeti értelemben mindenképpen²⁰⁷ – egyik előzménye lehessen az Ágostai hitvallásnak is.²⁰⁸

A schwabachi konvent és a Schwabachi cikkek

A marburgi párbeszéd után alig néhány nappal, a wittenbergi teológusok által a valószínűleg még 1529 júliusa és augusztusa között titokban elkészített ún. Schwabachi cikkek²⁰⁹ megtárgyalásán (Schleiz, 1529. október 3–7.) a szász választófejedelemségnek, Brandenburg-

²⁰⁴ Ezek rövid ismertetéséhez vö. Sasse 1979: 56.

²⁰⁵ Zwingli, Huldrych: Erklärung des christlichen Glaubens. [A keresztyén hit értelmezése] 1531. In: Schriften IV 1995: 281–361.

²⁰⁶ Vö. Luther Márton: Kis hitvallás az úrvacsoráról. 1544. LMM VI, 429–465.

²⁰⁷ Sasse 1979: 55. hangsúlyozza, hogy a Marburgi cikkeknek a hitvallási iratok kritikai kiadásában (BSLK) való közlése félrevezető, mert nem tekinthetők az Augustana forrásának.

²⁰⁸ Vö. Wenz I 1996: 448. 56. jegyzet.

²⁰⁹ Ennek az iratnak előzménye volt Luther műve, „Nagy hitvallás az úrvacsoráról” (1528. LMM V, 206–433. WA 26, 261–509.), mellyel a Zwingli és közötté folyt úrvacsorai vitát kívánta lezárni úgy, hogy többet nem ír már erről a kérdéssel. Elhatározásához Zwingli és Oekolampadius válasza ellenére hű maradt. A Schwabachi cikkek szövegét tartalmazza a kritikai kiadás (BSLK), az Ágostai hitvallás szövegével párhuzamosan. Korábban feltételezték, hogy Luther munkája, vö. Heussi 2000: 78p.

Ansbach örgrófságnak és Nürnberg birodalmi városnak sikerült egyet-
értésre jutnia. Feltételezik, hogy e cikkek előzetes fogalmazványa le-
hetett az egyik alapja a Marburgi cikkeknek is.²¹⁰ A célt, hogy olyan
szövetség hitbéli alapját vessék meg, amelyet nem lehet sem szakra-
mentarianizmussal vádolni, sem a császár iránti lojalitása nem kérdő-
jelezhető meg, sikerült ugyan elérni, és közel került egymáshoz János
szász választófejedelem és György brandenburg-ansbachi örgróf, de
már 1529. október 16-án, a schwabachi konventen kitűnt, hogy ilyen
áron sem Hessen tartománygrófság, sem a két délnémet város, Strass-
burg és Ulm nem tudják elfogadni a cikkeket.²¹¹ A protestáns egység-
törekvésnek ezt az eredményét vagy éppen eredménytelenségét fel-
tehetően akkor értelmezi helyesen a ma embere, ha két szempontot
komolyan megfontol. Az egyik, hogy amit ma protestáns tábornak
nevezünk, vagy valami ehhez hasonló megjelöléssel illetünk, csak a
történelem távlatából egyértelmű megjelölés, 1529-ben ez nem volt
pontosan körülhatárolt fogalom. A másik, hogy a császárral való szót
értés és az óhitűekkel való eredményes párbeszéd reménye, tehát az
egyház egységének a tudata a mainál sokkal elevebben élt, hiszen
még nem tornyosult mögötte a nyugati egyházszakadás keserű ta-
pasztalata. Ezek a remények fokozatosan szertefoszlottak, amint Jo-
hannes Eck 404 tételét kiadta, az Ágostai hitvallást gyenge érvekkel
elvetették, és a reformzsinat összehívását egyre halogatták, hogy csak
a kezdet néhány tényét említsük. A protestáns egységnek ez a kudar-
ca azt is jelentette, hogy Hesseni Fülöp számára is kétségesse kellett
válnia, megvalósítható-e a nagy Habsburg-ellenes politikai szövet-
ségre irányuló terve.

²¹⁰ Vö. Sasse 1979: 55. Wenz I 1996: 448. 56. jegyzet.

²¹¹ Vö. Wenz I 1996: 450.

A CSÁSZÁR MEGHÍVÓLEVELE REMÉNYEKET ÉBRESZT

A császár, aki Luther wormsi vallástétele (1521) óta egyáltalán nem volt Németországban, mivel minden erejét és figyelmét a franciákkal vívott itáliai háború kötötte le, immár elérkezettnek látta az időt végre győztes császárként, fején »koronával« megjelenni, kezében a lehetőséggel, hogy akaratát keresztülviheti. Egyrészt kibékült a francia királlyal a már említett cambrai békekötésben (1529. július), másrészt kibékült a pápával is, és békét kötött vele (1529 Barcelona). Amikor pedig négy hónapig V. Károly császár és VII. Kelemen pápa egymással közvetlen kapcsolatban álló két palotának volt a lakója Bolognában, 1529 végén és 1530 elején, akkor közöttük teljes lett a béke. VII. Kelemen pápa – elismerve a császár észak-itáliai területi igényeit – a vas lombard koronát adta fejére, és két nap múlva,²¹² 1530. február 24-én itt, Bolognában, az egyházi államnak Róma után a második legnagyobb városában megkoronázta V. Károlyt – spanyol pompával, ünnepélyes külsőségek közepette. Nemcsak azért nevezetes nap ez, mert a császár 30. születésnapja, de azért is, mert öt évvel korábban ezen a napon vívták az első itáliai háborút eldöntő páviai csatát. S egyben ez az utolsó német-római császári koronázás, amelyet pápa végzett el. Egyetlen német választófejedelem sem volt hivatalos, talán ez is jellemző a helyzetre. Egyetlen német fejedelem vett részt, akinek azonban nem volt birodalmi tisztsége. Nagy Károly koronájával a fején a császár megfogadta, hogy a pápát és a római egyházat, minden tulajdonát, dicsőségét és jogait megvédelmezi.²¹³ Noha a megvívott háborúk után V. Károlyról igazán nem állítható, hogy a pápa alávetettjének tartotta volna magát, az ünnepélyes egyházi szertartások után a pápa élénk elutasító gesztusai ellenére ő maga tartotta neki a kengyelt, és vezette néhány lépést a pápa hátaslovát, míg aztán maga is fiatalosan

²¹² Wenz I 1996: 352.

²¹³ Tim Klein: Luther (1967), 227.

nyeregbe szállt.²¹⁴ Ez a jelenet mutatja a császár őszinte kibékülési szándékát. Francia ellenfelével békét kötve, a pápa támogatását élvezve nem alaptalanul gondolhatta, hogy most már minden erejét a németországi ügyek rendezésére, az ottani vallási vita megoldására fordíthatja. Bolognai tartózkodása idején – mint utóbb kiderült, a harcoknak ez nem vége, szinte csak pillanatnyi szünete volt –, 1530. január 21-én²¹⁵ birodalmi gyűlést hívott egybe Augsburgba 1530. április 8-ára.

Szokatlan volt a meghívó hangvétele. A császár nem tekintélyére hivatkozott, nem a fejedelmeknek mint alattvalóknak a kötelességeire, a hűbéri engedelmségre, amint az természetes lett volna abban a korban. Nem is erőszakkal fenyegetett, amint – úgy hírlett – számosan tanácsolták neki.²¹⁶ A meghívó azt a benyomást keltette, hogy itt az uralkodó feltűnően jóindulatú semlegességgel, nem pedig az 1521-ben a worms-i birodalmi gyűlésen kimondott birodalmi átok vagy az 1529-es második speyeri birodalmi gyűlés többségi határozata szellemében akar eljárni, hanem a katolikus és protestáns rendek közötti tárgyalás útját választotta. Hangvétele talán az is befolyásolta, hogy egyrészt az elmúlt egy évtized során volt alkalma belátni az erőre építő próbálkozások sikertelenségét, másrészt pedig a helyzete sem volt – sem a birodalomban, sem azon kívül – annyira szilárd, hogy komolyan fenyegethetett volna erőszakkal.

A birodalmi gyűlés fő napirendi pontjaként említett török veszély mindenkit aggodalommal töltött el, hiszen Bécs 1529. szeptember 21-től október 16-ig tartó ostromával a veszély közvetlen közelbe ért. Nem kellett különösebben indokolni, hogy valamit tenni kell. Ferdinánd birtokai közvetlenül érintettek voltak, neki ilyen szempont-

²¹⁴ Wenz I 1996: 352.

²¹⁵ BSLK XV.

²¹⁶ Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 186. WA 30 III, 276–320. Waltkirch [Waldkirchen] német ügyekkel megbízott alkancellár a protestánsok irányában barátságos magatartást javasolt, Fabiny, in: Lelkipásztor 1980: 752. szerint.

ból is érdekei fűződtek a birodalom egységes fellépéséhez és egységéhez.

A vallási vita napirendre tűzése meglepő lehetett. Nem azért, mint ha nem folytak volna éles viták és küzdelmek a birodalmon belül, és nem mintha nem formált volna valamilyen véleményt mindenki. A meglepő az lehetett, hogy az a császár kívánja megvitatni a kérdést, aki hat évvel korábban – a pápa óvását megelőzve – betiltotta az 1524. november 11-re összehívott német nemzeti zsinatot, amelyen a német rendek panaszait kívánták megtárgyalni. Akkor el akarta kerülni, hogy a németek ezzel másoktól eltérő, nemzeti útra lépjenek, esetleg lazítva a Rómával való viszonyt. A meghívás most ezt a lehetőséget már nem zárta ki teljesen. A császár VII. Kelemen pápával való megbékélése óta mindent elkövetett, hogy sürgesse egy egyetemes zsinat összehívását,²¹⁷ a pápa viszont minden eszközzel élt, hogy egy ilyen zsinat összehívását elodázhassa.²¹⁸

Nem feltételezhető, hogy a császári meghívólevél valódi eszmecserét ígérő hangja érdemi változást jelentett volna a császár részéről a reformáció irányában. A megkoronázásával kapcsolatos egyezség efelől nem hagyhatott bizonytalanságot. Továbbra is a pápa és a római egyház érdekében fáradozott a császár, csak éppen hatalma és ereje tudatában más hangon, más eszközökkel, s valószínűleg anélkül, hogy reális képe lett volna a németországi politikai és vallási helyzetről.²¹⁹

A meghívólevél rendkívüli feltűnést keltett, és a meghívott választófejedelmek, fejedelmek és birodalmi rendek oldalán eleven visszhangra talált. Mindez szokatlan volt, és a minden oldalon azonnal megindult tanácskozások és diplomáciai erőfeszítések előrevetítették, hogy a birodalmi gyűlés igen jelentős esemény lesz.²²⁰

A kutatás érdeklődése elsősorban a török veszély és a vallás kérdésére irányítja figyelmét, de a napirenden ezeken kívül még más, a központosított birodalom létrehozását előmozdító ügyek is szerepel-

²¹⁷ Wenz I 1996: 358.

²¹⁸ Szántó II 1985: 39. Wenz I 1996: 359. 398.

²¹⁹ Brecht II 1986: 356.

²²⁰ Immenkötter 1979: 9–10.

tek, mint a birodalmi kormányzat (Reichsregiment), a birodalmi bíróság (Reichskammergericht) létrehozása, a közrendtörvény megalkotása.

Ha a császár egységre hívja a birodalom egymással versengő és maguk között megosztott fejedelmeit és rendjeit, akkor ezt a császári hatalom megerősítésének szándéka nélkül nem lehetett elképzelni.²²¹ Annál kevésbé, mert kifejezte azt a szándékát is, hogy hosszú távollét után Németországba jön, és sok év után személyesen kíván jelen lenni a birodalmi gyűlésen, vagyis nyomatékot akar adni tervei kivitelezésének. A békés hang ellenére a császár az erővel való fenyegetés vagy fellépés esélyeit is számításba vette. Egyfelől János szász választófejedelmet még a birodalmi gyűlés előtt külön tárgyalásokra hívta meg Innsbruckba, aminek a fejedelem személyesen nem tett eleget, viszonzásképpen másfelől nem adományozott oda neki bizonyos, egyébként méltán elvárható hűbéri jogokat.²²² Az erőszakos fellépésnek két akadály volt: az anyagiak hiánya és az, hogy a régi hithez ragaszkodó fejedelmek is ódzkodtak a vallásháborútól.²²³ A protestánsok erőszakos visszaszorítása, netán veresége ugyanis azzal járt volna, hogy a katolikusok még jobban kiszolgáltatottakká válnak a császári hatalommal szemben.²²⁴ A helyzetértékelés különbözőségéből és az eltérő politikai célokból következett, hogy sem a régi hithez ragaszkodó fejedelmek, sem a protestánsok nem egyformán készültek a birodalmi gyűlésre.

A meghívó békés hangja a protestánsok egy részét, köztük még Luthert is, bizonyos várakozással töltötte el. A levél alapján – amelynek kifejezéseit több helyen idézi az Ágostai hitvallás előszava – a protestánsok azt remélték, hogy a két fél képviselői egyenjogúakként léphetnek majd fel, s a császár mintegy békebíró vagy döntőbíró lesz közöttük. János szász választófejedelem mindenképpen jelen akart lenni. Brück kancellár tanácsa ellenére már március 23-án arról tájé-

²²¹ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 5.

²²² Brecht II 1986: 386. Wenz I 1996: 357.

²²³ Wenz I 1996: 399.

²²⁴ Wenz I 1996: 357. és uo. 17. jegyzet.

koztatta a császárt és Hesseni Fülöpöt, hogy elmegy a birodalmi gyűlésre.²²⁵ Korán hozzá is látott az előkészületekhez. Hesseni Fülöp viszont változatlanul Habsburg-ellenes terveket szőtt, és inkább távol maradt volna.

A VÉDEKEZŐKBŐL HITVALLÓK LETTEK

Eleinte védekezésre készülnek a lutheriek

A wittenbergi teológusokat – Luthert, Justus Jonast, Johannes Bugenhagent, Philipp Melanchthont – János szász választófejedelem az augsburgi birodalmi gyűlésre szóló meghívólevél 1530. március 11-i kézhezvétele után, már március 14-én felszólította, készítsenek egy iratot, amely tárgyalja a vitatott hitbeli és szokásbeli kérdéseket, és ennek megtárgyalására keressék fel őt Torgauban.²²⁶ A sietségben szerepe lehetett Brück kancellárnak, aki fel akart készülni arra az eshetőségre is, ha a prédikátorok, azaz a teológusok nem lehetnének jelen a birodalmi gyűlésen, a fejedelem ne maradjon írásos és alapos előkészület nélkül. A választófejedelem ambiciózus készülődésére vall, hogy március 20-ra várta javaslaikkal a teológusokat, akiket – mivel nem érkeztek meg – már 21-én külön levélben sürgetett meg, míg végül 27-én és 28-án megérkeztek. A késedelemnek nem tiszteletlenség vagy hanyagság volt az oka, hanem az, hogy Justus Jonas vizitációs útja elhúzódott. Feltehetően kezükben volt egy Wittenbergben készített szöveg, amelyet azonban nem ismerünk.²²⁷ János választófejedelem fokozott várakozásáról árulkodik kijelentése: „ezt a birodalmi gyűlést talán egy zsinat helyett tartják”²²⁸ A tanácskozáson elkészült irat, a Torgau-i cikkek – a választófejedelem kívánsága ellenére

²²⁵ Wenz I 1996: 399.

²²⁶ BSLK XVI.

²²⁷ Brecht II 1986: 357.

²²⁸ Immenkötter 1979: 14. Wenz I 1996: 420.

– csak a szokásokkal és szertartásokkal foglalkozott.²²⁹ Ez nem látott lehetőséget az egy szín alatti úrvacsora, a papi nőtlenség, a miseáldozat és a megnyitott kolostorok visszaállítására. A témáknak a szertartásokra korlátozása azért különös, mert a bevezetett reformok nem képzelhetők el a tanításbeli megfontolások nélkül. Hiszen például az úrvacsora kérdésében nem csupán az egyik elem megvonását kifogásolta a reformáció, hanem az úrvacsorai cselekmény áldozati jellegét vagy a halottakért bemutatott misét is. Feltételezik, hogy a hitbeli kérdésekre nézve a teológusok elégségesnek tartották az alig néhány hónappal korábban megfogalmazott Schwabachi cikkeket, amely irat a protestánsok között nemcsak egységet, hanem megoszlást is hozott. A Torgaui cikkek így védekező irat, apológia lett, amely ebben a formában – amint a későbbi események megmutatták – alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a birodalmi gyűlésen előterjesszék.

A szász választófejedelmet a birodalmi gyűlésre készülve kettős cél vezérelte. Az egyik cél az elhatárolódás Zwinglitől. Ennek több oka volt. Először, hogy az úrvacsorai tanítás egy pontjában nem sikerült vele egyetértésre jutni. Másodszor, hogy a Ferdinánd vezetése alatt álló katolikus szövetség (Regensburgi Konvent) fenyegetése határozott Habsburg-ellenes magatartásra sarkallta a svájciakat, ezért a Zwinglivel való szövetség nem segítette volna a szászokat, akik a maguk németországi helyzetében nem akarták kockáztatni a Habsburg-császár iránti lojalitásukat, hanem a tárgyalásos megoldást tartották helyénvalónak. Harmadszor pedig Zwingli – s ez is Zürich sajátos helyzetében leli magyarázatát – a németországiaktól eltérően kevésbé riadt volna vissza attól, hogy a vallás ügyéért fegyveres erő igénybe vételét is elfogadja vagy tanácsolja,²³⁰ a német fejedelmekben erre sokkal kevésbé volt készség, mint a katolikus svájci kantonokban,

²²⁹ Torgaui cikkek címen több iratot is számon tartanak, amelyek mindegyike nagy bizonyossággal kapcsolatba hozható ezekkel a tárgyalásokkal, de a kutatók között nincs teljes egyetértés, hogy pontosan melyik irattal azonosítható. Vö. Wenz I 1996: 422–429.

²³⁰ Vö. Zwingli, Huldrych: Empfehlungen zur Vorbereitung auf einen möglichen Krieg. [1524?] In: Schriften III 1995: 1–29. Friedenthal 1973: 607–608.

amelyek végül meg is támadták Zürichet, amely viszont nem riadt vissza a reformáció védelme érdekében az erőszaktól sem. A birodalmi gyűlésre való felkészülés másik célja a bevezetett változtatások indoklása és védelme volt úgy, hogy a császárt nem sértik meg, az egyházi hierarchiát illetően kíméletesen szólnak, valamint az egyház hitével való megegyezést megőrzik és hangsúlyozzák. Emögött az a készség állt, hogy a zsinat remélt összehívásáig is elismerik a császár jogát, hogy birodalmi gyűlésen tárgyalassa meg a vallás ügyét, meghallgassa mindkét pártelet, és ennek alapján állítsa helyre a keresztyénség békéjét. Mindezen megfontolások nyomán 1530 májusában még nem gondoltak másra, csak arra, hogy a szokások módosítását fogják indokolni, tehát csak védőiratot, apológiát készítenek.²³¹ A tervezett védekező irat bevezetését, amelyet a szokások megváltoztatásának indoklása elé helyeztek volna, Melanchthon már útban Augsburg felé, Coburg városában való tartózkodása idején (1530. április 15–23. között) megfogalmazta. A szöveg, amelyen dolgoztak, eredeti szándéka szerint nem is csak védekező iratnak készült, hanem szászországi védekező iratnak, amely csak a szász választófejedelemségben bevezetett újításokat indokolta, és egyáltalán nem állt szándékában az egész keresztyénség reformációja.²³²

A munkálatok során Melanchthon és legközvetlenebb munkatársai és tanácsadói (Justus Jonas, Johann Agricola, Georg Spalatin²³³) elsősorban olyan iratokra támaszkodhattak, amelyek egyrészt a Szentírásen alapuló lutheri felismeréseket összefüggő, tanszerű formába öntötték, másrészt pedig Szászországban már korábban is egyetértéssel találtak. Elsősorban a már említett Torgau-i cikkeken kívül Melanchthonnak a vizitátorok részére készült iratára lehet gondolni,²³⁴ továbbá Luther Kis és Nagy kátéjára, amelyeket igen korán a lutheri

²³¹ Wenz I 1996: 395.

²³² Wenz I 1996: 431.

²³³ Heussi 2000: 102c.

²³⁴ *Articuli, de quibus egerunt visitatores in regione Saxoniae*, 1527; *Unterricht der Visitatoren an die Pfarrherrn im Kurfürstentum zu Sachsen*, 1528. WA 26, 195–240. Az utóbbihoz Luther előszót írt. G. Hoffmann kimutatta, hogy az ÁH 28 cikkéből

tanítás mértékadó szövegeiként kezeltek. Itt lehet említeni még Melanchthon művét, a latinul 1521-ben megírt *Loci communest*, amely a Római levél alapvető fogalmait magyarázta. Másodsorban azokra az iratokra, amelyeket az évek óta remélt nemzeti zsinatra előkészületképpen különösen is Frankföldön²³⁵ és a szabad városokban készítették, és amelyek terjedelmes gyűjteményt alkotnak. Harmadsorban pedig az ún. rajongókkal folytatott vitában keletkezett iratokra. Ezek közé tartozik Luther *Nagy hitvallás az úrvacsoráról* címen 1528-ban kiadott műve, annak különösen is személyes hitvalló része,²³⁶ valamint az 1529 nyarán, az év őszére elkészült Schwabachi cikkek, amely a Marburgi cikkek alapjául is szolgált,²³⁷ s amely sajátosan lutheri teológiai tartalmú.²³⁸

János szász választófejedelem tekintélyes kísérettel április 3-án indult útnak Torgauból, ahová a wittenbergi teológusokat már korábban odarendelte.²³⁹ Luthert, aki birodalmi átok alatt volt, s akit az egyébként a reformációhoz húzó és végül a hitvallást is aláíró Nürnberg városa sem befogadni, sem kísérettel ellátni nem volt hajlandó,²⁴⁰ Coburgban, a választófejedelemség legdélibb várában hagyták. Itt tartózkodott 1530. április 24-től október 13-ig²⁴¹ a szász választófejedelemség védelme alatt, hogy szükség esetén tanácsát lehessen kérni, és rövidebb szünetektől eltekintve folyamatos levélbeli kapcsolatban is állt az Augsburgban tárgyalókkal. Akadtak még a protestáns táborban is olyanok, akik egyáltalán nem bánták Luther távollétét. Amint

tizenhat esetében mutatható ki vagy valószínűsíthető az irat használata, négy esetben pedig az egybecsengés, vö. Wenz I 1996: 443. 47. jegyzet.

²³⁵ Németül Franken, ma Bajorország középső és északi részét nevezik így.

²³⁶ 422–433. in: Luther Márton: Nagy hitvallás az úrvacsoráról. 1528. LMM V, 197–433. WA 26, 261–509.

²³⁷ A Marburgi cikkek nem előkészítő irata az Ágostai hitvallásnak, vö. Sasse 1979: 55., 60.

²³⁸ Wenz I 1996: 443–447.

²³⁹ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 9. szerint április 4-én.

²⁴⁰ Lohse: Augsburger Bekenntnis I, in: TRE 4 (1979), 617.

²⁴¹ Paulik János szerint „október 4-én mindannyian visszatértek Wittenbergbe”, in: Ágostai Hitvallás (Paulik, 1900), 28.

maga írja egyik levelében, valaki azt mondta neki: „te hallgass, neked kellemetlen hangod van.”²⁴²

Augsburgba május 2-án érkezett meg János választófejedelem a wittenbergiekkel, köztük a tanácsadók: Georg Spalatin, Justus Jonas, Johann Agricola és természetesen Melanchthon, aki végül a megbízást kapta, hogy előkészítse a protestáns oldal álláspontjának kifejtését. Utánuk kezdtek érkezni a többi rend képviselői.²⁴³

János szász választófejedelmen kívül, aki a protestáns tábornak kétségtelenül irányítója volt,²⁴⁴ a maga módján György brandenburgi őrgróf, Nürnberg városa és Hesseni Fülöp tartománygróf is megtette a maga előkészületét.

Brandenburg-Ansbachban a birodalmi gyűlés összehívása után rögtön, már 1530. január 29-én, felszólították a papokat, hogy nyilatkozzanak, mi tekinthető igaz istentiszteletnek, mi a visszaélés, és kiküszöbölhető-e ezek a püspökök hatalma nélkül is. A felhívásra számos iratot készítettek, többek között egy igen alapos munkát is, amely számba vette a kánonjogban és az egyházatyák irataiban a Szentírással megegyező helyeket.²⁴⁵ Az őrgróf maga pedig három kiválóan képzett teológussal (Rurer Ansbachból, Weiss Crailsheimből, Meglin Kitzingenből) utazott el Augsburgba a birodalmi gyűlésre. Tanácsadói közé tartozott még Württemberg későbbi reformátora, Johannes Brenz is.

A hatásos fellépés érdekében a reformáció táborának minél egysé-

²⁴² Coburgból Hessius Eobanus nevű barátjának, vö. LMM VI, 3. Németül: „aber da war einer, der zu mir sagte: schweig, du hast eine üble Stimme” Latinul: „sed erat, qui diceret mihi: tace, tu habes malam vocem”, WA Br 5,283,6. nr. 1550.

²⁴³ Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 185. WA 30 III, 276–320. Magyar delegáció is jelen volt a birodalmi gyűlésen, hogy a török elleni harchoz segítséget kérjen. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 18. Jelen volt a császár testvére, Mária magyar királyné, a fiatalon elhunyt II. Lajos özvegye is, aki a lutheri reformáció elkötelezettjeként – Melanchthon egyik levele szerint – mérséklően hatott bátyjára, a császárra. Payr 1930: 125–127. Súlyom 1933: 72–74.

²⁴⁴ Wenz I 1996: 386.

²⁴⁵ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 6–7. Wenz I 1996: 377. Schreiner 1980: 336.

gesebb képviselőtére volt tanácsos törekedni. Elsősorban György brandenburgi örgrófnak a többieket meggyőző fellépése nyomán törekedtek megismerni egymás előkészített védekező iratait. Könnyű belátni, hogy kilátástalan, ha ugyan eleve nem vesztett lett volna a reformáció ügye, ha minden fejedelemség külön-külön terjesztette volna elő nézeteit, és a császár előtt egymással vitatkoztak volna. Ő azon fáradozott – s mint tudjuk, nem is sikertelenül –, hogy lehetőleg egyetlen iratban foglalják össze álláspontjukat,²⁴⁶ amelyben elhatárolják magukat a római egyház számos kritikusától is.

A tárgyalásokon Melanchthonnak meglehetősen széles egyetértést sikerült elérnie. Rendkívüli aktivitása és megegyezési készsége nem az ő békés természetével magyarázandó csupán, hanem a János választófejedelemtől kapott megbízatásával. Nem pusztán fejedelmi útmutatásokat követett, őt magát is mélységesen nyomasztotta a felelősségtudat, valamint az aggodalom, hogy megegyezés hiányában a birodalom békés jövője kerül veszélybe. Mindez annyira ránehezedett, hogy ez álmatlan éjszakákat okozott neki.²⁴⁷

A reformáció táborát attól a kényelmesnek mondható spontán szándékától, hogy a bevezetett változtatások igazolására készítenek védekező iratot (apológiát), Johannes Ecknek a maga szempontjából ügyesen időzített irata riasztotta fel, amely május 4-én, a szász küldöttség megérkezése utáni egyik első napon jelent meg, s amely mindjárt Melanchthon kezéhez is eljutott.²⁴⁸ A mű az akkoriban szokásos, eretnekségeket felsoroló listák műfajában készült. Az első 41 tétel a X. Leó 1520-ban közzé tett „Exsurge Domine” kiközösítő bullájában elítélt lutheri tanokat sorolja,²⁴⁹ majd 25 tétel az 1519-es lipcsei vita és az 1526-os badeni (Aargau, Svájc) megbeszélés következtetéseit, valamint az 1528-as berni (Svájc) tárgyalás aktáihoz fűzött utólagos megjegyzéseket tartalmazza. A többi tétel (66–404) új és régi téve-

²⁴⁶ Wenz I 1996: 381.

²⁴⁷ Brecht II 1986: 371.

²⁴⁸ Wenz I 1996: 433.

²⁴⁹ Denzinger – Hünermann 2004: *1451–1492. Az átokbulla, in: LMM II, 241–259.

déseket tárgyal. Munkájában Eck közel kétszázötven iratot dolgozott fel, amelyeket tehát első vagy másodkézből ismert, köztük Luther 103, Zwingli 20, Urbanus Rhegius 12, Erasmus, Balthasar Hubmaier és Melanchthon 8-8 művét.²⁵⁰ A kifogásolt tanokat összegyűjtve azt a benyomást keltette, hogy a wittenbergi teológusok sok, részben már korábban megismert eretnekséget vallanak. E tételeket tanulmányozva ismerték fel a protestánsok, hogy a hitnek szinte valamennyi kérdésében vádolják őket. Az irat a birodalmi gyűlés egész menetére hatott. Eck feltehetően nem annyira a hivatalos katolikus állásfoglalást, mint inkább a lutheránus hitvallás megalkotását kívánta befolyásolni, és ez – a későbbiek ezt igazolják – nem is volt sikertelen.

A szász követ innsbrucki titkos útja és a császári elutasítás, valamint Johannes Eck tételei nyomán ismerték fel a protestánsok, hogy többre van szükség, mint a bevezetett változások igazolására, és hogy minél teljesebben kell válaszolni. Eck nevét és vádjait kifejezetten nem említetik a szövegben, de megállapítható, hogy amikor az Ágostai hitvallás ellenfelekről szól, igen sokszor Eck tételeivel vitázik. A teljesség mellett azonban rövidsége is törekedni kellett, hogy egyáltalán esély legyen a felolvasásra. Világossá vált, hogy igazolniuk kell ragaszkodásukat az igaz tanításhoz és az egyház katolicitásához, egyetemesiségéhez és egységéhez. Ennek nyomán körvonalazódott a készülő irat kétrészes felépítése: nem védekezés (apológia) lesz, hanem hitvallás,²⁵¹ amely végül is huszonegy cikkben tanításbeli kérdéseket, hét cikkben pedig változtatásokat tárgyal. Be akarta mutatni, hogy a wittenbergi teológusok tanításukban hűek maradtak a bibliai igazsághoz, és ők is elvetik azokat a hamis tanokat, amelyeket a római egyház elvet.

A szász választófejedelemnek a fentiekben vázolt tárgyalási szándéka és a brandenburgi örgróf közös fellépést sürgető erőfeszítése iránt a protestánsok között sem mindenki lelkesedett.

Nürnberg mint birodalmi város, noha a reformáció számos újítását bevezette, óvakodott attól, hogy szembe kerüljön a császárral. Ezért

²⁵⁰ Wenz I 1996: 434.

²⁵¹ Az Ágostai hitvallás befejezése (6. pont) hitvallásnak is nevezi az egészet.

is nem volt hajlandó eleget tenni a szász választófejedelem kérésének, hogy a birodalmi gyűlés idejére fogadják be Luthert. A nürnbergi követek is olyan jogi és teológiai előkészítő szöveggel érkeztek, amelyben a változtatásokat indokolták. Melanchthon ezért vélte úgy, hogy a nürnbergiek nagyjából ugyanazokat a kérdéseket vették sorra, mint a wittenbergi (szászországi) teológusok által írt védekező irat, a Tor-gauai cikkek, amelyet el is lehet fogadni, de nem annyira sima, mint az utóbbiaké.²⁵²

Nem teológiai munkával készült a birodalmi gyűlésre Hesseni Fülöp, aki nem teológiai tanácsadóktól körülvéve, hanem százhusz fős fegyveres kísérettel érkezett, a katonák zubbonyán a – már Speyerből is ismert – VDMIE betűkkel: Verbum Dei Manet In Eternum (Isten igéje megmarad örökké). A huszonhat éves tartománygróf nemcsak fiatalos heveségét és elszántságát demonstrálta ezzel, hanem azt is, hogy helyteleníti a birodalmi gyűlés és a zsinat illetékességének azt az összekeverését, amiről a császári meghívólevél is árulkodott. A vallás kérdésében való döntéshez nem tartotta megfelelő és illetékes fórumnak sem a Habsburg császárt, sem a birodalmi gyűlést, amelyet elsősorban a Habsburgok elleni szövetségésre szeretett volna felhasználni.²⁵³ A marburgi párbeszéd után a Krisztus úrvacsorai jelenlétében való egyetértés hiánya miatt Strassburg városa és Zwingli nem akart a lutheránusokkal szövetségre lépni, ők ezért Fülöphöz fordultak, aki szerette volna őket is bevonni a protestáns táborba, hiszen a protestánsok legszélesebb egysége vitathatatlan erőfölényt biztosíthatott volna a császárral szemben. Számos európai uralkodóval is kapcsolatot és szövetségest keresett Zwingli, említésre méltó eredmény nélkül.²⁵⁴ A szászok előkészületei ezzel szemben arról a reménységükről tanúskodtak, hogy a kérdéseket tisztázhatja a birodalmi gyűlés, ezért nem foglalkoztak Strassburggal és Zwinglivel. Egy ilyen koalíció le-

²⁵² Wenz I 1996: 384.

²⁵³ Vö. Wenz I 1996: 373. Csepregi 2005. Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 6.

²⁵⁴ Friedenthal 1973: 603., 608.

hetősége – a dolgok várható kimenetelét tekintve – Melanchthont egyáltalán nem bátorította, inkább nagy félelemmel töltötte el.²⁵⁵

A fogalmazás egyidejűleg készült latinul és németül. Melanchthonnak valóban sikerült megtalálnia a közös nevezőt. A közvetítés azonban úgy sikerült, hogy még Hesseni Fülöp tartománygróf is, aki kezdetben egyáltalán nem volt híve a tárgyalásoknak, és Zwingli felé hajlott, el tudta fogadni az úrvacsoráról szóló cikket, és végül aláírta az Augustanát. A nürnbergi követek is például folyamatosan küldték a készülő szöveg egyes változatait a városi tanácsnak további instrukciókat várva. Az Ágostai hitvallás közvetítés eredménye: Melanchthon nem a maga nézeteit vetette papírra, hanem azt, amit a lehető legtöbb részvevő el tudott fogadni. A hitvallás pedig úgy szól, mint az egyetlen anyaszentegyházban megfogalmazott vélemény, amely a Szentírást helyesen értelmező korábbi atyák tanításán alapul. A készülő védőirat azonban nem szólt a legkényesebb kérdésekről, mint a pápaság (noha a 28. cikk a püspöki hatalom kapcsán Róma püspökéről is szól), a Szentírás értelmezése, a tisztítótűz, az úrvacsorai átváltozás (latinul: *transsubstantiatio*) tana – és ezt mindkét oldal szemére vetette.

Luther a távolból jelen van

A viszonylag közeli tartózkodás ellenére sem lehetett Luthernek közvetlen befolyása a tárgyalásokra, hiszen a levelek is késtek olykor, máskor pedig egyszerűen nem írtak neki. Összesen mintegy hetven levelet írt innen.²⁵⁶ Levelei azonban nem voltak hatástalanok, többeket, köztük Melanchthont vagy a választófejedelmet tanácsolta is, vigasztalta is. Ő maga fontosnak tartotta az Augsburgban levőkért mondott közbenjáró imádságát.

Az egyeztetések során többé-kevésbé folyamatos levélváltás folyt a Coburgban tartózkodó Lutherrel. Van olyan feltételezés, mely sze-

²⁵⁵ Brecht II 1986: 373.

²⁵⁶ Paulik János in: Ágostai Hitvallás (Paulik, 1900), 20.

rint voltak olyan hetek is, amikor Melanchthon – talán attól tartva, hogy egyeztető erőfeszítéseit megzavarhatják Luther véleménynyilvánításai – nem tájékoztatta őt tárgyalásairól.²⁵⁷ Luther türelmetlensége is érthető, hiszen a távolban tétlenségre kárhoztatva kellett követnie az eseményeket, és aki hírt vagy levelet vár, annak minden információ kevés.

A sok tárgyalás és egyeztetés ellenére a szöveg úgy készült, hogy a lutheri reformáció alapvető igazságait hamis engedmények nélkül tartalmazza és jórészt igen sikerülten fogalmazza meg. Melanchthon ezért írhatta Coburgba, amikor május 11-én elküldte Luthernek a már csaknem kész hitvallást a választófejedelem kísérőlevelével együtt: „Itt küldjük neked apológiánkat, bár az valójában hitvallás.”²⁵⁸ Ez a megjegyzés érzékeltet valamit abból, hogy az eredeti szándékkal felhagyva a szokások és szertartások indoklását védő irat egyre inkább a reformátori hit átfogó megfogalmazásává lett. Nem lehet tudni, hogy egész pontosan mit tartalmazott a szöveg ezen a napon, hiszen előzetes fogalmazvány volt ez, amely ebben a formában nem maradt fenn.²⁵⁹ Tudjuk, hogy Luther nem talált rajta javítani- vagy változtatnivalót, mert május 15-én kelt levelében Melanchthonról János választófejedelemnek ezt írta: „Elovestam Fülöp mester apológiáját: egészen kedvemre van. Nem is tudnék rajta semmit sem javítani vagy változtatni. Ez nem is volna helyénvaló, mert én nem tudok oly csendesen és halkán lépni. A mi Urunk Krisztusunk adja segítségét, hogy sok jó gyümölcsöt teremjen. Ez a mi kérésünk és reményünk.”²⁶⁰ A

²⁵⁷ Brecht II 1986: 370–371.

²⁵⁸ „Apologia nostra, quamquam verius confessio est” WA Br 5, 314–316, a pontos hely: 314,1 (nr. 1565). „Wir schicken Dir hiermit unsere Apologie, obgleich sie eigentlich eine Confessio ist.” BSLK XVI–XVII.

²⁵⁹ Brecht II 1986: 373.

²⁶⁰ „Ich hab Magister Philippons Apologie überlesen, die gefällt mir fast wohl, und weiss nichts daran zu bessern noch zu ändern, würde sich auch nicht schicken; denn ich so sanft und leise nicht treten kann. Christus, unser Herr, helfe, dass sie viel und grosse Frucht schafft, wie wir hoffen und bitten. Amen.” WA Br 5, 319. Magyar fordítás: LMM VI, 60. WA Br 5, 319–320, a pontos hely: 320,5–9 (nr. 1568). Vö. Bernhard Lohse: Augsburger Bekenntnis I, in: TRE 4 (1979), 618. Brecht II 1986: 373. Heussi

fogalmazvány Luther általánosságban kifejezett jóváhagyásával május 22-én ismét Augsburgban volt. Melanchthon hiányolta, hogy Luther nem fűzött részletes megjegyzéseket az egyes cikkekhez.²⁶¹

Luther elhárította magától, hogy a politikai béke és a politikai szövetkezés érdekében teológiai engedményeket tegyen. Nincs semmi nyoma annak, hogy elmarasztalta volna Melanchthon írását. A maga módján és a kor által kínált eszköz segítségével jelen volt a birodalmi gyűlésen. Ő is elkészítette a maga hozzászólását a gyülekezőkhöz, amikor már május 12-én nyomdába küldte írását: *Intés az ágostai birodalmi gyűlésen egybegyűlt papokhoz 1530. május havában*.²⁶² A birodalmi gyűlés megnyitása előtt, június 7-én, az első ötszáz példánya el is kelt.²⁶³ A papokat szólította meg, és ezzel fejezte ki, hogy a reformációt egyházi kérdésnek és feladatnak tartja. A reformációt nem szabad politikai okból vagy hatalmi érdekből gátolni, sőt, a birodalom békéje érdekében teret kell neki engedni. A békesség kedvéért ugyanakkor azt is el tudta képzelni, hogy a főpapság politikai helyzetét méltányosan figyelembe vegyék.²⁶⁴

Június eleje volt az az idő, amikor Luther már panaszkodni kezdett, hogy a futárok nem hoznak leveleket Augsburgból: négy hétig semmi közvetlen információt nem kapott, de szóbeszéd útján terjedő hírek újra és újra eljutottak hozzá, amelyek azonban egyáltalán nem voltak megnyugtatóak. Június 7-én ezért írja Melanchthonnak, hogy akkor ő is hallgatni fog, és valóban, három hétig ő sem írt. A megfeszített munka nem lehetett elfogadható ok arra, hogy Jonas, Spalatin, Agriкола és Melanchthon közül senki sem írt. Luther rosszat sejtett. Éppen ezekben a napokban, pontosan június 3-án juttatta el Melanchthon a

2000: 78r úgy véli, hogy Luther értékelése „meglehetősen egyoldalú és ironikus volt.” Gúnyt érez ki Luther e soraiból Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 10. is. Lilje 1964: 209. szerint inkább a barát minden irigységtől mentes elismerése olvasható ki e szavakból, amint Luther később is csak hálával nyilatkozott, „hogy az ige megmaradt, és mi is az igénél” („dass das Wort geblieben ist und wir bei dem Wort”).

²⁶¹ Brecht II 1986: 374.

²⁶² LMM VI, 1–64. WA 30 II, 268–356.

²⁶³ LMM VI, 3.

²⁶⁴ Brecht II 1986: 372–373.

maga minimum-javaslatát a békepártinak tartott Albrecht mainzi érsekhez. Eszerint elfogadta volna a püspöki hatalmat, amennyiben a kelyhet, a papok házasságát és az evangélikus, tehát nem áldozatként értelmezett misét elfogadja a másik oldal. Joggal hivatkozhatott Luther békeszeretetére,²⁶⁵ noha Luther a békét nem teológiai kérdésekben tett engedményekkel szerette volna elérni. Melanchthon tudatában kellett legyen kettejük felfogásbeli különbségének, de Luthert erről a lépéséről mégsem tájékoztatta. Június 12-én és 13-án írt újra Jonas és Melanchthon, de ezeknek a leveleknek is két hétre volt szükségük, hogy a címzett kezébe jussanak. Ekkor értesült Luther, hogy Melanchthonnak bátorításra és vigaszra van szüksége, valamint arról, hogy az ágostai birodalmi gyűlésen egybegyűlt papokhoz intézett irata a kifogások ellenére nagy hatással volt a katolikusokra és Zwingli követőire is. Melanchthon azzal indokolta levelének elmaradását, hogy egyre csak Luther közbenjárását várta Hesseni Fülöp megnyerése érdekében.²⁶⁶

Az eretnekség vádját záporozzák az óhitűek

Gyökeresen eltért a protestánsokétól a katolikus előkészület. Soha nem gondoltak arra, hogy szakvéleményt készítsenek saját magatartásuk igazolására. Az óhitűek tanainak felvázolására nincs szükség, vélték. Hiszen eléggé ismerhette mindenki, ez volt az általános tanítás és gyakorlat az egyházban, noha a 16. század számos egyházi gyakorlata és tanítása ismeretlen volt korábban, tehát változások, még ha más értelemben is, de azon az oldalon is voltak. Feladatuknak így nem a saját álláspontjuk leírását tekintették, hanem a lutheri tanok megcáfolását a Szentírásból és a hagyományból vett érvek alapján. Az összehívott birodalmi gyűlésre úgy tekintettek, mint fórumra, ahol a lutheránus tanokat pellengérre állítják, és birodalmi törvények alap-

²⁶⁵ Vö. Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 174–175. WA 30 III, 276–320.

²⁶⁶ Brecht II 1986: 375.

ján betiltják további hirdetésüket. Amint tehát a katolikus teológusok a megelőző években is inkább arra fordították minden energiájukat, hogy a reformatori tanokat megcáfolják, ahelyett, hogy a nyilvánvaló elhajlásokra és visszaélésekre gyógyírt közösen keressenek, így készültek 1530 első hónapjaiban is a birodalmi gyűlésre szóló meghívó kibocsátása után. Az előkészületnek ez a stratégiája, a későbbiek során igen hátrányosnak bizonyult.

A katolikus előkészület eredményeként egyetlen műfajt képviselő munkák maradtak az utókorra. Ez az eretnekséglista,²⁶⁷ a század kedvelt, de nem hatékony irodalmi műfaja, amelyben az ellenfelek eretnek vagy csak eretneknek vélt állításait szedték össze, igen sokszor összefüggésükből kiragadva, csupán felsorolva, hogy azután a Szentírás és a hagyomány segítségével elvessek őket. Szándékuk szerint így olyan építőkövek álltak rendelkezésükre, amelyek segítségével könnyedén nagy, összefüggő művet lehet készíteni. 1530 első feléből tizenöt ilyen mű ismert, köztük olyan szerzőktől, mint Johannes Eck, Johannes Fabri, Johannes Cochlaeus. Fabri egy ilyen eretnekség-listát még VII. Kelemen pápának is megküldött. A leghíresebb ilyen irat Johann Eck ingolstadti professzornak, az egyik legkiválóbb németországi római katolikus teológusnak ugyancsak a birodalmi gyűlés kezdetén közreadott, korábban már említett 404 tétele, amelyet márciusban már a császárnak is megküldött.

Hosszan tartó és hangos gyülekezés Augsburgban

A császár késlekedése sokaknak nem volt kedvére, sőt inkább bosszúságára. A birodalmi város, Augsburg túlszűfoltta lett erre az időre, hiszen az előkelőségek kíséretében lévő tanácsadók, szolgák, katonák és természetesen lovak száma ezrekre rúgott. A város vendéglősei és kereskedői igyekeztek jól kihasználni a népes vendégsereg jelenlétéből fakadó helyzetet: az árak a többszörösére ugrottak. Amikor négy vá-

²⁶⁷ Németül Häresienkatalog, vö. Immenkötter 1979: 15.

lasztófejedelem közösen küldött levelében a késlekedés miatt elégedetlenségét fejezte ki a császárnak, a császári levél egyrészt megértést tanúsított, másrészt több birodalmi gyűlésen heteket is igénylő kérdés előzetes tisztázását javasolta: a rendek határozzák meg a rangjuknak megfelelő bevonulási és ülésrendet.²⁶⁸

A várakozás ideje nemcsak az előkészületek miatt volt mozgalmas, hanem azért is, mert szinte minden fejedelem, város vagy küldöttség magával hozta prédikátorát vagy teológiai tanácsadóját. A jelenlevő teológusok számát száznál többre becsülik. Mind arra törekedtek, hogy a várakozás hetei alatt kifejtsék nézeteiket a különféle templomokban és kápolnáknban, de az utcákon és tereken, valamint a gyűlésre érkezők szálláshelyein is. Legnagyobb hallgatósága a Zwingli irányához tartozó Michael Kellernek volt a prédikátorok között.²⁶⁹ A viták tétje és a részvevők vérmérséklete miatt ezek az alkalmak számos esetben zsidvására emlékeztető hangoskodással zajlottak, és pontosan tükrözték a birodalmi rendek vallási megosztottságát. A méltatlan helyzetre a lutheránusok és az óhitűek egyaránt panaszkodtak.

Készülődik a császári udvar: hatalom birtokában tehetetlenül

Kellő időben, már március 22-én el is indult a császár kíséretével Bolognából, de április 8-án, azon a napon, amelyre a birodalmi gyűlést összehívta, alig jelent meg valaki a rendek közül Augsburgban. Nem volt ez szokatlan, a meghívólevél ezért kért nyomatékosan mindenkit a pontosságra. Maga a császár is, ezen a napon a szász választófejedelemnek még csak Bologna közeléből, az észak-itáliai Mantuából (ma: Mantova) írta, hogy Augsburgba a hónap végére akar megérkezni. Csak május 4-én érkezett meg Innsbruckba, ahol Bernhard von Cles trienti püspök kezdeményezésére előkészítő megbeszélést tar-

²⁶⁸ Immenkötter 1979: 18.

²⁶⁹ Brecht II 1986: 375.

tottak, amelyen sokan részt vettek, egyháziak és világiak,²⁷⁰ akik a császár elébe siettek, hogy kilencévi távollét után a birodalom területén üdvözöljék, és különféle ügyeikkel meghallgatást kérjenek.

János szász választófejedelem is meghívást kapott a császártól Innsbruckba; azonban nem ment el,²⁷¹ hanem teológusai véleményének kikérése nélkül, egyik tanácsosát, Hans von Dolzigot küldte el titkos követként Innsbruckba május elején, hogy biztosítsa a császárt: sem a még várt hűbéresi kinevezés további halogatásának nincs alapja, sem az eretnekség gyanúja miatti pápai kiközösítésnek. A követ mindezek bizonyítására május 8-án átnyújthatta a császárnak *A vizitátorok tanítása* című iratot és a Schwabachi cikkeket, a szászok tanításait összefoglaló iratot, utóbbit számos hibával teletűzdelt, sok félreértésre okot adó latin fordításban. A pápai legátus unszolására a császár május közepén visszafogott választ adott, ami az elutasítással volt egyenlő. Ennek a kis közbjátéknak is szerepe volt abban, hogy a szászok kezdték belátni, talán mégsem lesz elegendő az istentiszteleti élet változtatásainak indoklására korlátozni megszólalásukat a birodalmi gyűlésen, amint azt még Torgauban eltervezték.²⁷²

A birodalmi gyűlés előkészületei természetesen a császár környezetében is folytak. Gattinara bíboros volt a császári kancellár, aki még a pápával szemben is mert bíráló észrevételeket tenni. Személyéhez Melanchthon is nagy reményeket fűzött. Ő Innsbruckban,²⁷³ ahol az Augsburgba vezető úton a császár hosszabban tartózkodott, elhunyt.²⁷⁴ Az V. Károlyt kísérő pápai követ, Lorenzo Campeggio befolyása ezáltal megnövekedett, és ő ki is használta a helyzetet: a worms-i ediktum végrehajtását, a prédikátorok ellenőrzését, a könyv-

²⁷⁰ Wenz I 1996: 365.

²⁷¹ Immenkötter 1979: 16.

²⁷² Wenz I 1996: 434–435.

²⁷³ Egy adalék a kort foglalkoztató kérdésekhez. 1530. május 18-án Innsbruckban a császár elutasította a zsidók általános kiűzésére vonatkozó javaslatot és megerősítette kiváltságait. Vö. Csepregi 2004: 44. Később pedig, már Augsburgban, 1530. augusztus 12-én az egész birodalomra kiterjesztette az elzászi zsidóság Zsigmond császártól 1433-ban nyert kiváltságlevelét. I. m., 45.

²⁷⁴ Friedenthal 1973: 586.

cenzúra alkalmazását és az inkvizíció németországi bevezetését sürgette. Arra a hírre pedig, hogy a birodalmi gyűlésre megérkezett fejedelmek prédikátorokkal rendszeres istentiszteleteket tartatnak a helyszínen, követelte azonnali elhallgattatásukat. A császár ezért is hívatta maga elé János szász választófejedelmet, aki a felszólításnak azonban személyesen nem, csak követe útján tett eleget.²⁷⁵

A császár már áprilisban értesült a számára kedvezőtlen augsburgi helyzetről, de nem talált megoldást. Nem tehetette meg, hogy csak a nem katolikus prédikációt tiltsa be, mert rendeletét egyfelől nem tudta volna keresztülvinni, másfelől egy ilyen döntés kétségesse tette volna bírói elfogulatlanságát. Arra a lehetőségre nézve, hogy minden nyilvános prédikálást tiltsa be a birodalmi gyűlés idejére, a wittenbergi teológusok fejedelmüknek a császár iránti engedelmisséget tanácsolták.²⁷⁶

Amikor azonban a Schwabachi cikkeket a császárnak átnyújtó titkos szász küldött a császári udvarnak azt a kérését hozta magával Innsbruckból, hogy ki-ki önkéntesen mondjon le prédikátora prédikációjáról, és így kerüljék el a hit kérdéséről folytatott disputákat, a szász választófejedelelem nemet mondott. Döntését többféleképpen indokolta: nem tudja megtiltani, mert prédikátorai csak az igazságot hirdetik, és szörnyű lenne Isten ígét és az igazságot akadályozni. Neki magának is szüksége van a vizsgálatra, amit ezekből a prédikációkból merít. A prédikátorok feladata, hogy beszédük végén a néppel együtt könyörögjenek a bajban levő keresztyénségért, egyúttal a császári felségért és minden felsőbbiségért. A legutóbbi két speyeri birodalmi gyűlésen is (1526-ban és 1529-ben) eltűrték a lutheránusok prédikációját, milyen botrány lenne, ha ugyanezt Augsburgban nem engednék. Végül pedig ellentmondana a tiltás a meghívólevél szellemének és betűjének is, amely arról biztosította a meghívottakat, hogy minden véleményt meghallgatnak a keresztyén egység közös keresé-

²⁷⁵ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 5.

²⁷⁶ Luther levele János választófejedelemehez 1530. május 15. in: LMM VI, 60. WA Br 5, 319–320 nr. 1568. Immenkötter 1979: 19. Brecht II 1986: 373.

se érdekében. Nem kelthető olyan benyomás, mintha a lutheri tanítást már a tényleges tárgyalások előtt betiltották volna. Különösen ez az utolsó érv súlyosan nyomott a latban, ezért továbbra sem tiltották be a prédikálást és a hitvitákat.²⁷⁷

Érkezésekor a császár kiélezi a helyzetet

Innsbruckból június 6-án indult a császár és München érintésével június 15-én érkezett Augsburgba. Mindenfelé ünnepélyesen fogadták, vadászatokat rendeztek a tiszteletére, különféle ügyekkel fordultak hozzá. Udvartartásán kívül egyre többen csatlakoztak hozzá világi és egyházi fejedelmek, akik németországi útján kísérték. A városból köszöntésére elébe ment Brandenburi Albrecht mainzi érsek (1490–1545), a német-római birodalom primása, főkancellár, akinek a búcsúcédulák árusításában is volt korábban szerepe, de Augsburgban a mérsékelt irányzathoz tartozók egyikének tartották. A választófejedelmek, fejedelmek, grófok és rendek képviselői egyenként köszöntötték a császárt. Az üdvözlő beszédek után az ünneplő sokaság a korábban kialakított rangsornak megfelelő, pompás menetben vonult a városba, majd a dómba, ahol hálaadó istentiszteletet tartottak a császár szerencsés megérkezéseért.²⁷⁸ Talán egyedül a pápai legátus, Lorenzo Campeggio háborgott, mert a pápa képviselőjeként először a császár mellett jelölték ki helyét, és főképp azért, mert az üdvözlők megáldásánál néhány protestáns fejedelem, köztük János szász választófejedelem, aki birodalmi marsall lévén, a császár előtt vitte a csupasz birodalmi kardot,²⁷⁹ állva maradt, míg mások Károlylyal és Ferdinánddal együtt lovukról leszállva térdet hajtottak.²⁸⁰

A hatalmának addigi csúcsára érkezett császár, akit ebben a tudatában csak megerősíthetett a szemtanúk szerint példátlan fogadtatás,

²⁷⁷ Immenkötter 1979: 19–20.

²⁷⁸ Immenkötter 1979: 20–21.

²⁷⁹ Wenz I 1996: 369.

²⁸⁰ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 14. Wenz I 1996: 367. Csepregi 2005.

azonnal erélyesen igyekezett fellépni. A jelenlevő protestánsok ezt azonban nem a császárnak, hanem a pápai legátus sugalmazásának tudták be,²⁸¹ de olyan katolikus fejedelmek is kemény fellépésre sarkallták, mint György szász herceg.²⁸² Még aznap este, holott már igen késő volt, magához hívatta a protestáns fejedelmeket.²⁸³ Ferdinánddal két kérését közölte velük. Felszólította a fejedelmeket a prédikációk önkéntes betiltására, hogy a nyilvános polémia ne zavarja a hit ügyének megtárgyalását. A protestánsoknak a másnapi úrnapi misén és körmeneten való részvétele volt a második kérés. A prédikációkkal kapcsolatos kérését korábban már elutasította János szász választófejedelelem, a fejedelmek most sem voltak készek sem ennek, sem más kérésének eleget tenni. A fejedelmek tiltakozásának²⁸⁴ és kérésének annyiban engedett, hogy kívánságukra másnapig gondolkodási időt adott. Nem volt hosszú határidő ez, hiszen este 10-kor kapták a felszólítást és reggel 7-re választ kellett adni. A fejedelmek tanácsadóikhoz fordultak, akik írásban terjesztették elő javaslatukat. Három állásfoglalás maradt fenn az úrnapi körmenettel, hét a prédikációkkal kapcsolatban. A teológiai vélemények kifogásolták az úrnapi körmenet kapcsán, hogy a megszentelt ostya körülhordozása a körmenetben nem Krisztus rendelése, ezért nem lehet kötelezővé tenni. Helytelenítették az úrvacsora csupán egyik színének a használatát is. Javasolták a teológusok, hogy az evangélikus rendek vagy egyáltalán ne ve-

²⁸¹ LMM VI, 223. 1. jegyzetben id. Pröhle Károly hivatkozik Campeggio egy írásos, harcias hangú előterjesztésére.

²⁸² Wenz I 1996: 467.

²⁸³ Ezek a fejedelmek voltak végül az Ágostai hitvallás aláírói, vö. Immenkötter 1979: 21.

²⁸⁴ A protestánsok lelkiismeretükre hivatkoztak. A császár haragra lobbant. György örgróf (Brandenburg-Ansbach) így szólt: „Mielőtt Istent és evangéliumát megtagadom, inkább letérdelek császári felséged előtt, és levágatom a fejemet.” Erre a válaszra a császár nem készült fel. Tört németiséggel így válaszolt: „Kedves fejedelelem, fejet nem levágni, fejet nem le!” (Lieber Fürst, nit Kopf abhauen, nit Kopf ab!) Másik hagyományozás: Wenz I 1996: 367. Brandenburgi György a következő felirattal veretett érmét a gyűlésről távoztával: „Eh kopf ab als von der lehr ab stehn” – „Inkább levágatom a fejemet, mint hogy elálljak a tanítástól.” Vö. Csepregi 2005.

gyenek részt a körmenetben, vagy pedig a meghamisítás ellen tiltakozva az elvárt tiszteletadás és imádás nélkül. Ilyen körülmények között a császár eltekintett a protestánsok részvételétől. A prédikációkra nézve azt javasolták a protestánsok, hogy minden alkalommal hangozzék el a birodalmi gyűlés összes ügyében való jó előrehaladásért mondott imádság, de még ha be is tiltja a császár a nyilvános prédikálást, minden fejedelemnek engedtesse meg, hogy a saját szál-lásán erre lehetőséget adjon és kapjon. Végül a mindkét párthoz tartozó fejedelmek bizottságának javaslatát fogadta el a császár, nevezetesen a reformatori és az óhitű prédikálás általános tilalmát, fenntartva magának a jogot, hogy saját prédikátorokat alkalmazzon, akiknek a tevékenysége csak szentírási szakaszok felolvasására korlátozódik. Ezt a tilalmat, amelyet június 18-án a császári herold kürtzengés köz-ben hirdetett ki, már annak idején is többen úgy értelmezték, hogy csak a lutheránusok ellen irányul.²⁸⁵

Ezek a császári rendelkezések részben talán várhatóak voltak, amint erre János választófejedelemnek még a császár megérkezése előtt fel-tett kérdéséből és Luther 1530. május 15-én hozzá írt válaszából ki-tűnik.²⁸⁶ A császári rendelkezések is nyomósan estek latba a protestáns védőirat fogalmazásánál. A protestánsok ugyanis elhatározták, nem Melanchthon Coburgban elkészített előszavával²⁸⁷ terjesztik elő hit-vallásukat. Helyesebbnek tartották ugyanis, ha nem a császár pártat-lan jóindulatára hivatkoznak, hanem új előszót írnak, amely egyrészt a protestáns oldalt lojális, ugyanakkor azonban határozott pártként tünteti fel, másrészt nem csupán a császárhoz fordul, hanem a csá-szári meghívólevél alapján a birodalmi gyűléshez, valamint megismét-li az 1526-os és 1529-es speyeri birodalmi gyűléseknek az egyetemes zsinatra vonatkozó hivatkozásait. Megírásával Gregor von Brück ko-rábbi szász választófejedelemi kancellárt bízták meg, aki mindezt a császári meghívólevélhez hasonló békülékeny hangnemben fogal-

²⁸⁵ Immenkötter 1979: 23–24. Wenz I 1996: 368.

²⁸⁶ Vö. LMM VI, 60. WA Br 5, 319–320. nr. 1568.

²⁸⁷ Ennek csak a latin eredeti alapján készült német fordítása maradt meg: BSLK XVI.

mazta meg. A szövegen ez volt az utolsó, igazán jelentős változtatás, mert június 14. és 24. között már sem számukat tekintve, sem jelentőségükben fontos változások nem történtek. Amin itt-ott még változtattak, azok már csak hangsúlybeli módosítások voltak, noha a stilisztikai javítások a felolvasás előtti utolsó éjszakáig tartottak.²⁸⁸

Az előszónak három korábbi változata és a Brück kancellár által készített végső változata maradt fenn. Ezek eligazítanak a tekintetben, hogy miként tekintettek a hitvallók azokra a körülményekre, amelyek közepette megszólalnak. A korábbi fogalmazványok egyikében mintegy a szász választófejedelem ad számot, hogy milyen változtatásokat hajtottak végre az egyházi rendben, és mi ennek az indoka,²⁸⁹ egy másik a panaszolt súlyos visszaélések felől közelít,²⁹⁰ egy harmadik a szászok tapasztalataira és Luther felismeréseire helyezi a hangsúlyt, miközben helyteleníti, hogy egyesek a reformációt az egyházi javak elvételével azonosítják.²⁹¹ E változatok ismeretében értékelhető az utolsó változat jelentősége, amelyben nem egy fejedelem szól, hanem a lutheri hiten levő fejedelmek és városok együtt; nem egy ember nagyszerű felismeréseiről van szó, hanem Isten evangéliumáról és üdvözítő (megigazító) cselekvéséről az egy Krisztusban; és nem bizonyos visszaélésekről, hanem arról, hogy az egyház egész életét ennek az isteni cselekvésnek és evangéliumnak kell áthatnia. Az előszó végső formája is nagyban hozzájárult, hogy a szászok partikuláris iratából a lutheri reformáció egyesítő erejű dokumentuma, a védekező iratból hitvallás legyen.²⁹²

A császári fellépés keménységének olyan hozadéka is lett, amelyre valószínűleg egyik fél sem számított. Hesseni Fülöp álláspontja – aki már májusban is fontosnak tartotta a protestánsok egységét²⁹³ – az

²⁸⁸ Wenz I 1996: 472., aki a változtatásokat ismerteti és elemzi 472–477.

²⁸⁹ Szövegkritikai jelzete: Ja, in: BSLK 35–39.

²⁹⁰ Szövegkritikai jelzete: Wa, Melanchthon kézírásával, in: BSLK 36–39.

²⁹¹ Szövegkritikai jelzete: Na, in: BSLK 39–43., különösen: 42,5. Wenz I 1996: 462.

²⁹² Wenz I 1996: 465.

²⁹³ Wenz I 1996: 467.

események által mintegy igazolódni látszott. Nürnberg és Ansbach tanácsai is fontosnak tartották az egységet, de a szász választófejedelem nem rokonszenvezett velük mint potenciális szövetségeseikkel. Most gyengülni látszottak ezek a belső taszítások, a választófejedelem is belátta, hogy nemcsak a szászok ügyéről van szó. A lutheránusok egységének létrejötte éppen ezért a császár megérkezésének a napjához, június 15-höz köthető, amelynek eseményei összekovácsolták ezt az akkor még éppen csak fakadni kezdő egységet.²⁹⁴

Fáradhatatlanul tárgyalnak a megegyezést keresők

Az írásbeli előkészületeken kívül, azokkal párhuzamosan, Melanchthon külön megbeszéléseket is folytatott a római egyház képviselőivel. Ide tartozik a június 3-án Albrecht mainzi érsekhez írt levele is, amelyben felvázolta az egység minimális feltételeit. Ha a katolikusok elfogadják az evangélikus istentiszteletet és a papok házasságát, ők a maguk részéről készek lennének a püspöki egyházszervezetet elfogadni. Melanchthon nem önkényesen járt el, hiszen március végén Luther részvételével a szász választófejedelemség még ezt a tárgyalási irányt határozta meg. A császár Augsburgba érkezése után Melanchthon annak titkárával, Alfonzo Valdésszel kezdett tárgyalni abban a reményben, hogy némi engedmények fejében biztosítani lehet az egyház egységét. Valdés révén a császár is tudomást szerzett Melanchthon megegyezési feltételeiről, de még a pápát is értesítették ezekről: úrvacsora két szín alatt, a papi nőtlenség eltörlése, magánmisék beszüntetése. A lehetőség izgalmat keltett a római oldalon, de érdemi megegyezés nem született. Ezen erőfeszítések azonban inkább kés-

²⁹⁴ Wenz I 1996: 466.

²⁹⁵ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 12.

kikérte a választófejedelem és Brück kancellár véleményét is.²⁹⁶ S éppen Fülöp tartománygrófot is a külön tárgyalásokat folytató Melanchthonnak sikerült megnyernie, hogy aláírja az Augustanát, egyebek között azzal, hogy az úrvacsoráról szóló X. cikket a lehető legóvatosabbra fogalmazta, és sikerült a szászoknál is elérnie, hogy őt is felvegyék a hitvallás aláírói közé.²⁹⁷ A titkos tárgyalások eredményének tudják be azt is, hogy Brück kancellár olyan öntudattal szólal meg az előszóban, mint egyetlen korábbi változatban sem: nemcsak a szászok nevében, hanem az evangélikus rendek nevében, nem védekezve vagy esdekelve, hanem ügyük igazságának tudatában.²⁹⁸

A birodalmi gyűlés június 20-án kezdődött. A megnyitó beszédek a protestánsok elleni vádak hangoztatták. A választófejedelem június 21-én megszakította a béke érdekében csak a minimális engedményeket kívánó Melanchthon alkudozásait, és a többi fejedelemmel együtt elhatározta a szöveg véglegesítését. A protestáns fejedelmek ugyanis kijelentették, addig nem hajlandók a birodalom egységéről vagy a török elleni háborúról tárgyalni, amíg a vallási vitát nem tisztázzák.²⁹⁹ Testvéröccsével, Ferdinánddal ellentétben a császártól nem

²⁹⁶ Wenz I 1996: 392–393.

²⁹⁷ BSLK XVIII.

²⁹⁸ Wenz I 1996: 466.

²⁹⁹ A magyar olvasót talán meglepi és csalódással tölti el, hogy a török elleni háborút a birodalmi gyűlésen részvevő protestánsok nem elsőrendű fontosságú kérdésnek tartották. A vallás ügyének nem közömbösségből vagy tudatlanságból követeltek elsőbbséget. A török veszedelem közelsége nem volt ismeretlen a birodalomban. Az események újra és újra felébresztették a közvélemény aggodalmát. 1501-ben Corvin János herceg (horvát bán) súlyos vereséget szenvedett a Boszniába betört törököktől. 1503-ban II. Ulászló és II. Bajazid szultán hét évre békét kötöttek, 1511-ben újabb ötéves békeszerződés következett, majd 1514-ben a meghirdetett keresztes hadjárat a Dózsa-féle felkelésbe torkollott. 1516-ben meghalt II. Ulászló. Utóda fia, II. Lajos (1506–1526; magyar király: 1516–1526), akinek felesége Habsburg Mária (1521-től), V. Károly császár és Ferdinánd herceg, későbbi magyar király testvére. 1521. augusztus 29-én elesett Nándorfehérvár és Zimony. 1522-ben elfoglalták Rodosz szigetét. 1526. augusztus 29-én szerencsétlen magyar csatavesztés Mohácsnál, ahol meghalt II. Lajos király. Utódjául (Szapolyai) I. Jánost és (Habsburg) I. Ferdinándot választották, ezért a két fél között háborúskodás tört ki. 1529. szeptember végén II. Szulejmán

volt idegen a gondolat,³⁰⁰ s erről értesülve felszólította őket, hogy június 24-ig írásban, németül és latinul nyújtsák be hittételeiket. Így az újhitűek szövegének végső formába öntése következett. Még 1530. június 23-án is volt egy feltehetően utolsó tanácskozás, amelyen jelen volt az aláírók többsége tanácsadóival együtt, valamint tizenkét teológus és még néhány tudós. Ekkor került még bele az előszóba Hesseni Fülöp kívánságára a zsinatra mint magasabb fellebbezési fórum-

török szultán kétszázezres sereggel Bécs megostromlására vonult, amelyet csak 13 ezres védősereg fogadott. Bár október 14-én visszavonult, teljességgel megalapozatlannak bizonyult az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen jelenlevő német fejedelmek vélekedése, hogy ez az ügy nem fenyegeti őket, hanem csak Magyarországot. – Az újabb török hadjáratot 1532-ben megakasztotta Kőszegnél Jurisics Miklós kapitány. 1541. augusztus 29-én török kézre került Buda. 1552-ben újabb nagy török hadjáratra került sor, amelynek Eger vára sikeresen ellenállt. 1566 Szigetvár ostroma, Zrínyi Miklós és II. Szulejmán halála. – Luther és a törökök elleni háború kérdéséhez vö. Súlyom Jenő: Luther és Magyarország (1933/1996), 79–109. – A török elleni összefogás és harc olyan téma volt, amelyet legalábbis Németországban különféle visszaélésekkel többször lejárattak, ezért csak kevés embert mozgatott meg. Érzékeltesse ezt Luther tíz évvel korábbi véleménye, amelyben kétségtelenül megfogalmaz olyan gondolatokat, hogy a török elleni harc előtt először a saját portájukon kell a németeknek rendet teremteni. A rendet nem csupán a hit dolgaira vagy az egyházi életre értette, hanem a politikai viszonyokra is. Vö. Luther Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez (1520), in: LMM II, 53. WA 6, 404–469, a pontos hely: 427. Luther elmarasztalta Rómát, hogy sem a török elleni harc címén már száz évvel korábban megítélt évjáradékokat, sem a török elleni harcra való hivatkozással gyűjtött többi pénz nem erre a célra fordították. „Hogyha pedig a törökök ellen kell harcolni, kiküldik embereiket pénzt gyűjteni, sőt nem egyszer búcsúleveleket is bocsátottak ki a törökök ellen való harc ürügye alatt, vélvén, hogy azok az ostoba németek mindörökké sült bolondok maradnak, mindéig pénzt adnak s az ő hallatlan kapzsiságukat ki-elégítik, bárha egész tisztán látják, hogy sem az ajándékok, sem a búcsúpénzek, sem semmi más, szóval, hogy egy fillér se megy a törökök ellen való harcra, hanem az utolsó fityingig mind az ő feneketlen zsákjukba vándorol. Csálnak és hazudnak, szerződéseket kötnek velünk, és eszük ágában sincs, hogy azoknak csak egy pontját is megtartsák. És mindennek aztán Krisztus és Szent Péter szent neve a takarója.” Luther Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez (1520), in: LMM II, 43. WA 6, 404–469, a pontos hely: 418–419.

³⁰⁰ Immenkötter 1973: 10.

ra való hivatkozás, ha a birodalmi gyűlésen nem sikerülne rendezni az ellentéteket.³⁰¹ Nem csoda, hogy annyi simítanivalót tartottak még szükségesnek a szövegen.

TÖRTÉNELMI PILLANAT: FELOLVASSÁK AZ ÁGOSTAI HITVALLÁST

A hitvallás nyilvános felolvasásának idejét június 24-ére, amely péntekre esett, délután 3 órára tűzték ki. A tanácskozások azonban Lorenzo Campeggio pápai legátus megbízólevelének a bemutatása, ünnepélyes fogadása és beszéde miatt elhúzódtak,³⁰² ezért a felolvasásra nem kerülhetett sor. A protestánsok pedig nem voltak hajlandók felolvasás nélkül átnyújtani az iratot. Mivel régóta eretnekeknek tartották őket, ragaszkodtak ahhoz, hogy a birodalmi gyűlés nyilvánossága előtt igazolhassák magukat.³⁰³ Azzal az indokkal, hogy még le kell tisztázni az iratot, végül sikerült rávenni V. Károlyt, hogy a nyilvános felolvasásra a következő napon kerüljön sor. Melanchthon még az utolsó éjszakán is javíttatott a latin szövegen.

A óhitűeknek sikerült elérniük, hogy erre az ülésre ne a városháza nagyobb termében, hanem a püspöki palota földszinti kisebbik termében³⁰⁴ kerüljön sor. A protestáns fejedelmek a nagyobb nyilvánosság érdekében kérték ennek megváltoztatását, de a császár a kisebbik teremhez ragaszkodott, amelynek közelében maga is lakott, s amelybe csak a birodalmi gyűlés tagjai léphettek (és fértek) be, összesen mintegy kétszázan. A széles nyilvánosságnak tehát nem jutott hely. A császár, aki nem tudott németül, szeretete volna, ha a latin szöveget olvassák fel. János szász választófejedelem azonban kérte, hogy német földön a császár engedélyezze a német nyelv használatát.³⁰⁵ A császár

³⁰¹ Wenz I 1996: 374.

³⁰² Zsedényi 1930: 9.

³⁰³ Schreiner 1980: 339.

³⁰⁴ Lohse 1980: 14.

³⁰⁵ Paulik János in: Ágostai Hitvallás (Paulik, 1900), 26.

és a választófejedelmek június 25-én, délután három órakor³⁰⁶ léptek a terembe. Gregor von Brück, a korábbi szász választófejedelmi kancellár kezében a latin, Christian Beyer a hivatalban levő szász választófejedelmi kancellár³⁰⁷ a német szöveggel előre léptek. Az evangélikus fejedelmek is felálltak, de a császár helytel kínálta őket.³⁰⁸ Christian Beyer olvasta fel a német szöveget – amint a szemtanúk leírásaiból tudható –, olyan jól hallhatóan, hogy a forráság miatt nyitott ablakokon át az udvaron állók is hallhatták, és oly hangon, amely a hitvallásban megfogalmazottak tisztaságával és bizonyosságával egybecsengett.³⁰⁹ A birodalmi gyűlés egyházi rendekhez tartozó tagjai nem voltak valamennyien jelen. Tartottak attól, hogy esetleg kellemetlen vádakat és szemrehányásokat kell meghallgatniuk. A jelenlevők közül többen készítették feljegyzéseket. A mintegy két óra hosszát tartó felolvasás³¹⁰ után a császár átvette a hitvallás két példányát, a német szöveget átadta a birodalmi kancellárnak, a latin fordítást magánál tartotta.³¹¹ Együttal pedig tudatta, hogy a hitvallást alaposan megfontolja, tanácsaival megtárgyalja, és választ ad, de hozzájárulása nélkül az aláírók meg nem jelentethetik.³¹²

Mindkét példányt aláírta János szász herceg és választófejedelem, János Frigyes szász herceg, György brandenburgi örgróf, Ernő és Ferenc lüneburgi hercegek, Fülöp hesseni tartománygróf, Farkas anhal-

³⁰⁶ Az egyik korabeli kéziratra írt megjegyzés szerint: »reggeli után«, vö. *The Book of Concord* 2000: 31. – A birodalmi gyűléssel kapcsolatos események zsúfoltságára jellemző, hogy a felolvasás után került sor a zsidók tudós képviselője, Josel von Rosheim és a konvertita Antonius Margaritha nyilvános vitájára egy tudós bizottság jelenlétében. Vö. Csepregi 2004: 44.

³⁰⁷ Heinrich Bornkamm: *Luther in Mid-Career*, 664. szerint is a választófejedelem kancellárja volt. Christian Baiert említ és a fiatalabb szász kancellárnak mondja Ranke: *Reformation*, 578. Tévedés, hogy Melanchthon olvasta volna fel, amint ezt Friedenthal 1973: 590. vagy hogy Georg von Brück, amint Zsedényi 1930: 9. állítja.

³⁰⁸ Bruckner, in: *Emlékkönyv* 1930: 19.

³⁰⁹ Wenz I 1996: 398.

³¹⁰ Lohse, *TRE* 4, 1979: 619.

³¹¹ Ranke: *Reformation*, 578.

³¹² Wenz I 1996: 398.

ti fejedelem, valamint Nürnberg és Reutlingen városok tanácsának képviselői.

Az Ágostai hitvallás felolvasása több szempontból is roppant sikernek tekintendő.

A hitvallással olyan iratot terjesztettek a birodalmi gyűlés elé, amely formájában és tartalmában is megfelelt a császári meghívólevélben foglalt követelményeknek.³¹³ A hitvallás nagyobb részletességével és gondos kiegyensúlyozottságával felülmúlja a korábbi hasonló szövegtervezeteket.³¹⁴

Korszakalkotó fejlemény, hogy az eredetileg a szász választófejedelemség védőiratának szánt hitvallás a németországi reformációnak, ennek az addig nem egységesen megszervezett erőnek, hanem inkább az egyes német fejedelemségekben kibomló spontán mozgalomnak és az érdekében a birodalmi gyűlésen fellépő protestánsoknak az egységét demonstráló és részben meg is valósító dokumentuma lett.³¹⁵

Bár a reformáció híveit új hit képviselőiként emlegették és emlegettik még ma is sokszor, hitvallásukat éppen nem új hitként értelmezték és adták elő, hanem bizonyították, hogy tanításukban – amint írták – „semmi sincsen benne, ami a Szentírástól vagy az egyetemes egyháztól vagy a római egyháztól eltérne, amennyire ezt az egyházi írókból ismerjük”³¹⁶ A hitvallás előszava, valamint az első rész vége, a második rész eleje és vége nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nincs szó sem elszakadásról, sem új vagy másik egyházzal a régi mellett vagy helyett, hanem a meglevő egyházon belüli vita orvoslásáról. Mindezt azzal fejezi ki, hogy határozottan elítéli a korábban már elítélt óegyházi tévtanításokat,³¹⁷ de elítéli a kortárs tévtanításokat is, amelyeket összefoglalóan több esetben az anabaptistáknak tulajdonít,³¹⁸ míg egy alkalommal konkrét megnevezés nélkül csak a máskép-

³¹³ Immenkötter 1973: 12.

³¹⁴ Lohse 1980: 17.

³¹⁵ „Sächsische Separatapologie”, vö. Wenz I 1996: 397.

³¹⁶ Az első rész befejezése, 1.

³¹⁷ I., II., VII., VIII. és XII. cikk.

³¹⁸ V., IX., XII., XVI. és XVII. cikk.

pen tanítókat veti el.³¹⁹ A hitvallás nem új egyház hitvallása, hanem az egyházon belül szólalt meg: „nem lehet tagadni, hogy a tan, ahogy itt (ti. az Ágostai hitvallásban) megjelenik, a latin egyház eleven lelkének terméke, amely ráadásul még belül is marad annak határain.”³²⁰

A hitvallással a reformáció ügyét nem mint gyakorlati, politikai vagy hatalmi kérdést, hanem mint a hit ügyének biblikus és teológiai megfogalmazását sikerült hivatalosan is a birodalmi gyűlésnek és ezzel a birodalom nyilvánosságának az ügyévé tenni.

Nagy hatása volt a hitvallásnak azzal is, hogy nem klerikusok és teológusok, nem az egyházi tanítóhivatal, nem szabályosan megbízott bizottság, de nem is valamely nagy tekintélyű tudós, hanem fejedelmek és városok képviselői vallották meg hitüket a birodalmi gyűlés és a császár előtt. Ez valami egészen új jelenség volt, még ha – amint láthattuk – igénybe is vették a teológusok felkészültségét. Megmutatkozott, hogy nem lehet eredményes a pápa és a császár azon törekvése, hogy tekintélyi alapon, hatalmi szóval intézzék el a reformatori mozgalmat. A reformáció hívei Luther nélkül is kiálltak a reformáció mellett, így azt nem lehetett egy ember izgága magatartásával magyarázni.³²¹ Nem minden ironia nélkül írta Luther a választófejedelemnek, hogy korábban a császár megtiltotta a prédikátoroknak a prédikálást, de most – ahogyan az ellenfelek mondanák – „még rosszabbat” kellett „némán meghallgatniuk nagy urak részéről. Hiszen Krisztus nem némult el a birodalmi gyűlésen sem...”³²² Az egyház másfél évezredes múltjának értékeit inkább megőrző, mint lebecsülő, nem ellenséges vagy túlzó, hanem visszafogott hangvétel is³²³ szinte meghívás volt a további vitára, és lelkesítően hatott. A teológiai állítások közérthetősége, az anyanyelvű szöveg és az egyszerű, de lényegre törő

³¹⁹ Vö. X. cikk. Általános értelmezés szerint ez a svájci reformátorra, Zwinglire és követőire vonatkozik.

³²⁰ A történész Leopold von Ranke szavait idézi: Wenz I 1996: 390. Ford. RA.

³²¹ Lohse 1980: 10.

³²² Luther levele János választófejedelemhez. 1530. július 9. In: LMM VI, 63. WA Br 5, 453–455, a pontos hely: 454,19–21 (nr. 1633).

³²³ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 24–25. Wenz I 1996: 396.

érvelésmód ugyancsak nagy és tartós hatással volt messze a birodalmi gyűlésen túl. A felfokozott érdeklődés pedig szárnyára kapta a gondolatokat.³²⁴

Katolikus oldalon is voltak, akik nem találtak kivetnivalót a hitvallásban, hanem nagy hatással volt rájuk, még ha nem is mentek el odáig, mint állítólag Christoph von Stadion augsburgi püspök, aki színgaznak ítélte volna a benne foglaltakat.³²⁵

Magára a császárra sem lehetett egészen hatástalan a hitvallás felolvasása, hiszen 1530. július 14-i, a pápához írt levelében újra felveti a zsinat összehívásának gondolatát.³²⁶

Sajátos pikantériája az eseménynek, hogy miközben a pápa vonakodott egyetemes zsinatot összehívni, és ellenállt a császár ez irányú sürgetéseinek is, maga is egy politikai testületre, a birodalmi gyűlésre bízta vagy hagyta vagy attól várta a vallás ügyének rendezését, a keresztyén egység megőrzését. Annak a gyakorlatnak a gyökerei tehát, hogy a fejedelemségek irányító testületei vagy világi uralkodók maguk rendezik a vallási ügyeket, a 16. század húszas és harmincas éveiben tartott német-római birodalmi gyűlésekre nyúlnak vissza, és nem a protestáns egyházak később, immár elkülönült szervezeti megjelenésére, a területiális egyházakra. „Nem a pápa, hanem Luther ellenkezik a császár egyházi hatalmának új kiadásával, a birodalmi gyűlés és a zsinat összekeverése ellen, Krisztusnak a császárral való fölcserélése ellen” – állapítja meg élesen Heiko A. Obermann.³²⁷

³²⁴ Bruckner Győző: Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlés (1930), 19–20. Érzékeltet valamit a kor levegőjéből a Bruckner által idézett eset: „...Vilmos bajor herceg úgy nyilatkozott, hogy a hitvallásban sok dolog egészen másként van, mint ahogy őneki beszélték, s Luther művét most más színben látja. Ugyancsak ő megkérdezte dr. Ecket, meg tudná-e cáfolni a hitvallást a Szentírás alapján? Eck dr. azt felelte, hogy az egyházatyák segítségével merne erre vállalkozni, de az Írás alapján nem. A herceg erre állítólag azt mondta, hogy ilyenformán a lutheránusok ülnek benn a Szentírásban, mi pedig mellette.”

³²⁵ Brecht II 1986: 383–384. Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 184. 193. WA 30 III, 276–320.

³²⁶ Wenz I 1996: 398.

³²⁷ Idézi: Wenz I 1996: 364.

Maga Melanchthon nem lehetett jelen a felolvasáson, hiszen csak tanácsadó volt. Az utolsó két hét tárgyalásai és idegfeszültsége, valamint megfeszített munkája egyébként is teljesen kimerítették: barátjával, Johannes Brenzcel a szállásukon voltak. Úgy érezte, hogy a szelíd császáron kívül mindenki részéről csak gyűlölettel találkozik. Ebben az érzésében megerősítették az olyan tapasztalatok, mint beszélgetése Matthäus Lang salzburgi érsekkel, aki az elmúlt évek minden bajáért a lutheránusokat tette felelőssé, és véres fellépéssel fenyegette meg őket.³²⁸ Június 27-én Luthernek írt levelében Melanchthon maga is vigasztaló szavakat kért, és ekkor küldte meg neki az Ágostai hitvallás most már végső szövegét, amelyet elég élesnek (németül: „genug heftig”) vélt, de egyúttal meg is kérdezte, miben lehetne a következő tárgyalásokon engedni. Két nappal később már választ írt Luther: mindenben lehet engedni, csak az evangéliumban nem.³²⁹ Ezzel elveti Melanchthon tárgyalási készségét. Amint újabb levelében kifejti: inkább Krisztussal együtt elesni, mint a császárral együtt állva maradni.³³⁰ Július 3-án arról ír, hogy a hitvallás szerfölött tetszik neki.³³¹ Már-már büszke a bátor hitvallástételre. Melanchthon abban a várakozásában tévedett, hogy az ellenfeleket, akik elvetették Krisztust, meg tudja nyerni Krisztusnak.

Luther maga nagyra értékelte a hitvallást és Melanchthon munkáját, amint a választófejedelemhez a fentiekben idézett leveléből is kiténik. A felolvasás után 1530. július 6-án Cordatus Konrádnak így írt: „Szerfölött örülök, hogy megérhettem ezt az órát, amikor ilyen bátor hitvallók szája ily nagy gyülekezetben nyilvánosan Krisztust prédikálta egy minden részletében nagyszerű hitvallással”,³³² és Zsolt 119,46

³²⁸ Brecht II 1986: 378–380.

³²⁹ LMM VI, 61–62. WA Br 5, 405–408, a pontos hely: 407,87–88 (nr. 1609).

³³⁰ Brecht II 1986: 381–382. WA Br 5, 411–413 (nr. 1611).

³³¹ „Relegi heri tuam Apologiam diligenter totam, et placet vehementer” WA Br 5, 435–436 a pontos hely: 435, 4) nr. 1621. „Tegnap figyelmesen újra elolvastam egész Apológiádat, és felettébb tetszik.” Fordította RA.

³³² „Mihi vehementer placet visisse in hanc horam, qua Christus per suos tantos confessores in tanto consessu publice est praedicatus confessione plane pulcherrima.” WA Br 5, 441–442, a pontos hely: 442,12–14. (nr. 1626).

versét idézte, amely azóta a nyomtatott kiadásokban a bevezetés motívjaként szerepel.

Georg Spalatin, a szász választófejedelem tanácsosa ezt írta: „Ezen az augsburgi birodalmi gyűlésen ... a legnagyobb dolgok egyike történt meg, ami valaha is történt a földön ... amilyen hitvallás nem hogy ezer év alatt, hanem mióta áll a világ, nem történt. Nem található ilyen a régi históriákban, sem a régi tanítóknál vagy doktoroknál.”³³³

Az Ágostai hitvallás súlyára való tekintettel 1530. június 25-e megérdemli, hogy 1517. október 31-éhez hasonlóan a reformáció ügye szempontjából nagyra tartsuk.³³⁴

A HITVALLÁS TÖRTÉNETE FOLYTATÓDIK A BIRODALMI GYŰLÉSEN

A Confessio Tetrapolitana és a Fidei ratio

A felolvasást követő napok eseményei közé tartozik, hogy a négy délnémet város (Strassburg, Konstanz, Memmingen, Lindau),³³⁵ amely a marburgi párbeszéd után az úrvacsorával kapcsolatos nézetkülönbségek miatt a maga útját járta, és nem tudta elfogadni az Ágostai hitvallás X. cikkét, Martin Bucer és Wolfgang Capito szövegezésében a polgármesterek és a városi tanácsosok aláírásával külön hitvallással (*Confessio Tetrapolitana*, Négyvárosi hitvallás) készült,³³⁶ amely szoros tartalmi hasonlóságot mutat az Ágostai hitvallással, a X. cikkben azonban saját nézetet vall.³³⁷ Hitvallásukat – mivel a császár nem fo-

³³³ „Auf diesem Reichstag zu Augsburg” ist „der allergrössten Werke eines geschehen, das je auf Erden geschehen” ... „dass dergleichen Bekenntnis nicht allein in tausend Jahren, sondern dieweil die Welt gestanden, nie geschehen ist. Man findet auch in keiner Historie, noch bei keinem alten Lehrer oder Doctor dergleichen.”

³³⁴ Lohse 1980: 14.

³³⁵ EKL2 I, 811. Immenkötter 1979: 32.

³³⁶ Lohse, TRE 4, 1979: 620. Heussi 2000: 78r.

³³⁷ Wenz I 1996: 383.

gadta küldötteiket – július 7-én az alkancellárnak nyújthatták át.³³⁸ Ez a hitvallás követi az Ágostai Hitvallás felépítését, de a délnémet reformáció sajátosságaihoz is ragaszkodik. A svájciaknál az volt a helyzet, hogy mivel nehezen érintkeztek egymással, és szűkre szabottnak tartották az időt, nem készültek a birodalmi gyűlésre. Zwingli viszont, aki egyébként a svájci irányhoz húzók szövetségének létrehozásán fáradozott, és folyamatosan értesült az eseményekről, sietve saját beadványt készített, amit megküldött Augsburgba (*Fidei ratio ad Carolum imperatorem*),³³⁹ amelyet július 8-án adtak át a császárnak.

A katolikusok Cáfolata jórészt elismerés

Az előkészületek során is igazolódott, hogy a római oldal képviselői nem gondoltak arra, hogy a birodalmi gyűlés kiírásának megfelelően ők is előterjesszék „véleményüket és álláspontjukat”.³⁴⁰ Az ő hitük mindenki előtt ismert, ők ehhez a hithez mindig is hűségesek voltak – így gondolkodhattak. Míg a protestáns oldalon a felolvasott hitvallásnak egységesítő hatása mutatkozott, nem lehet ilyesmiről beszélni a katolikus oldalon. Az óhitűek nem tekintették magukat olyan egységes pártnak, amelynek a császár előtt fejet hajtva együtt kell a protestánsok ellen küzdenie. Különböznék sem akarták azt a benyomást kelteni, hogy itt egyenrangú felek állnak egymással szemben. Joggal feltételezzük, hogy nem is gondolkodtak teljesen egyformán a hit dolgairól. Legföljebb abban értettek egyet, hogy a worms-i ediktumot végre kell hajtani, de abban már aligha, hogy ezért milyen intézkedéseket kell foganatosítani.

János választófejedelem számolt ezzel a lehetőséggel, amikor július 4-i levelében Luthertől kérdezte, mi legyen a teendő, ha a császár –

125

³³⁸ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 33. szerint július 11-én. Wenz I 1996: 383. szerint július 9-én.

³³⁹ Németül: Zwingli, Huldrych: Rechenschaft über den Glauben. [Számadás a hitről] 1530. in: Schriften IV 1995: 93–133.

³⁴⁰ CA Előszó, 2. BSLK XXII.

véget vetve a vitáknak és tárgyalásoknak – a maga kezébe veszi a döntést, és elrendeli a reformáció előtti állapot visszaállítását addig is, amíg a zsinat végső döntést hoz. Nem sokáig váratott magára Luther válasza (július 9.): először, ha a császár csak dönteni akar és nem tárgyalni, ehhez nem kell birodalmi gyűlés, ezt megtehetette volna Spanyolországban is. Másodszor, ha bíróként kíván döntést hozni, a választófejedelem elfogadhatja a döntést, kivéve, ha a döntés „a Szentírás világos értelme és Isten ígéje ellen” van. A császár ugyanis nem helyezheti magát Isten fölé. Ilyen módon nem lesz tiszteletlen a császárral szemben, mert csak Istent helyezi a császár elé. Harmadszor pedig, ha a császár neheztelne, hogy azt feltételezik róla, képes lenne Isten ígéje ellen dönteni, a választófejedelem arra hivatkozhat, hogy ígéjében „az Isten megtiltotta, hogy fejedelmekben és emberekben bízzunk”. Ha viszont Isten ígéje nélkül ítélne a császár, akkor ez azt jelentené, hogy Krisztus nélkül és Krisztuson kívül akar keresztyén fejedelem lenni. A választófejedelemnek tehát nem kell aggodalmaskodnia.³⁴¹

A távollévő Luther határozottan foglalt állást a béke és az egyház egysége érdekében még július 6-án, amint Albrecht mainzi érsekhez intézett nyílt levele igazolja, de a megegyezést nem a tanok azonoságában kereste.³⁴² Melanchthonnak az Ágostai hitvallás felolvasása után, de még az érdemi megbeszélések kezdete előtt feltett kérdésére, hogy „mit és mennyit kell a pápistáknak engedni”, egyfelől azzal válaszol, hogy a hitvallás „már túl sokat engedett nekik”, másfelől az az

³⁴¹ LMM VI, 63–64. WA Br 453–455, a pontos hely: 454,46–47; 455,57–58 (nr. 1633).

³⁴² Mayer Endre, 21; in: Apológia (Budapest, 1900). Brecht II 1986: 384. „Ezennel alázattal kérem, mivel nincs remény, hogy a tanban egyik leszünk, azon legyen választófejedelmi kegyelmesség másokkal együtt, hogy minden fél békét tartson, és higgyen, amit akar, és nekünk is hagyja hinni ezt az igazságot, amely most szemei előtt ismertté vált, és amelyen nem taláztatott kifogásolni való.” (Hie bitte ich nu aufs untertänigste, weil keine Hoffnung da ist, dass wir der Lehre eins werden, E.K.F.G. wollten samt andern dahin arbeiten, dass jedes Teil Friede halte und glaube, was es wolle, und lasse uns auch glauben diese Wahrheit, die jetzt vor ihren Augen bekannt ist und untadelig erfunden ist.) A forrás pontos megjelölése nélkül idézi: Austin 1978: 5. WA 30, 2, 397–412, a pontos hely: 400.

első kérdés, hogy „mit is fognak követelni.” S Luther válasza: „Én hajlandó vagyok nekik mindenben engedni, ahogy azt mindig hangoztattam, csak az evangéliomot hagyják nekünk szabadon.”³⁴³ Több levelében is attól tart, hogy a különféle kérdések tárgyalásában éppen az evangélium ügye szenved rövidséget.³⁴⁴ Justus Jonasnak július 21-én írt soraiban pontosította is kifogásait. A hitvallás nem foglalkozik sem a tisztítótűz (tisztítóhely), sem a szentek tisztelete kérdésével, sem a pápasággal. Hiányzik az egyetemes papság kifejtése is. A felsorolás ellenére Luther nem az egyik vagy másik tételt hiányolta csupán, hanem úgy értékelte, hogy az óhitűek egyetlen tételüket sem akarják tévesnek elismerni vagy korrigálni, ezzel egyenesen a Szentlélek elleni bűnbe esnek, s eközben üldözik azokat, akik a nyilvánvaló hazugságokat hitcikkekként el nem ismerik.³⁴⁵

Melanchthon félt a császár és a pártján levők fegyveres fellépésétől. Az 1525-ös parasztháború közeli tapasztalata miatt még elég friss emléke lehetett az öldöklés borzalmairól. Luther sem akart háborút, de ennek veszélyét mintha nem látta volna megalapozottnak. Talán a császár is érezte a tekintélyelvű döntés nehézségét, és tudta, ha a katolikus fejedelmek nem állnak egységes erőként mögéje – amint erre valóban nem számíthatott –, akkor bármily kemény fenyegetése üres marad. A pápai kúria sem akarta, hogy a császár újabb hadi sikert aratva megerősödjék.³⁴⁶

Így történhetett, hogy már az Augustana 1530. június 25-i felolvasását követő napon egybehívta a császár a katolikus rendeket, és tanácsukat kérte a követendő eljárásra nézve. A rendek azt javasolták, hogy néhány tudós, értelmes és nem gyűlölködő személyre kellene

³⁴³ Luther Márton: Melanchthonhoz. (1530. június 29.), in: LMM VI, 61–62. WA Br 5, 405–408, a pontos hely: 407, 87–88 (nr. 1609).

³⁴⁴ An Justus Jonas. Veste Coburg. 28. August 1530. WA Br 5, 586–587 (nr. 1706). ML Ausgewählte Schriften (Bornkamm – Ebeling) VI, 130. Immenkötter 1973: 55–56.

³⁴⁵ Luther Márton: A tisztító tűzről 1530. augusztus havában, in: LMM VI, 70. WA

³⁴⁶ Friedenthal 1973: 591.

bízni a dolgot, akik az evangélium, Isten ígéje és a szent keresztyén egyház mértékén megvizsgálnák az Ágostai hitvallás ezekkel való egyezéseit és eltéréseit. Ismét bebizonyosodott, hogy nem kívánnak saját hitvallással előállni.³⁴⁷ Június 27-én megbíztak egy bizottságot, benne húsznál is több teológussal,³⁴⁸ hogy Campeggio pápai legátus szellemi irányításával dolgozva³⁴⁹ a protestáns rendek által előterjesztett hitvallást cáfolják meg és vessék el. A bizottságban olyan neves teológusok kaptak helyett, akik már korábban kitűntek a különböző eretnekséglisták összeállításában, közöttük Johannes Eck, Johannes Cochlaeus, Konrad Wimpina, Johannes Fabri (Faber), akik jórészt Eck 404 tétele alapján felosztották maguk között a feladatot, hogy kidolgozzák válaszukat.³⁵⁰ Július 12-én terjesztették az óhitű fejedelmek a császár elé az első fogalmazványt, amelyben – a lutheriekhez hasonlóan ők is – a birodalmi gyűlésen jelen levő egyik pártként a császárt szólították meg, tőle kérve az eretnekség felszámolását.³⁵¹ Ezt a tervezetet a császár július 15-én a katolikus rendek elé továbbította, de maga is túl terjedelmesnek³⁵² és túl polemikusnak találta,³⁵³ ezért elrendelte átdolgozását.³⁵⁴ Az újabb változat már nem frontális támadást intéz a protestantizmus ellen, mint Eck tételei, hanem az Ágostai hitvallás tételeit veszi sorra, a katolikus tan alapján elfogadva vagy elítélve azokat.³⁵⁵ A katolikus rendek eközben arról igyekeztek a császárt meggyőzni, hogy helytelen lenne olyan benyomást kelteni, mintha lutheránusok és óhitűek egyenjogúakként tárgyalnának itt a hit ügyéről,

³⁴⁷ Wenz I 1996: 399–400.

³⁴⁸ Wenz I 1996: 401.

³⁴⁹ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 31–32.

³⁵⁰ Pöhlmann, in: Unser Glaube (1987), 123.

³⁵¹ Immenkötter 1973: 12.

³⁵² Felolvasásához 12 órára lett volna szükség, vö. Immenkötter 1979: 26.

³⁵³ „zu gehässig” vö. Immenkötter 1979: 26–31. „gyalázó hang”: vö. Mayer Endre, In: Apológia (Budapest, 1900), 19.

³⁵⁴ Responsio Theologorum az első ismert, csak részleteiben fennmaradt változat; ezt követi július elejéről a Catholica Responsio. Schäfer 1997: 3–8. Wenz I 1996: 405.

³⁵⁵ Wenz I 1996: 405.

ezért a katolikus válasznak világossá kell tennie, hogy a protestánsok elpártoltak az egyháztól.³⁵⁶ Ilyen értelemben írtak új bevezetést és zárószót, amelyet július 16-án bemutatnak a császárnak.³⁵⁷ Eszerint a jószágos császár, aki egyedül viseli a felelősséget, az elpártoltak világos okulására, kegyet gyakorolva az általa felkért pápai legátus és tudós teológusok által elkészített iratot nyújt át az Ágostai hitvallást aláíró fejedelmeknek és a városok képviselőinek abban a reményben, hogy azok visszatérnek az egyház egységébe. Ezek után, július 22-én beleegyezett, hogy a maga nevében adatja elő ezt az iratot – tehát a birodalmi gyűlés eredeti kiírásával ellentétben nem pártatlan bíróként, hanem az egyik oldal vezetőjeként lép fel. A pápai legátus azért is helyeselte ezt az eljárást, mert a lutheránusok hitvallásukkal a császárt szólították meg, illő tehát, hogy a császár adjon választ. Másokkal együtt ő is abban reménykedett, hogy a vallásról folytatott vita így hamarosan befejeződik, és a császár válasza után nincs szükség a lutheránusok újabb iratára. Az erőteljesebb hatás érdekében Lorenzo Campeggio még keményített is a megfogalmazáson, amely július 27-én került a császári udvarhoz. A császár tanácsadóinak javaslatára azonban a császár számos ponton enyhített a szövegen, békülékeny és szelíd hangot igyekezett megütni, hogy könnyítse az elpártoltak visszatérését. A pápai legátustól eltérően pedig végül nem dekrétum formájában, mintegy végérvényes döntés ünnepélyes kijelentéseként, hanem tanácsként öntötték végső formába, és az ilyen módon nyitva hagyta a további tárgyalások lehetőségét.³⁵⁸ A békepárti katolikus rendek józansága ismét érvényesült.

Még egy további, utolsó kezdeményezéssel is előállt a pápai legátus akarata érvényesítésére. Javasolta, hogy az immár császári Cáfolatot ne adják át az evangélikus rendeknek, amint azok átadták iratukat az uralkodónak, hanem elégedjenek meg a felolvasással. Ez megakadályozhatná, hogy az evangélikusok újabb nyilvános irattal válaszoljanak.

³⁵⁶ Wenz I 1996: 399.

³⁵⁷ Wenz I 1996: 405.

³⁵⁸ Immenkötter 1973: 12–14.

A császár, akire hatott az érv, hogy ilyen módon előbb lekerülhet a napirendről a vallási ügyek tárgyalása, elfogadta a javaslatot. Döntése nem bizonyult szerencsésnek.³⁵⁹

A birodalmi gyűlés ötödik teljes ülésén, augusztus 3-án – ugyanabban a teremben, ahol az Augustanát – fel is olvasták német nyelven a teljesen átdolgozott választ, a Cáfolatot. A teljes értékű latin fordítás (Confutatio) ekkor még nem volt készen, hiszen elkészítésére ebben a sietségben egyszerűen nem jutott idő.³⁶⁰ A császár, akár csak az Ágostai hitvallás felolvasásakor, a Cáfolat felolvasása alatt is aludt – s ezzel, mint Gunther Wenz ironikusan megjegyzi, igazolta semleges-ségét³⁶¹ –, a Cáfolatban foglaltakat saját hitének nevezte,³⁶² a felolvasás után azonnal követelte, hogy a protestánsok fogadják el ezt az iratot, „mert az keresztyéni, és úgy íratott meg, hogy nem lehet ellene mondani vagy elutasítani.”³⁶³ Ha azonban ellenkeznének, akkor – mondta sokat sejtetően – mint római és keresztyén császár és úgy is, mint a szent keresztyén egyház védelmezője kénytelen lesz lelkiismerete szerint kötelességét teljesíteni.³⁶⁴ A protestáns rendek azonban tanulmányozni akarták a felhozott bibliai érveket, ezért másolatot kértek belőle.³⁶⁵ A kérés teljesítése előrevetítette annak a lehetőségét, hogy a vita nemcsak szóban, hanem írásban is egyre tovább húzódik, miközben a birodalmi gyűlés küldöttei a tartózkodási költségek miatt is a végső döntést sürgették, és távozásukkal fenyegetőztek. A kérés teljesítését azonban a császár elnapolta, és a kérdésről tanácskozásra hívta külön a választófejedelmeket, külön az egyházi és világi fejedelmeket. Augusztus 5-én a protestánsok írásbeli válaszára megadta válaszáát: hajlandó példányt adni a Cáfolatból, de – Melanchthon sza-

³⁵⁹ Immenkötter 1973: 14–15.

³⁶⁰ Wenz I 1996: 399. 114. jegyzet.

³⁶¹ Wenz I 1996: 409.

³⁶² Wenz I 1996: 399. 114. jegyzet.

³⁶³ „selbige christlich und also gestellet wäre, dass sie nicht möge widerleget und abgelehnt werden”, idézi BSLK XXII.

³⁶⁴ Immenkötter 1973: 21. Vö. még a Confutatio szövegét.

³⁶⁵ Az Ágostai Hitvallás Védőirata, Előszó, 2.; in: Konkordia Könyv I 1957: 67.

vaival – „veszedelmes feltételekkel”,³⁶⁶ nevezetesen úgy, ha a lutheránusok elfogadják a Confutatiót, a kapott példányt nem adják ki a kezükből, és sem ezt, sem az Augustanát nem nyomtatják ki. Nem nehéz megérteni, hogy ezek a feltételek a protestánsok számára elfogadhatatlanok voltak, bár senki sem lehetett bizonyos, elutasításukra a császár nem fegyveres erő alkalmazásával válaszol-e.³⁶⁷ A protestáns rendek mégis ígértek választ, csak éppen saját feljegyzéseik és emlékezetük alapján.³⁶⁸ Ezt annál is inkább megígérhették, mert Joachim Camerarius készített feljegyzéseket, amelyeket átadott Melancthonnak.

A Cáfolat a maga korában a római párt német vezetőinek kétségtelenül egyik legfontosabb dokumentuma, amely a pápai legátus felügyelete mellett készült, és amelyet a császár, a német püspökök és a Rómával tartó német fejedelmek hagytak jóvá.³⁶⁹ Semmivel sem inkább teológiai irat, mint az Ágostai hitvallás, ha ezért főpapi cáfolatnak nevezték (Confutatio Pontificia), éppoly joggal lehet – az uralkodó szerepvállalása miatt – császári cáfolatnak (Confutatio Caesarea) is nevezni.³⁷⁰ Ami azonban a tömegekre tett hatását illeti, nem érte el célját, azaz az Ágostai hitvallás megcáfolását. Mivel a Cáfolat messzeemenően egyetértett az Ágostai hitvallás legtöbb állításával, ezért az emberek nem láttak veszedelmet a reformációban, és még inkább csatlakoztak hozzá. A katolikus oldal számos képviselője sem tartotta áthidalhatatlannak a különbségeket.

A Cáfolat készítői – ezt a katolikus Herbert Immenkötter írja³⁷¹ – kedvezőtlen körülmények között munkálkodtak, akár a tárgyat, akár a feladatot nézzük. Hetekig nem tisztázódott, hogy mi a feladatuk,

³⁶⁶ Az Ágostai Hitvallás Védőirata, Előszó, 2.; in: Konkordia Könyv I 1957: 67. Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 186. WA 30 III, 276–320.

³⁶⁷ Immenkötter 1973: 23.

³⁶⁸ „soviel sie der behalten hätten”, vö. BSLK XXII.

³⁶⁹ Wenz I 1996: 400. 114. jegyzet.

³⁷⁰ Gerhard Müllert idézve Wenz I 1996: 406.

³⁷¹ Immenkötter 1973: 15.

erről a Cáfolat felolvasásáig vitázott egymással a pápai legátus, a császári udvar és a fejedelmek tanácsa. A megbízott húsz teológus távolról sem alkotott homogén csoportot. Nem volt kérdéses, hogy mindannyian a régi hit jeles képviselői, de a szóban forgó tanításbeli és fegyelmi kérdésekben mégsem volt egységes véleményük. Közöttük is folytak tehát viták, megbízóik sem voltak mindig elégedettek velük.³⁷² A határozott próbálkozás ellenére, hogy mindazokat a kérdéseket tárgyalják, amelyek a reformáció kezdete óta vitások voltak, a császár készítésére végül csak az Ágostai hitvallás cikkeit vették sorra, azon igyekezve, hogy mindazt, amiben a protestánsok egyetértésére számíthatnak, bibliai érvekkel és korábbi zsinatok döntéseivel megindokolják. Mivel úgy alakult, hogy a Cáfolat válasz egy iratra, ezért nem volt igazán lehetőségük a saját hitük kifejtésére sem, az ellenoldal álláspontjának támadása lett a fő feladatuk. A mindenki által fájónak érzett kérdésekkel – mint az anyagi terhek a bűnbánati gyakorlatban, a szentek tiszteletének a megüresedése, a klérus sokszor szegycmenteljes életvitele, az egyszerű népet sújtó böjti tilalmak – a Cáfolat nem foglalkozott.³⁷³ Az éles viták korában így jött létre egy irat, amely nem volt barátságtalan, de világosan rámutatott az eltérésekre.³⁷⁴ Ezzel lehetővé tette a további párbeszédet a két tábor között.

A Cáfolat előkészületeiről Melanchthon viszonylag korai fázisban, már július 8-án értesítette Luthert. Egyikük sem remélt az irattól semmi jót. Luther nem tartotta lehetségesnek a korábbi egyházi állapotok visszaállítását, mert úgy látta, hogy először a megromlott egyháznak kell helyrehoznia a hibákat. A készülő Cáfolat tartalmát már előre vélte ismerni Luther: a másik oldal az egyházatyákra és az egyházi hagyományokra hivatkozik majd, és a császár ezen az alapon dönt, és fenyegeti az evangélikusokat. Egyetértést nem várt, csak külső, politikai békét, amely lehetővé teszi az ighirdetést. Ezért nem látta az értelmét a további maradásnak, de a döntő szó ebben nem az övé

³⁷² Vö. Immenkötter 1973: 15. 24. jegyzete.

³⁷³ Immenkötter 1973: 15–16.

³⁷⁴ Immenkötter 1973: 16–17.

volt.³⁷⁵ Mivel nézeteit több iratban és levélben is közreadta, János választófejedelem megkérte, ne élezze a helyzetet további írásokkal.³⁷⁶ A Cáfolat tartalmáról feszült várakozás után pontosabban csak augusztus 15-én értesült Luther, de a hírek hallatán megkönnyebbült, mert érvelését augsburgi barátaihoz hasonlóan ő is gyengének tartotta.³⁷⁷ Újra reménykedni kezdett, hogy lehetővé válik a politikai béke. Mivel a Cáfolatban a császár válaszolt, ezért Luther úgy vélte, hogy nem tekinthető elfogulatlan bírónak.³⁷⁸

Bizottságok szeretnék közelíteni az álláspontokat

Az Ágostai hitvallás és a Cáfolat felolvasása között (június 25., illetve augusztus 3.) hat hét telt el érdemi előrehaladás nélkül. A további írásos vita, amelynek megakadályozására nem volt remény, csak súlyosbította volna a problémákat. A bizottsági tárgyalás gondolata, amely már korábban is felvetődött, ebben a helyzetben ismét aktuálissá vált, annál is inkább, mert most igen jelentős fejedelmek javasolták a császárnak, aki azt elfogadta. A birodalmi gyűlés megbízásából bizottságok próbálkoztak a közvetítéssel.³⁷⁹

A BIRODALMI GYŰLÉS ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGA (1530. AUGUSZTUS 6–14.) ■ Az ún. nagy bizottság, amely a birodalmi gyűlés állandó bizottsága volt, már a javaslattételt követő napon összeült. Nem volt idő előzetes megbeszélésre vagy felkészülésre. Az óhitű rendek a lutheránusokat álláspontjuk feladására szólították fel, mondván, hogy az egyenetlenségből

³⁷⁵ Brecht II 1986: 385.

³⁷⁶ Brecht II 1986: 386.

³⁷⁷ Egy alkalommal „unalmas, hitvány cáfolatnak” nevezte, vö. Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 176. Furcsállotta, hogy ha egyszer azt tartják a Cáfolatról, hogy megcáfolta a protestánsok tanait, akkor miért nem hozzák nyilvánosságra, vö. i. m., 176. 182. 183. 187. WA 30 III, 276–320.

³⁷⁸ Brecht II 1986: 388.

³⁷⁹ AC Előszó, 3.; Scheible: TRE XXII, 378.

már eddig is mennyi baj származott, ami jelenleg folyik, az a német nemzet ártalmára van, legföljebb bizonyos visszaélésekről lehetne beszélni.

Éppen ekkor – augusztus 6-án – történt, hogy Fülöp hesseni tartománygróf – a császár engedélye nélkül, korábban feltett szándéka szerint,³⁸⁰ ürügyként feleségének betegségére hivatkozva³⁸¹ – titokban elhagyta Augsburgot. A hír mindenkiben nagy nyugtalanságot keltett. Luther megértette a tartománygrófit, és másokat is távozásra buzdított.³⁸² A tárgyalások az esemény miatt lelassultak, így a lutheránusoknak volt egy kis idejük végiggondolni tárgyalási álláspontjukat. A császári meghívólevélre hivatkoztak, amely a vitás kérdések nyílt megtárgyalását ígerte, valamint arra, hogy a másik oldal érveinek biblikus megalapozottságáról csak úgy lehet meggyőződni, ha a Cáfolatot megkapják. Csak a visszaélések megszüntetéséről tárgyalni túl kevés. Ha nem tapasztalnak belátást, akkor az egyetemes, szabad, keresztyén zsinathoz fordulnak, amelynek összehívását korábbi birodalmi gyűléseken is követelték. A császár is kilátásba helyezte ez irányú közbenjárását, de ennek eredményességére nem volt remény, mert a pápa olyan feltételekhez kötötte a zsinatot, ami elutasítással ért föl.³⁸³ Nem fogadják el, hogy engedetlenek a császárral szemben, hiszen olyan kérdésekről folyik vita, amelyek a hitet és a lelkiismeretet érintik, amelyekben a császár nem illetékes.

A fejedelmek vitája éles volt és nem tárgyszerű, nem segítette elő a hön óhajtott megállapodást. Látna, hogy hitbeli kérdések megvitatására nincsenek felkészülve, elfogadták Gregor von Brück szász kancellár javaslatát, hogy a munka egy kisebb, tizennégyes bizottságban folytatódjék.

³⁸⁰ Brecht II 1986: 388.

³⁸¹ Wenz I 1996: 376. Masznyik Endre szerint, „mert valószínűleg nem érezte ott már magát biztonságban”, LMM VI, 169.

³⁸² Brecht II 1986: 388.

³⁸³ Wenz I 1996: 409–410.

A TIZENNÉGYES BIZOTTSÁG (1530. AUGUSZTUS 16–21.) ■ A tizennégyes bizottságban, amely öt napon át tárgyalt, az óhitűek és a protestánsok két-két fejedelme (Christoph augsburgi püspök, Henrik braunschweig-wolfenbütteli herceg, később György szász herceg, ill. György brandenburg-ansbachi örgróf, János Frigyes szász herceg), két-két jogásza (Hieronimus Vehus badeni és Bernhard von Hagen kölni kancellár, ill. Gregor von Brück, a szász választófejedelemség, és Sebastian Heller, a brandenburg-ansbachi örgrófság kancellárja), és három-három teológusa kapott helyet (Johannes Eck, Konrad Wimpina, Johannes Cochlaeus, ill. Philipp Melanchthon, Johannes Brenz, Erhard Schnepf).³⁸⁴

A fejedelmek nem lelkesedtek a feladatért, hogy teológiai kérdésekről vitázzanak. A teológusoké lett így a fő felelősség, akiket nem ért teljesen váratlanul a megbízatás. Melanchthon az Ágostai hitvallás felolvasása után rövest kérdezte Luthert, miben lehetne engedni. Luther az engedményeket elégségesnek tartotta, és különösen is kifogásolta, hogy az Ágostai hitvallásnak a szentek tiszteletére és a pápaságra vonatkozó cikkei nem elég élesek, illetve a tisztítótűzre³⁸⁵ nézve a hitvallás nem tartalmaz állásfoglalást. Ezt a hiányt igyekezett pótolni, amikor *A tisztító tűzről szóló tan visszavonása* című iratát már 1530 júliusában megírta, és az augusztusban el is hagyta a nyomdát.³⁸⁶ Július 1-jén és 2-án viszont Melanchthon a császár udvari papjának (Johannes Faber) az evangélikus megigazulástant magyarázta el, július 4-én a pápai legátussal tárgyalt, augusztus 13-án Christoph augsburgi püspökkel. Augusztus közepén pedig a szászországi teológusok, Melanchthon és Spalatin arra buzdították az Ágostai hitvallást elfogadó fejedelmeket és városokat, hogy a békesség kedvéért minden eszközt és utat kutassanak fel a szakadás elkerülésére. Oly sok tévedés és szekta keletkezett már, hogy aggodalommal kell a lelki és világi rend megmaradására tekinteni. A fejedelmek dolga most az, hogy az

³⁸⁴ Mayer Endre, 21; In: Apológia (Budapest, 1900). Scheible: TRE XXII, 378.

³⁸⁵ Mai római katolikus elnevezése: tisztító hely.

³⁸⁶ Luther Márton: A tisztító tűzről. 1530. augusztus havában. In: LMM VI. 65–100. WA 30 II, 435–507.

ellenfélnek elébe menjenek, ahol csak lehet. A két teológus úgy gondolta, hogy feltétlenül ragaszkodni kell azonban négy ponthoz: 1. Az Ágostai hitvallásba foglalt tanításhoz; 2. az oltári szentség két szín alatt történő vételéhez; 3. a magánmisék, valamint annak élőkért és holtakért áldozatként való bemutatásának a megszüntetéséhez; 4. minden ember szabad döntéséhez a házasság vagy cölibátus dolgában. Engedni lehetne viszont olyan kérdésekben, tanácsolták, mint a nem botrántoztató szertartások, a püspökök és a pápa felsőbbsege és hatalma, a böjti előírások.³⁸⁷ Az egyházi és kolostori javak feletti rendelkezést pedig a császárra kellene bízni. Különösen ez utóbbi javaslat árulja el, hogy itt a teológusok a világi fejedelmek érdekeire való tekintet nélkül szóltak, akiknek a számára fontos szempont volt az egyházi javakkal való rendelkezés megszerzése és megőrzése. Amihez hozzá lehet tenni, hogy például János szász választófejedelem ragaszkodott reformatori hitéhez akkor is, amikor emiatt nem kapta meg az örökölhető választófejedelmi rangot, és nem örökölhette a Jülich-Cleve hercegséget. Luther még 1529-ben ajánlotta Brandenburgi György örgrófnak, hogy a kolostori és alapítványi javakból létesítsen városi és falusi iskolákat és egy-két főiskolát is.³⁸⁸ A javaslatok alapján az lehetett az óhitűek benyomása, hogy a vitában könnyen érhetnek el megegyezést. Luther 1530. július 9-i, János választófejedelemhez írt levelének³⁸⁹ tanúsága szerint az Augustanát aláíró fejedelmek számára is szokatlan kihívást jelentett, hogy a császárral ellenkezzenek.

Az óhitűek oldalán szintén erősödött a belátás, hogy a kérdések megoldását pusztán a reformatori oldal visszatérésétől nem várhatják. Még Johannes Eck is, akit egyébként makacs ellenkezőnek, kemény ellenfélnek tartottak, az engedmények lehetőségét fontolgatta, amit két irata bizonyít, amelyekben számba veszi, hol engedhetnének az óhitűek.³⁹⁰

Az augusztus 16-tól folyó tárgyalások ennyiben reményt keltően

³⁸⁷ Apológia, Előszó, 4. Immenkötter 1973: 30. Scheible: TRE XXII, 378.

³⁸⁸ Brecht II 1986: 367.

³⁸⁹ LMM VI, 62–64. WA Br 5, 453–455 (nr. 1633).

³⁹⁰ Immenkötter 1973: 31.

indultak. Az óhitű résztvevők világos tárgyalási útmutatást kaptak. Az egyik ilyen szabály: ha feloldhatatlannak tűnik a szembenállás, mindig a reformatori oldaltól kérjenek továbbvivő, tehát megengedő, kompromisszumos javaslatot. A másik szabály: a bizottság nem hozhat kötelező, jogilag érvényes határozatokat, azokat mindig bizalmasan kell kezelni és véleményezésre a rendek elé terjeszteni, de a császár hozza meg a döntést.³⁹¹

A tárgyalásokról több résztvevő feljegyzései alapján van tudomásunk, de nincs egyetlen közösen megfogalmazott és általuk elfogadott jegyzőkönyv vagy záródokumentum sem.³⁹² A bizottság az Ágostai hitvallás cikkeit vette sorra és tárgyalta meg az egyetértést, illetve a különbözőséget.³⁹³ Amint a Cáfolat is sok ponton el tudta fogadni az Ágostai hitvallás tételeit, nem volt ez másképp itt sem, miközben megállapították az eltéréseket is.³⁹⁴ Már másnap, augusztus 17-én estére átbeszélték az első 21 cikket.³⁹⁵ A megszüntetett visszaélésekkel foglalkozó második rész, a 22–28. cikk megtárgyalásához az óhitűek javasolták, hogy ne a hitvallás cikkeit vegyék sorra, hanem az elmúlt évtizedekben szóvá tett minden visszaélést. Ennek elfogadása esetén számukra két kívánatos lehetőség mutatkozott. Az egyik lehetőség lehetett volna, hogy a lutheránusok elfogadják a püspöki hatalmat, és az elfogadott püspöki hatalom sorra rendezi a kérdéseket. A másik lehetőség az, hogy minden vitás kérdést a birodalmi gyűlésnek a panaszokkal foglalkozó korábbi bizottságához utalnak, így át lehetne térni a birodalmi gyűlés következő napirendi pontjára, a bizottság pedig még évekig tárgyalhatja ezeket a kérdéseket. Ha a javaslat nem felel meg, hozakodjanak elő a magukéval a protestánsok.

³⁹¹ Immenkötter 1973: 31–32.

³⁹² Vö. Wenz I 1996: 410. 149. jegyzet hivatkozásait.

³⁹³ Különösnek tartja Luther, hogy miközben a Cáfolatot nem adták ki, és nem engedtek rá válaszolni, a bizottságokban mégis az Ágostai hitvallást tárgyalták, vö. Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 188–190. WA 30 III, 276–320.

³⁹⁴ Részletesebb áttekintést ad Immenkötter 1973: 36–43.

³⁹⁵ Immenkötter 1973: 38. Ezzel szemben Wenz I 1996: 413. szerint az első napon tizenegyet, a második napon huszonegyet.

Visszalépni az úrvacsora osztásának két szín alatti gyakorlatában (XXII.), a papok házasságát újból megtiltani (XXIII.), vagy a megszent magánmiséket újra engedélyezni, esetleg bevezetni evangélikus területen (XXIV.), ezt sem Melanchthon és Spalatin, sem a lutheránus rendek nem tartották lehetségesnek. Ragaszkodva ezekhez, e változtatások eltűrése fejében viszont késznek mutatkoztak, hogy engedjenek a gyónás (XXV.), az ételek közötti különbségtétel (XXVI.) és püspöki hatalom (XXVIII.) kérdésében, legalábbis az összehívandó zsinatig. Az óhitűek válasza nem elégedett volna meg a fenti kérdésekben való eltérés megtűréseivel. A maguk részéről csak akkor lettek volna készek eltérni bizonyos változtatásokat, ha a püspöki hatalom kérdésében a protestánsok elfogadják a római felfogást és gyakorlatot. Ezen a ponton megmerevedtek az álláspontok, noha a tárgyalások még folytak augusztus 20-án és 21-én is.³⁹⁶ Az óhitűeknél és a lutheránusoknál is olyan ponthoz értek a tárgyalások, hogy mindkét oldal belső egysége és harmóniája is veszélybe került.³⁹⁷ Egyre inkább világossá vált, hogy az Ágostai hitvallás célját, az egész egyház reformját nem lehet megvalósítani. A kompromisszumok elfogadásával legföljebb egy-egy területen végrehajtott reform elfogadását vagy inkább eltűrését lehetett volna elérni, s azt is csak addig, míg a megígért zsinat nem rendezi a kérdéseket. A közvetítési erőfeszítések így kudarcra végződtek, nem sikerült kimunkálni az egyetértést.³⁹⁸ Augusztus 21-én feloszlott a tizennégyes bizottság.

A HATOS BIZOTTSÁG (1530. AUGUSZTUS 24–30.) ■ Az eredménytelenség ellenére, még mindig bízva valamilyen megegyezésben, a császár hozzájárult egy hattagú bizottság felállításához. A protestáns rendek közül többen, különösen Hessen tartománygrófság, Lüneburg hercegség, valamint Nürnberg és Reutlingen város képviselői, úgy vélték, nem szabad további engedményeket tenni. Az óhitű rendek sem helyesel-

³⁹⁶ Részletesebb áttekintést ad Immenkötter 1973: 43–51.

³⁹⁷ Az álláspontok különbözőségeihez és háttéréhez vö. Immenkötter 1973: 51–54.

³⁹⁸ Luther véleményét a tárgyalásokról l. Immenkötter 1973: 54–55.

tek semmiféle engedményt. A hatos bizottságban nem kaptak helyet a fejedelmek, hanem csak két-két jogász (Gregor von Brück, a száz választófejedelemség és Sebastian Heller, a brandenburg-ansbachi örgrófság, illetve Hieronymus Vehus, a badeni örgrófság és Bernhard von Hagen a kölni választófejedelemség kancellárja) és egy-egy teológus (Philipp Melanchthon, illetve Johannes Eck).

A bizottság ismét sorra vette a vitatémákat, s miközben mindkét fél hajlékonynak mutatkozott, Melanchthon még további engedményekre is kész lett volna, bár ilyenekre már aligha volt felhatalmazása. A tárgyalások nem nélkülözték olykor a heves vitát sem, de a lutheránusok végső javaslataira az óhitűek csak azzal válaszoltak, hogy készek a rendek elé terjeszteni azokat. Ezzel kimerültek a lehetőségek, hiszen a birodalmi gyűlés egyházi és világi rendjei egyszerűen alkalmatlanok voltak ilyen kérdések megtárgyalására. Az óhitűek fogalmazták meg a bizottság jelentését, amely jelentősen támaszkodott Melanchthon megállapításaira, és amelyet a katolikus és a protestáns beszámolók is az utolsó saját közvetítési javaslatuknak neveztek, amelyet azonban a másik oldal nem tudott elfogadni.

Ezután már egyik oldal sem látta értelmét a közvetítő tárgyalások folytatásának, a teológiai megközelítés lehetőségei, úgy látszik, kimerültek. A bizottság augusztus 28-án úgy oszlott fel, hogy még azt sem foglalták össze, miben értenek egyet és miben nem.³⁹⁹ A rendek augusztus 31-én arra kérték a császárt, hogy az ügyet vegye saját kezébe. A politikai megoldás az lehetett volna, hogy egymás mellett élnek a birodalomban a régi és az új hithez ragaszkodók az igazság kérdésének eldöntése nélkül (pax politica), hiszen keresztyéneknek és nem keresztyéneknek ilyen alapelv szerinti együttélésére korábbi időszakokban már volt példa.⁴⁰⁰ Különböző felfogású keresztyének

³⁹⁹ Erwin Iserloh alapján Wenz I 1996: 415. Viszont Brecht II 1986: 390. úgy tudja, hogy augusztus 30-án a lutheránusok szakították meg a tárgyalásokat.

⁴⁰⁰ Wenz I 1996: 414. Részletesebb ismertetését vö. Immenkötter 1973: 56–67.

között ez akkor még merész és szinte elképzelhetetlen megoldásnak tűnt, de 1555-ben az augsburgi vallásbéke pontosan ezen az alapon rendezte a katolikusok és lutheránusok helyzetét a birodalomban.

A megegyezésben reménykedők szinte fáradhatatlanok

A hivatalos tárgyalások és találkozások mellett az egész birodalmi gyűlés ideje alatt már a gyülekezés ideje óta folyamatosan zajlottak a legkülönbébb személyes érintkezések és eszmecserék. Ezek az álláspontok megismerésének, a tervezett javaslatok várható fogadtatása kifürkészésének vagy éppen az álláspontok egyeztetésének szándékával folytak, mint ahogyan az ilyesmi ma is történik. Evangélikus részről Melanchthon mint a legjelentősebb teológus, elismert humanista és békére törekvő ember mindig a középpontban volt. A nem hivatalos megbeszéléseken a témák csaknem ugyanazok voltak, mint a hivatalosakon: az egyház egysége és katolicitása, egy lehetséges válásháború elhárítása, az úrvacsora vétele két szín alatt, a papok házassága, a magánmisék, a mise rendje és a szertartások, valamint természetesen a gazdátlanná lett egyházi javak kezelése és az összehívandó zsinat. Meglepő módon kevésbé volt téma közvetlenül a kegyelemből való megigazulás lutheri tana. A felsorolt egyedi témák voltak előtérben, ami azért nem meglepő, mert ezekhez a témákhoz tudtak hozzászólni a teológiaiilag nem képzett jogászok is, és ezek alapján lehetett eligazodni a vitázó pártfelek között.

A külön tárgyalások kapcsán nemcsak Melanchthon megegyezési készségéről kell beszélni, hanem a másik oldalról is. Lorenzo Campeggio pápai legátus annyira intenzíven kapcsolódott bele ezekbe, hogy olykor úgy tűnt, ez sokkal fontosabb számára, mint a birodalmi gyűlésen folyó hivatalos vita.⁴⁰¹ De még Johannes Eck is mutatott bizonyos hajlékonyságot. Nem meglepő, ha Melanchthon is – egyetértésben választófejedelmével – élni akart a kínálókozó lehetőséggel.

⁴⁰¹ Wenz I 1996: 393.

Két indok is van tehát arra, hogy miért helytelen a hitvallásból ki-csendülő megegyezési készséget és békülékeny hangvételt kizárólag a csendes léptű Melanchthon jellemének felróni, aki – legalábbis számos kortárs és későbbi véleményakotó szemében – még az igazság árán is az egyház egységét és békéjét akarta. Ez olyan későbbi korok szemlélete, amikor a felekezetek egymáshoz való viszonya már sokkal feszültebb, olykor ellenséges volt. Az ágostai birodalmi gyűlésen folytatott éles és indulatos viták, vagy olykor az erőszakkal való fenyegetés határát nemcsak súroló, hanem olykor már-már át is lépő légkörében még mindkét oldalon élt a remény, amelyet a császári meghívólevél is táplált, hogy a vitás kérdéseket békésen rendezhetik. Akkor még senki sem sejthette, milyen elszánt küzdelmek következnek a birodalmi gyűlést követő évtizedekben és évszázadokban. Valamit ebből látva mondhatta Luther néhány évtizeddel később, hogy a két fél soha nem tud olyan közel lenni egymáshoz, mint Augsburgban voltak. Legalább félélévezrednyi időre igaza lett.⁴⁰² Melanchthon azért tárgyalhatott olyan fáradhatatlanul a megegyezésért, mert ebben voltak partnerei, akik a másik oldal gondolkodásmódja és tanfegyelme határain belül maradván mégis szinte a végsőig elmentek. Messzire vezetne annak kutatása, vajon a humanizmus szellemében tevékenykedő, békét és egységet akaró Melanchthonnal nem azért tárgyalta-e annyira engedékenyen, hogy a katolikus hitnek igyekezzenek megnyerni.⁴⁰³ Melanchthon ugyanakkor a megegyezést kívánó szász választófejedelem tárgyalási koncepciója és engedélye szerint járt el, még ha feszegette is ezeket a kereteket.⁴⁰⁴

⁴⁰² Pannenberg 1980: 15.

⁴⁰³ Wenz I 1996: 394.

⁴⁰⁴ Wenz I 1996: 396.

A külön tárgyalások ismét zsákutcába jutnak: megrendül a bizalom

Sikerként számolt be augusztusban Melanchthon Luthernek írva, hogy Johannes Eck elfogadta az egyedül hit által való megigazulást. Luthert nem hatotta meg a hír. Spalatinnak írta augusztus 26-án: „Hal-
lom, hogy ti, még ha kedvetlenül is, csodás munkába kezdtetek, ne-
vezetesen a pápa és Luther egyesítésébe. A pápa azonban nem akar-
ja, és Luther elutasítja (...)” Ugyanekkor Melanchthonnak is megírta,
mennyre lehetetlen a tanításban való megegyezés: „mintha mi lete-
hetnénk a pápát, vagy a mi tanításunk a pápaság fennmaradása esetén
épségben maradhatna”. S úgy vélte, hogy a püspöki hatalom elfoga-
dása elkerülhetetlenül a tekintély és az evangélium összeütközéséhez
vezetne. Luther álláspontja világos volt, még ha mai szemmel merev-
nek is tűnik. Az evangélium ügyét nem akarta piaci alkudozáshoz
hasonló adok-kapok egyezkedés tárgyává tenni.⁴⁰⁵ Az események úgy
alakultak, hogy nem koronázta siker a szinte minden áron megegye-
zésre törekvő Melanchthon pragmatikus erőfeszítéseit, aki azok egyi-
ke volt, akik legtovább reménykedtek az egyház egységének megőr-
zésében.⁴⁰⁶ Igazolódott Luther felfogása, aki az egész vitát elvi jelentő-
ségűnek és a tárgyalók közötti különbség gyökerét sokkal mélyebbnek
tartotta.⁴⁰⁷ Határozott véleménye ellenére Luther tartózkodott Me-
lanchthon személyes bírálatától, csupán bátorította a helytállásra és
Isten iránti bizalomra.⁴⁰⁸

Mivel a tárgyalásokhoz Melanchthon nagy reményeket fűzött, ezért
olykor túllépve megbízatásán is, a protestánsok közötti egyeztetés
nélkül igen messzire elment.⁴⁰⁹ Erőfeszítéseiben azonban egyik oldal
sem követte. Így aztán egyrészt már az Augustana felolvasása előtt is
abba a gyanúba keveredett, hogy Zwingli követőivel tart, a protestáns

⁴⁰⁵ Brecht II 1986: 389.

⁴⁰⁶ Lilje 1964:

⁴⁰⁷ Brecht II 1986: 393–393.

⁴⁰⁸ Brecht II 1986: 390.

⁴⁰⁹ Brecht II 1986: 393.

oldal ingatagnak és túl engedékenynek tartotta, másrészt az augusztusi tárgyalások folyamán egyes katolikus személyekkel folytatott tárgyalásai miatt mindkét oldal kezdett bizalmatlanul tekinteni rá. Cochlaeus szerint Melanchthon „alattomos, ravasz, csalárd, képmutató, álnok, rágalmazó és ezekhez hasonló”.⁴¹⁰

Maga Melanchthon a személyével kapcsolatos kifogásokat nem így látta: „Bosszantó, ha egyesek így támadnak, ezáltal a dolgok rosszabbak lesznek, holott javítani akarják azokat. Jó szándékukat nem értem félre. De nem kellene megkérdezniük engem, ha az én fenntartásaimmal elégedetlenek? Tehetek arról, hogy nem vagyok olyan heves? Eközben egyáltalán nincsenek tekintettel az időre és a körülményekre, és még engem neveznek csüggetegnek, amikor én ezt mégis megteszem.”⁴¹¹

A BIRODALMI GYŰLÉS ELUTASÍJTJA AZ ÁGOSTAI HITVALLÁST, „ÁTNYÚJTJÁK” AZ APOLÓGIÁT

Miután a közvetítő tárgyalások semmiféle eredményt sem hoztak, amint erről augusztus 31-én a császárnak szóban és írásban jelentést tettek, és a kiküldött bizottság a császár kezébe helyezte a további eljárást, nem maradt más hátra, mint hogy a császár a tekintélyével és hatalmával igyekezzék a protestánsokra hatni: biztatott a zsinat összehívásával, ijesztgetett az engedetlenség következményeivel. Mindez nem hatott. A protestáns rendek egymás után kezdtek Augs-

⁴¹⁰ „verschlagen, hinterlistig, betrügerisch, heuchlerisch, tückisch, verleumderisch und dergleichen mehr” – jellemezte őt Cochlaeus (Philippicae quattuor, 1534), akire Schäfer 1997: 4. hivatkozik. Ford. RA.

⁴¹¹ „Es ist verdriesslich, wenn einige so stürmen, dadurch werden die Sachen schlimmer, da man sie doch besser machen will. Ich verkenne ihre gute Absicht nicht. Aber man sollte mich nur nicht fragen, wenn man mit meinen Einwendungen unzufrieden ist. Kann ich dafür, wenn ich nicht so hitzig bin? Dabei nimmt man gar nicht auf Zeit und Umstände Rücksicht und nennt mich einen verzagten Mann, wenn ich's tue.” A forrás és sajnos az időpont megjelölése nélkül idézi: Kremers 1997: 7. Ford. RA.

burgból távozni, amikor a császár felszólította őket, hogy szeptember 23-ig maradjanak együtt, mert akkor hoznak végső döntést a vallás kérdésében. A császári figyelmeztetést a kutatók egy része burkolt ultimátumként értelmezi, mely szerint vagy engednek a protestánsok, vagy fegyveres konfliktussal kell számolniuk. Az Augsburgban jelenlevő itáliai követek ezzel az eshetőséggel komolyan számoltak. Számos kutató viszont úgy tartja, hogy a császár minden áron békét akart.⁴¹²

A közvetítő tárgyalások idején protestáns oldalon egyedül Nürnberg városának tanácsa szólította fel teológusait és jogászait Camerarius feljegyzései alapján egy szakvélemény elkészítésére, amely válasz lehet a Cáfolatra. A teológiai szakvéleményt augusztus 18-án nyújtották át Melanchthonnak. Csak a békítő tárgyalások kudarca után kapott Melanchthon másokkal együtt megbízatást az ellenirat, az Apológia, az Ágostai hitvallás védőirata elkészítésére,⁴¹³ noha egy ilyen iraton a közvetítő tárgyalások idején is folyamatosan dolgozott.⁴¹⁴ Nagy sietéssel dolgozott, de csak röviddel szeptember 19-e előtt készült el.

Az egység vágya olyan élő volt, hogy szeptember 7-én katolikus oldalról még egy kísérlet történt, amely az addigiakhoz képest a legtöbb engedményre mutatott készséget annyira, hogy a protestánsok és katolikusok közötti szerződéses megegyezés soha azelőtt és azóta sem volt annyira közel, mint akkor. A megállapodás azonban nem teológiai-hitbeli, hanem politikai alapokon nyugodott, és a tárgyalófelek nem rendelkeztek döntéshozó meghatalmazással.⁴¹⁵

A közvetítő tárgyalások jelentéseinek kézhez vétele után és miután az óhitű rendek rá bízták a további lépéseket, a császár megkezdte egy határozat előkészítését. A lutheri tanok és egyházi gyakorlat fenyegetéssel és erőnek erejével való felszámolása, valamint az új tan erélytelen megtűrése között egy harmadik lehetőséget választott.⁴¹⁶ A birodalmi gyűlés elé olyan határozattervezet került, mely szerint:

⁴¹² Wenz I 1996: 416.

⁴¹³ Az Ágostai Hitvallás Védőirata, Előszó, 5. In: Konkordia Könyv I (1957): 67.

⁴¹⁴ Wenz I 1996: 410. 149. jegyzet.

⁴¹⁵ Vö. Immenkötter 1973: 72–80.

⁴¹⁶ Immenkötter 1973: 81–90.

a protestánsok hitvallása „a szent evangéliumok és iratok által elfogadható okkal”⁴¹⁷ megcáfoltatott, velük számos pontban a tárgyalások folyamán megegyeztek; a még tisztázatlan kérdésekben a császár kegyesen időt enged a hitvallást aláíró rendeknek, hogy 1531. április 15-ig újra megfontolják álláspontjukat, és elfogadják a római katolikus egyház tanítását és rendjét. Addig azonban semmi újításnak nem szabad történnie.⁴¹⁸

A javaslatra egyszerűen vége szakadt a megegyezésre és békére törekvő addigi tárgyalásoknak. Az egészségkeresés hangját ismét az éles polémia váltotta fel. Olyanok is megszólaltak, akik – egyébként a császár nevében – a fegyveres megoldás mellett kardoskodtak, mint az óhitű Joachim brandenburgi választófejedelem, de békét akarók is voltak mindkét oldalon.⁴¹⁹

A protestánsoknak megint nem adatott más lehetőségük, mint a tiltakozás. A birodalmi gyűlés szeptember 22-i ülésén, amikor a tervezet ismertté lett, Brück szász kancellár az evangélikus rendek nevében azonnal protestált a tervezett végső döntés ellen, tagadta, hogy bárki is megcáfolta volna hitvallásukat, és ez alkalommal át is nyújtotta az időközben elkészült Apológiát, az Ágostai hitvallás védőiratát, Melanchthon munkáját. A császár már át akarta venni, nyúlt érte, de testvére, Ferdinánd magyar király (1526–1564) odasúgott szavaira elzárkózott az átvétel elől.⁴²⁰ Mire a kancellár – amint Luther később ismételten idézte – így válaszolt: „Ám legyen, ha másképp nem lehet, tudjuk mégis, hogy a pokol minden kapuja sem bír ezzel a mi tanításunkkal.”⁴²¹

⁴¹⁷ Mayer Endre, 29; In: Apológia (Budapest, 1900). „durch die heiligen Evangelien und Geschriften mit guten Grund widerlegt und abgeleint sei”, BSLK XXII.

⁴¹⁸ Bruckner, in: Emlékkönyv, 39. A birodalmi gyűlés határozatának tartalmi ismertetése: Wenz I 1996: 417. 166. jegyzet.

⁴¹⁹ Wenz I 1996: 417.

⁴²⁰ Az Ágostai Hitvallás Védőirata, Előszó, 7.; in: Konkordia Könyv I 1957: 68. Luther Márton: Intés a kedves németekhez, 1531, in: LMM VI, 195. Bruckner, in: Emlékkönyv, 39–40.

⁴²¹ „Wohlan, kann's nicht anders sein, so wissen wir doch, dass alle Pforten der Hölle wider diese unsere Lehre nichts vermögen.” Brecht II 1986: 392. Ford. RA.

A protestáns rendek a sikertelenség láttán egymás után csalódottan, de a reformátori tanok iránti ragaszkodással, hagyták el a birodalmi gyűlést.⁴²²

A birodalmi gyűlés november 19-én fejezte be munkáját. A végső, záró határozat megismétli, amit már szeptember 22-én a birodalmi gyűlés előzetesen elhatározott: a protestánsok megcáfoltattak,⁴²³ a wormsí ediktum érvényben van, a birodalmi törvények védelmükbe veszik a misét, a jó cselekedeteket, a szentek ünnepeit, a szerzetességet, vissza kell adni az egyházi birtokokat.

Az augsburgi birodalmi gyűlésen a wittenbergi reformáció képviselői ennyiben tehát nem érték el azt a célt, hogy a hit ügyét alaposan megvitassák és a fonákságokat a birodalmi gyűlés megszüntesse, vagy akár csak létjogosultságot kapjon a birodalomban bármi is abból, amit az egyház és a hit megújítása érdekében tanítottak és javasoltak. A történetnek azonban ezzel nincs vége.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS KÉZIRATAI, KIADÁSAI ÉS SZÖVEGÉNEK TÖRTÉNETE

Az eredeti szöveg

A 16. században a teológia nyelve a latin, a diplomáciáé – legalábbis Németországban – a német volt. Az Ágostai hitvallás ennek megfelelően ezen a két nyelven készült egyszerre. Párhuzamosan dolgoztak mindkét szövegen. Melanchthon, mint a tudomány embere, nagyobb gondot fordított a latin szöveg megfogalmazására, és a latin szöveget legtöbbször előbb készítették el, mint a németet, néha azonban éppen fordítva történt. Az előszót kivéve sohasem az egyik szövegnek a másik nyelvre fordításával van dolgunk.⁴²⁴ Ennek alapján a hitvallás német

⁴²² Vö. 285. lábjegyzet.

⁴²³ Vö. AC Előszó, 8.

⁴²⁴ Példák erre: Wenz I 1996: 477.

és latin nyelven megírt szövegei közül nem lehet bármelyiknek az elsőbbségét kijelenteni.⁴²⁵

Nem fér kétség ahhoz sem, hogy június 15-ére a német szöveg nagyjából egészében készen volt, míg a latin szövegen Melanchthon az utolsó pillanatig stilisztikai finomításokat végzett. A fordítások többek között ezért sem szó szerinti megfelelői a korábban készült, a másik nyelven írt szövegnek. Ha azt vesszük figyelembe, hogy az aláírók mindkét példányt aláírták, és mindkét példányt átnyújtották a császárnak, akkor mindkét szöveg eredetinek tekintendő. Korábbi korok emberei számára nem volt ismeretlen az ilyen kétnyelvűség: a különféle változatokat nem szembeállították egymással, hanem az egyiket a másik ismeretében értelmezték.⁴²⁶ Sem a megfogalmazók, sem az aláírók nem lehettek tudatában, mi lesz a jelentősége az iratnak a későbbiekben, ezért nem számolhattak a két szöveg különbözőségéből adódó problémákkal.

Az eredeti kéziratok

A császár átvette a hitvallás mindkét szövegét. A német eredetiről az átadás óta nincs nyom.⁴²⁷ A latin eredetiről hitelesnek tartott források szerint feltételezhető, hogy 1569-ig Brüsszelben volt a császári levél-

⁴²⁵ A magyar fordítások közül Paulik János (1896), Pröhle Károly (1930), Nagy Gyula (1957) vette alapul a latin szöveget. Közülük Nagy Gyula a lábjegyzetekben több helyen utal a két szöveg eltéréseire. Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 23. úgy véli, hogy a német szöveg „azért is felette áll a latin szövegnek, mivel a birodalmi gyűlésen a német szöveg felolvasása folytán közhitelűvé lett.” A Konkordia Könyv angol nyelvű kiadásában a latin és a német szöveg fordítását is közölték, a szemben levő oldalakon, vö. *The Book of Concord. The Confessions of the Evangelical Lutheran Church*. Ed. R. Kolb and T. J. Wengert. Fortress Press: Minneapolis, 2000.

⁴²⁶ A Kelet-Római Birodalomra és a krisztológiai vitákra nézve vö. Barnabas, Tamás: *The Unfolding of the Filioque Controversy: A Reformatory Viewpoint*. Princeton, New Jersey, 1991. 241 pp. [Gépirat]

⁴²⁷ Vannak viszont feltételezések, ezekre nézve vö. BSLK XVIII. Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 20–21.

tárban, mert 1569. február 18-án II. Fülöp parancsára Alba hercegnek szolgáltatták ki, hogy „ezt az átkozott művet örökre megsemmisít-
hesse”.⁴²⁸ Állítólag Spanyolországba vitte, és azóta semmi nyoma.⁴²⁹
Nem tudni, hogy ez a Melanchthon saját kezével írt példány volt-e.
Eredeti aláírásokkal hitelesített további öt német és négy latin kéz-
iratot tartanak még számon, amelyek feltehetően az aláírók tulajdonát
képezték.⁴³⁰

Másolatok

A felolvasás után a császár az evangélikus rendekkel azt a kívánságát
közölte, hogy tudta és beleegyezése nélkül se ki ne nyomtassák, se ne
terjesszék. Ezt az evangélikusok meg is ígérték.⁴³¹ Ennek ellenére már
1530-ból 55 másolat ismeretes, amelyek vagy a hallott szöveg leírása,
vagy valamelyik eredeti kézirat kézzel írott másolatai, a dolog termé-
szetéből következően sokféle eltéréssel. Ezen felül vannak a Melanch-
thon előszavát, nyomdai példányok kézi másolatát, valamint a későbbi
leírásokat tartalmazó kézírásos másolatok. Azóta is rábukkantak újabb
példányokra. Számosat feldolgozott az 1930-as kritikai kiadás.

A kéziratok két fő típusba oszthatók aszerint, hogy protestáns vagy
római katolikus volt a kézirat másolója, illetve tulajdonosa. A fogal-
mazás ismételt átdolgozásai következtében és azért, mert a szöveg
egyszerre két nyelven készült, nem is meglepő, hogy a kutatás nem
az aláírók tulajdonában talált szövegeket tartja hiteleseknek – hiszen
egyszerűen nem volt mód minden érintett személyt a legújabb szöveg-
változattal ellátni –, hanem azokat, amelyek a császár kezébe adott
példányok feltételezhető, esetleg hitelesített másolatai.⁴³² Ezek közé

⁴²⁸ „damit ein so verderbliches Werk auf immer vernichtet wird”, in: BSLK XVIII.
Magyar fordítás: Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 21. Vö. még Wenz I 1996: 477.

⁴²⁹ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 21.

⁴³⁰ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 22.

⁴³¹ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 20.

⁴³² BSLK XIX–XX.

tartozik az a két hitelesített másolat, amelyeket a brüsszeli birodalmi archívum levéltárosa, Vigilius van Zwichem készítettett az ott őrzött példányokról, amikor Alba herceg az eredetit követelte.⁴³³

Nyomtatott kiadások

A császári tilalom ellenére még a birodalmi gyűlés idején hat német és egy latin nyomtatott kiadás készült. Ma ezeket kalózkadásoknak mondanánk. Történeti szempontból mindegyikük értéktelen a kéziratok mellett, hiszen a hiteles szövegek nem álltak a nyomdászok rendelkezésére. Égetően szükség volt tehát a hiteles szöveg kiadására. Melancthon 1530–1531 telén az Apológia (az Ágostai hitvallás védőirata) végső formába öntése kötötte le, amelyet az Ágostai hitvallással együtt akart megjelentetni. Ezért a kiadásra viszonylag sokáig kellett várni.

Az első latin nyelvű kiadás 1531. április végére vagy május elejére készült el, együtt a latin nyelvű Apológiával. Ennek a címlapja szerint eredetileg egyszerre akarták mindkét nyelven kiadni.⁴³⁴ Csak 1531 őszén jelent meg – Justus Jonas fordításának késlekedése miatt⁴³⁵ – a német nyelvű Augustana együtt az Apológia német szövegével. E két kiadás szövegét tekintik mértékadónak (innen latin elnevezése: *editio princeps*).

⁴³³ Wenz I 1996: 481.

⁴³⁴ „CONFESSIO FIDEI EXHIBITA INVICTISS. IMP. CAROLO V CAESARI AVG. IN COMICIIS AVGVSTAE, ANNO M. D. XXX. Addita est Apologia Confessionis. Beide / Deudsch vnd Latinisch. Psalm. 119. Et loquebar de testimonijs tuis in conspectu Regum, & non confundebar. VVITEBERGAE.” Paulik 1930: 16–17.

⁴³⁵ Wenz I 1996: 483.

Változtatások a szövegen

Az editio princeps is tartalmazott bizonyos korrekciókat a felolvasott szöveghez képest, „a tanulság és az érthetőség érdekében”, amelyeket azonban szerzői magyarázatoknak is lehet tekinteni.⁴³⁶ Az újabb és újabb kiadások már 1533-tól kezdve további változtatásokat hoztak, míg aztán a szövegváltozatok (variata), tulajdonképpen bővítmények, az 1540-es kiadásban már olyan számosak, de tartalmilag is jelentősek lettek (különösen a IV., V., XX., valamint a XVIII. és a X. cikknél), hogy ezeket észelve az 1541-es wormsí birodalmi gyűlésen Johannes Eck meg is kérdezte: végül is melyik szöveget kell hitelesnek tekinteni. Protestáns oldalon mindez nem keltett feltűnést. Gyakran kizárólag Melanchthonnak tulajdonítják a változtatásokat, azzal a magyarázattal, hogy saját szellemi termékének tekintette az Ágostai hitvallást. Ez a magyarázat nem kielégítő, hiszen a tartalmi módosítások például azt jelentették, hogy a Luther által is jóváhagyott Wittenbergi Konkordia (1536) szövegét⁴³⁷ dolgozta bele az Ágostai hitvallás szövegébe. A változtatások jelentős része ezért nem egyszerűen Melanchthonnak saját elhatározásból keresztülvitt műve.⁴³⁸ A rendkívül jól megszervezett⁴³⁹ és meglehetősen különböző tagokat is tömörítő

⁴³⁶ Ezekből ízelítőt ad a kritikai kiadás (BSLK). Az itt megjelenő magyar fordítás is tartalmaz három ilyen szöveget, amelyekre megkülönböztető betűtípus és jegyzet hívja fel a figyelmet.

⁴³⁷ Amikor 1536-ban Martin Bucerrel, Strassburg reformátorával, aki Zwingli és Kálvin felé hajlott, tárgyalta Melanchthon és Luther, egyezségre jutottak az úrvacsorát illetően, és aláírták a Wittenbergi Konkordiát. Ebben ezt mondták: „a kenyérrel és borral igazán és lényegileg jelen van, nyújtatik és vétetik Krisztus teste és vére” („cum pane et vino vere et substantialiter adesse, exhiberi et sumi corpus Christi et sanguinem”; BSLK 65,29–30. „mit dem brot vnd wein wahrhaftig vnd wesentlich zu gegen sey vnd dargereicht vnd empfangen werde der leib vnd das blut Christi”, Reformierte Bekenntnisschriften 1,2 2006: 86,6–8.). Ezután Melanchthon ezt is bevette a Confessio Augustana variataba, így azt még Kálvin is alá tudta írni; vö. Pöhlmann 1997: 2–5.

⁴³⁸ Privatwerk, vö. Lohse 1980: 17–18.

⁴³⁹ Friedenthal 1973: 593–594.

– hiszen még a katolikus Bajorország is belépett⁴⁴⁰ – Schmalkaldeni Szövetség megbízásából adták ki a hitvallást, miközben egyrészt tekintettel voltak a folyamatosan zajló párbeszédre, másrészt igyekeztek megőrizni egységüket a vallás ügyét tárgyaló további birodalmi gyűléseken is. A változtatások célja az egyre erősödő katolikus nyomással szemben a protestánsok egységének megőrzése volt. Nehezen képzelhető el, hogy valaki egy ilyen szervezet alapíratát csak úgy, kedve szerint átírhatta. Tevékenységében ugyan bátorították Melanchthont azok a tárgyalások, amelyek a wittenbergiek és a délnémetek között folytak az egység megteremtése és bővítése érdekében. Újra és újra kiadta, egyre újabb módosításokkal, melyek nemcsak az ő várakozása szerint, hanem a zajló tárgyalások nyomán is alapjai lehetnének a protestáns egységnek. Mindez az 1540-es latin kiadásban csapódott le, amelynek nyomán vetődött fel a szöveg hitelességének kérdése, és kezdték el megkülönböztetni az editio princeps szövegét, a meg nem változtatott Ágostai hitvallást (*Confessio Augustana invariata*) és az évek során ismételten módosított szövegét, a megváltoztatott Ágostai hitvallást (*Confessio Augustana variata*).

Időközben a zsinat összehívása körüli huzavona és a kölcsönös bizalmatlanság, Luther halála (1546), majd a protestánsoknak a schmalkaldeni háborúban elszenvedett veresége (1546–1547) után a rájuk erőltetett augsburgi (1548. május) és a Melanchthon által kiharcolt enyhébb lipcsei interim⁴⁴¹ (1548. december) a frontok megmerevedését hozták magukkal. Többé nem a közeledés, az engedmények vagy az egység keresése hajtotta a résztvevőket, hanem sajátosságuk megőrzése. Mindennek következménye, hogy a lutheránusok az Ágostai

⁴⁴⁰ Friedenthal 1973: 594.

⁴⁴¹ Az interim a protestánsokra tulajdonképpen rákényszerített megállapodás, amely például a laikuskehely és a papok nősülése tekintetében engedményt adott nekik, a Melanchthon által kialakított lipcsei interim még a megigazolásról, a jó cselekedetekről szóló evangélikus tanítást is megengedte, viszont kötelezte a protestánsokat számos katolikus tan és szertartás elfogadására. Az átmeneti állapotot jelentő interim szó arra utal, hogy a protestánsoknak tett engedmények csak a legközelebbi zsinatig érvényesek. Heussi 2000: 80d–f.

hitvallás 1531-es kiadásához, az *editio princeps*hez fordultak, és azt tekintették a továbbiakban egyedül hitelesnek és mértékadónak. A protestáns fejedelmek 1561-ben Naumburgban tartott találkozóján a teológusok kétnapos munkájára volt szükség, hogy egybevegyék a Melanchthon által szerkesztett különféle kiadásokat.⁴⁴² A lutheránus körökben megjelent kálvinista hatások, a kriptokálvinistákkal folytatott vita miatt is visszatértek a meg nem változtatott szöveghez. Amikor pedig 1577-ben a hitvallási iratok gyűjteménye, a Konkordia Könyv (Liber Concordiae, Konkordienbuch) munkálatai folytak, már ügyeltek arra, hogy a változatlan Ágostai hitvallás kerüljön bele.⁴⁴³

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS KÖZJOGI ÉS EGYHÁZJOGI JELENTŐSÉGET NYER

Németországban

A birodalmi gyűlés végső határozata nem akart más lehetőséget nyitva hagyni a protestánsok előtt, mint az evangélium ügyének feladását. Az aláírók erre nem voltak hajlandók. Már 1530 őszén és telén tanácskozásokat folytattak a teendőkről. Wittenbergbe való visszatérése után pedig Luther októberben foglalkozni kezdett egy írás elkészítésével, amelynek megírására Hesseni Fülöp is biztatta, s amikor az augsburgi birodalmi gyűlés határozata 1531. március elején nyomtatásban is olvasható lett, kiadta *Intés a kedves németekhez* című iratát. Ebben visszatekint az eseményekre és megindokolja, miért szabad és köteles is mindenki a császárral szemben megtagadni az engedelmességet, ha a hit dolgáról van szó.⁴⁴⁴ A hitvallás aláírói is foglalkoztak a szövetségkötés gondolatával, hiszen fenyegetve érezték magukat. Luther ellenezte az olyan fellépést, ahol erőszakra erőszakkal felelnek,

⁴⁴² Heussi 2000: 102c.

⁴⁴³ Az Invariata és a Variata eltéréseiről tájékoztat a kritikai kiadás (BSLK), Reformierte Bekenntnisschriften 1,2 2006: 144–145. és Lohse, TRE 4, 1979: 626.

⁴⁴⁴ In: LMM VI, 167–219. WA 30 III, 276–320.

de a jogászok a császári jogra hivatkoztak, amely nyilvánvaló jogtalan-ság esetén engedélyezte a hatalommal rendelkezőknek a jogát, hogy ellenállást tanúsítsanak a császárral szemben. Létrejött 1531. február 27-én⁴⁴⁵ a Schmalkaldeni Szövetség, amely a protestánsokat egyesítette, és elég erősnek látszott ahhoz, hogy a császár jobbnak lássa tárgyalni velük. 1532. július 23-án proklamálták, hogy az összehívandó zsinatig vagy birodalmi gyűlésig a hit dolgában béke van közöttük, és fegyveres összetűzésre sem a hit miatt, sem más okból nem kerülhet sor. A protestánsok viszont kijelentették, hogy részt vesznek a török elleni harcban.⁴⁴⁶

Alig két héttel az Ágostai hitvallás felolvasása után, 1530 júliusának közepén Windsheim, Heilbronn, Kempten és Weissenburg (Nordgau) városa is aláírta az Ágostai hitvallást. Strassburg városa is kész lett volna aláírni az úrvacsoráról szóló X. cikk nélkül. Ilyen aláíráshoz azonban az aláíró fejedelmek és városok nem járultak hozzá.⁴⁴⁷

A hitvallással elért egységhez az első aláírókon és az első hetekben aláírókon túl egyre csatlakoztak mások is valamilyen módon. A hombergi egyházi rend 1532-ben Hessen tartományban a hivatalos tanítás mértékévé tette az Ágostai hitvallást. Strassburg 1533-ban tette a tan alapjává. 1535-ben Bréma, Hamburg, Lüneburg, Lübeck, Rostock, Stralsund és Pomeránia⁴⁴⁸ követte. Ennek oka az újrakeresztelők meg-

⁴⁴⁵ Szántó II 1985: 52.

⁴⁴⁶ Brecht II 1986: 409–410. Magyar vonatkozása ennek a megegyezésnek, hogy a 80 ezer fős császári sereg táborozott Bécs és Bécsújhely között, amikor a török a Jurisics Miklós kapitánysága alatt védekező közeli Kőszeg ostromával végül is felhagyott. Noha a római katolikus Szántó Konrád szerint (II 1985: 52.) a császári sereg kardcsapás nélkül oszlott fel, és ezt mintha a protestánsok hibájául róna föl, az evangélikus Payr Sándor a pápa által küldött zsoldosokról is tud, valamint az V. Károly által Ferdinándnak átengedett 9000 fős olasz seregről, amely nem a törököt, hanem a magyarokat pusztította (Payr Sándor: Cordatus Konrád budai pap, Luther jó barátja. Luther-Társaság: Budapest, 1928. 32.), mégsem szükséges felekezeti indítékokat keresni.

⁴⁴⁷ Wenz I 1996: 382–383.

⁴⁴⁸ Pomerániában az Ágostai hitvallással együtt az Apológiát is megemlíti. Lohse 1980: 17.

jelenése és a velük szembeni védekezés volt.⁴⁴⁹ Van olyan feltételezés is, hogy a wittenbergi doktori eskü már 1533-ban tartalmazta az Ágostai hitvallás és az ógyházi egyetemes hitvallások melletti elköteleződést.⁴⁵⁰

Elmondható, hogy felolvasása óta az evangélikus rendek az igaz hit alapvető foglalatát látták az Ágostai hitvallásban, amelyet a megszerveződő evangélikus egyházak rendjébe és lelkészi esküibe foglaltak, tanfegyelmi kérdésekben pedig mértékadóvá lett.⁴⁵¹

V. Károly császár három és fél évtizeden át küzdött Németországban a reformáció ellen békésen és fegyveresen. Feltartóztatni vagy megállítani nem tudta, noha győzelmes csatákat is vívott a protestánsok ellen, és több birodalmi gyűlés hozott határozatot „az új hit” ellen. Az 1555. szeptember 29-én elfogadott ún. augsburgi vallásbékében a katolikus és evangélikus fejedelmek elfordultak a császár addigi célkitűzésétől, amely V. Károly egész uralkodásának vezérlő eszméje volt, ti. hogy a birodalom vallási egységét a római katolikus tanra alapozza. A katolikus és evangélikus fejedelmek érdeke ebben megegyezett. A vallási egységet ugyan továbbra is fontosnak tartották, de megvalósításától egyelőre eltekintettek, és olyan kiút, *modus vivendi* megtalálására törekedtek, amely lehetővé teszi a két hitvalláshoz, két keresztény tanhoz tartozók együttélését a birodalomban.

Az augsburgi vallásbéke csak a római katolikusokra és az Ágostai hitvallást vallókra vonatkozott. A reformátusokra ezt a törvényes védelmet az 1648-as vesztfáliai béke terjesztette ki. Rendelkezett a birtokolt egyházi javokról. Nem a 20. és 21. század értelmezése szerinti vallásszabadságot deklarálta, hanem csak azt, hogy a továbbiakban nem a császár, hanem egy-egy kisebb részterület (territórium) fejedelme határozhatja meg, hogy alattvalói melyik felekezethez tartozzanak. Evangélikus területeken ezzel teljes egészében megszűnt a Rómához hű püspökök hatalma, döntési jogukat az egyes territóriu-

⁴⁴⁹ Schmidt, K. D. in: EKL2 I, 816. Lexikon der Reformationszeit (2002), 45–48.

⁴⁵⁰ Lohse, TRE 4, 1979: 625.

⁴⁵¹ Ennek részletes végigkövetése olyan szerteágazó, külön feladat, amelynek elvégzésére itt nincs hely.

mok politikai urai vették át.⁴⁵² Ezzel 1555-ben az augsburgi vallásbékében közjogi jelentősége is lett annak az Ágostai hitvallásnak, amelyet 1530-ban az augsburgi birodalmi gyűlés „megcáfolt”. A vallásbékében deklarált korlátozásokkal ugyan, de lehetővé tette Németországban a lutheri egyház életét.⁴⁵³

Európa többi részén

Az Ágostai hitvallás szövege Európa többi részére is gyorsan eljutott, és hatott az adott terület vagy ország egyházi és politikai helyzete szerint.

Míg Németországban meghatározó volt a reformáció mozgalmi jellege, amely utat tört magának, és érvényesült a politikai döntéshozatalban, addig Skandináviában a dolgok éppen fordítva történtek. A reformáció által valamilyen módon megérintett befolyásos emberek – jelesül az uralkodók – rendelik el a bevezetését. Ezekben az országokban a lutheri reformációhoz állami – de nem mindig királyi – támogatással, országgyűlési határozattal csatlakoznak. Ami Németországban sokkal inkább önkéntesen megharcolt lelkiismereti küzdelem, az itt hatalmi döntés. Skandináviában ezért – bár az evangélium igazsága felőli meggyőződést teljesen nem kell kétségbe vonnunk – az Ágostai hitvallás kezdettől fogva a felekezeti hovatartozás kifejezője és garantálója, a törvénynek mintegy melléklete, amely egy másik ország vitáinak dokumentuma.

Dániában 1536-ban országgyűlési határozat rendelte el a reformáció bevezetését. 1561-ben még 32 tételből álló hitvallást fogadnak el, amelyben kiemelten szerepel az Augustana. 1574-ben a meg nem

155

⁴⁵² Részletek a császári oklevélből: Szántó III 1987: 601–602.

⁴⁵³ Lohse 1980: 16–17. Másik és igen messzire vezető kérdés, hogy milyen hatása volt a hitvallásnak és miként értékelték az egyes századokban. Tanulságos mozzanatokot idéz fel a 20. század első felének elsősorban német helyzetére nézve Bruckner Győző: Az Ágostai Hitvallás világátformáló ereje, 1930.

változtatott Ágostai hitvallást teszik hitvallási irattá. Az állam feladatának tekintik, hogy betartásán örködjék.

Norvégia a reformáció idején dán uralom alatt állt, ezért a reformáció bevezetését idegen hatásként élték meg. 1607-ben hoztak egy olyan egyházi törvényt, amellyel a reformáció jutott érvényre. Az Ágostai hitvallás 1687-ben lesz hitvallási irat, s a király feladata, hogy a tanítás tisztaságán örködjék.

Svédországban már 1527-ben megfosztották a püspököket politikai hatalmuktól, és elkobozták az egyházi javakat. 1544 óta kötelezték el magukat a lutheri reformáció mellett. Az Ágostai hitvallás 1593-ban lett a tanítás mértéke az egyetemes hitvallásokkal együtt. A tan kérdésében azonban sem a királynak, sem a parlamentnek nem adtak jogokat, hanem belső egyházi ügynek tekintették.

A reformációval alkalmilag találkozó diákok, kereskedők, papok azok, akik Németországból Kelet-Európába viszik a reformáció tanait és az Ágostai hitvallást. Szinte mindegyik országban sokféle küzdelmet kell megvívni lefordításáért, kinyomtatásáért.⁴⁵⁴ Így például az Augustana horvát fordítását az Isztriában született Stephan Consul 1564-ben készítette el. A nyomtatás költségeit a patrónus, Johann Ungnad fedezte.⁴⁵⁵ Fabiny úgy véli, hogy a Lengyelországban megjelent különböző reformatori irányzatok között az Augustana közvetítő szerepet játszott.⁴⁵⁶ A litvánok által lakott Kaunas városa 1550-ben elfogadta az Ágostai hitvallást;⁴⁵⁷ a svédek által uralt területeken, így Livóniában is, az 1572-es uppsalai zsinat határozatának megfelelően az Ágostai hitvallás volt egyedül érvényben.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Vö. Fabiny 1998 tanulmányát.

⁴⁵⁵ Fabiny 1998: 166.

⁴⁵⁶ Fabiny 1998: 167. konkrétumok említése nélkül.

⁴⁵⁷ Fabiny 1998: 168.

⁴⁵⁸ Fabiny 1998: 168.

Az Ágostai hitvallás Magyarországon

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS HATÁSA HELYI HITVALLÁSOKRA ■ A reformáció hatásának igen korán kimutathatók a nyomai Magyarországon, hasonlóképpen maga az Ágostai hitvallás is viszonylag gyorsan ismertté válik.

A brassói káptalan 1542-ben megbízza Johannes Honterust, hogy készítsen wittenbergi szellemű önálló egyházi rendet. Az elkészült, 14 részből álló tanítási és szervezeti szabályzat nem tesz ugyan említést az Ágostai hitvallásról, de teljesen annak szellemében fogant, és Brassón kívül az egész Barcaság is elfogadta és bevezette mint az egyházlátogatás rendszerét.⁴⁵⁹ Második kiadásához Melanchthon is előszót írt. 1547-ben pedig németre fordítva a száz városok evangélikus rendtartásává lett.⁴⁶⁰ Eperjes 1546-ban fogadja el az Ágostai hitvallást.

Számos olyan, a 16. század első felében keletkezett irat, tételsor vagy hitvallás létrejöttében, amelyben prédikátorok egy csoportja tisztázni akarta önmaga, hívei vagy éppen a hatóságok előtt, hogy melyek tanításuk fő pontjai, lényegi volt az Ágostai hitvallás hatása. Észrevehető a megváltoztatott Ágostai hitvallás szerepe is, amely visszavezethető részben a melanchthoni hatásra, részben esetleg a megfelelő jártasság hiányára is. Mivel a kutatás megkülönböztetett figyelmet szentelt ezeknek az iratoknak, ezért a tanulmányok száma magas és sok apró részletre kiterjedő, így szinte csak felsorolás következhet.

A Váradi tételek (1544) a Dévai Bíró Mátyás úrvacsorai felfogása körüli vitában keletkeztek. Az irat úrvacsorai tétele sem Luther, sem Kálvin, sem Zwingli úrvacsoratanával nem azonosítható, hanem a Wittenbergi Konkordia és a Confessio Augustana Variata jegyeit viseli magán.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*. Címlapjának képe: Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás* 1980: 24.

⁴⁶⁰ *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania*. Brassó, 1547. Vö. Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás* 1980: 22–25.

⁴⁶¹ Mihály Bucsayt – Zoltán Csepregi: *Thesen des Pfarrkonvents in Nagyvárad*

1545. szeptember 20-án a Felső-Tisza-vidék 29 prédikátorának, akik mindegyike magyar nemzetiségű volt, és többük neve szerepel a wittenbergi egyetem anyakönyvében, a Szatmár megyei Erdődön tartott zsinata tizenkét pontból álló hitvallást fogadott el. Az első tizenegy cikk részletesebben foglalkozott egyes tételekkel, a tizenkettedikben pedig leszögezték, hogy minden más kérdésben az Ágostai hitvallást követik. A szöveg alapján megállapítható, hogy a Confessio Augustana Variata, tehát a megváltoztatott hitvallás szövege volt a kezükben. Az Erdői hitvallást később hitvallásának fogadta el mind a hazai evangélikus, mind a református egyház, valamint az erdélyi szászok egyházkerülete is.⁴⁶²

Az 1548. évi országgyűlés törvénye több cikkben is foglalkozott a vallás ügyével. Többek között kifejezte a rendek egyetértését abban, hogy az istentiszteletet és a vallást a korábbi állapotába kell visszaállítani, és az eretnekségeket meg kell szüntetni. A papoknak tanulniuk kell lenniük, és első feladatuk a tanítás, hogy ezzel a régi vallást és istentiszteletet mindenütt helyreállítsák. Az egyházi javakat vissza kell adni eredeti rendeltetésüknek. A főesperesek nyomozzák ki az eretnek prédikátorokat, vagyis azokat, akik nincsenek katolikus módon felszentelve. Az eretnekek elűzésével kapcsolatosan azonban csak azt fogadta el az országgyűlés, hogy az anabaptisták és a sakramentáriusok „mindenkinek birtokairól távol üzessenek”.⁴⁶³ Noha a katolikus egyház érdeke sokkal egyértelműbb törvényszöveget kívánt volna, 1549-től kezdve megindult az eretnekek és támogatóik felkutatása és a tévtanok követőinek hírében állók számonkérése. Protestáns többségű településeken vagy a protestánsokat támogató főurak bir-

(Grosswardein), 1544. In: Reformierte Bekenntnisschriften 1,2 2006: 429–438. (A tételek latin szövegével együtt.)

⁴⁶² Wiczian – Sólyom I 1948: 101. Pósfay 2003: 50–51. Csepregi 2005. Mihály Bucsay – Zoltán Csepregi: Das Bekenntnis der Synode zu Erdöd von 1545. In: Reformierte Bekenntnisschriften 1,2 2006: 439–448. (A hitvallás latin szövegével együtt.)

⁴⁶³ Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve (1880) I, 37–40. Zoványi 1922/1986: 259. Vö. Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 42. Wiczian – Sólyom I 1948: 104.

tokain nyilván nem volt egyszerű még hivatalos személyek számára sem, hogy a törvénynek érvényt szerezzenek. Nincs kielégítő magyarázat arra, hogy miért, de a hivatalos küldöttek „megelégedtek a lakosság lutheri szellemű hitvallásának benyújtásával, és hozzá sem fogtak a törvényben elrendelt hittérítő szónoklatok tartásához.”⁴⁶⁴ Ferdinánd király előterjesztéseivel és sürgetéseivel a következő években is napirenden tartotta a vallás dolgát, de a többség egyre kevésbé volt hajlandó a protestánsok ellen szigorúbb törvényeket hozni.⁴⁶⁵ Lőcse városának országgyűlési küldöttei 1550-ben ezért jelenthették nyugodt szívvel, hogy az eretnekekről szóló határozat nem a mi felekezetünkre (hitvallásunkra) vonatkozik.⁴⁶⁶

1553-ban Oláh Miklós került az esztergomi érseki székbe, aki módszeresen és erélyesen igyekezett érvényt szerezni ennek a törvénynek. Várható volt tehát, hogy a reformátori irányt követő papoknak, akik nem vagy még nem tartoztak semmiféle protestáns egyházi szerveződésbe, hanem csak „a katholicizmustól elpártoltak”,⁴⁶⁷ igazolniuk kell, nem követői e tévtanoknak. A következő évtizedekben több olyan szöveg keletkezik, amely magán viseli az Ágostai hitvallás legfontosabb tartalmi jegyeit, és így közvetlen hatásának bizonyítéka. Ezeknek az iratoknak mindegyike azért keletkezett, hogy elhatárolja a lutheri reformációhoz igazodó papokat és közösségeket a világi hatalom és a római katolikus egyház által is üldözött eretnek csoportoktól, és a kezdődő ellenreformációs törekvések között lehetővé tegye a reformációi elveket vallók vallásgyakorlatát.

Öt felsőmagyarországi város (Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse, Kiszeben), amely régóta politikai érdekszövetséget alkotott egymással az 1540-es években és egyházilag is együtt szervezkedett,⁴⁶⁸ így a tör-

⁴⁶⁴ Zoványi 1922/1986: 260.

⁴⁶⁵ Zoványi 1922/1986: 272.

⁴⁶⁶ „unsere Confession ist nicht gedacht”, forrásmegjelöléssel idézi: Zoványi 1922/1986: 265. Vö. még: A magyarhoni protestáns egyház története (Zsilinszky, 1907), 128.

⁴⁶⁷ Zoványi 1922/1986: 257.

⁴⁶⁸ Súlyom 1949: 10.

vény várható végrehajtásával kapcsolatosan is folyamatos érintkezésben állt egymással, elhatározta, hogy az általuk hirdetett tanokat hitvallásszerűen közösen összefoglalják, és így határolják el magukat az anabaptisták és a szakramentáriusok tanaitól. A hitvallás teljesen Luther és Melanchthon szellemében készült.⁴⁶⁹ 1549-ben elkészült irattal kapcsolatban, amely az Ötvárosi hitvallás (*Confessio Pentalitana*) néven ismert, felmerül Stöckel Lénárd szerzősége, amelyről azonban a kutatók véleménye megoszlik.⁴⁷⁰ A hitvallást 1549-ben át is adták a királyi bizottságnak. Nyomtatásban csak 1613-ban jelent meg, a címlap szövege szerint Ferdinánd királynak címezve, aki – úgy látszik – megelégedett ezzel, mert a hatóságok a továbbiakban nem zaklatták ezeket a városokat.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Zoványi 1922/1986: 262. Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 44–45.

⁴⁷⁰ Súlyom – Csepregi 1999.

⁴⁷¹ Zoványi 1922/1986: 261. Vitatott, hogy valóban Stöckel Lénárd készítette-e (amint Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás* 1980: 28. írja; Bruckner, in: *Emlékkönyv* 1930: 43. pedig állítja), hogy valóban az 1613-ban latin, német és magyar nyelven (RMNy 2, 1053) megjelent és legrégibb ismert szöveget adták-e át, s átadták-e. A címlapon olvasható szöveg ellenére vitatják azt is, hogy az irat eljutott-e Ferdinánd királyhoz. Az 1613-as kiadás címlapjának képe: Bruckner, in: *Emlékkönyv* 1930: 65. 75. 85.; *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás*, 1980, 29. Az Ötvárosi hitvallás latin, német és magyar szövege: Bruckner, in: *Emlékkönyv* 1930: 65–92., ahol a címlapok fakszimiléi is megtalálhatók.

„CONFESSIO CHRISTIANAE DOCTRINAE QVINQUE REGIARVM LIBERARVMQVE CIVITATVM IN Hungaria superiore, Cassoviae, Léutschoviae, Bartphae, Epperiessini, ac Cibinij. Exhibita laudatissimae quondam recordationis Regi Ferdinando Anno 1549. In tribus lingvis, Latina, Germanica, & Hungarica impressa. Cassoviae Per Ioannem Fischer Anno M. DC. XIII.”

„BEKANTNVS CHRISTlicher Lehr vnd glaubens. Der Fünff Königlichen Freystädt in Ober Hungern/Caschaw/Leutsch/Bartfeldt/Epperies vnnd Zeben. König Ferdinand hochmiltister gedechtnus im Jahr 1549 vbergeben. In dreyen Sprachen/Lateinisch/Deutsch vnd Vngarisch gedruckt. Zu CASCHAW Durch Joann: Fischer. 1613.”

„AZ ÖT SZABAD VÁROSOKNAK FÖLSŐ MAGYARORSZÁGBAN, CASSÁNAK, LÖTSENEK, Bártphának, Eperiesnek, és Szibinnnek, Keresztyéni tudományról, és hitről való Vallás tétele. MELY BE ADATTATOT AZ bodogh emléközetű Ferdinánd Királynak, 1549. esztendőben. Es három nyelven, Deákul, Németül, és Magyarul ki nyomtattatott. CASSAN Fischer Iános által, 1613. EZTENDÖBEN.” További kiadások

A Hétvárosi hitvallásban (*Confessio Heptapolitana*)⁴⁷² 1559-ben hét felsőmagyarországi bányaváros (Körmöcbánya, Selmecbánya, Besztercebánya, Újbánya, Béalbánya, Bakabánya és Libetbánya) fogalmazta meg hitvallását. Oláh Miklós érsek ugyanis 1557-ben maga elé idézte a bányavárosok papjait, hogy megvizsgálja, ki szentelte fel és ki iktatta be hivatalukba őket. Amikor a felszólításnak nem tettek eleget, 1558-ban Derecskey János kanonokot küldte ki, aki a Selmecbányán összegyűlt papok elé hitcikkeket terjesztett elfogadásra. A bányavárosok papjai ezeket evangéliumi hitükkel összeegyeztethetetlennek tartották, el nem fogadhatták, és az Ágostai hitvallás követőinek vallották magukat. Sok győzködéssel sem lehetett rávenni őket hitük megtagadására. Mivel azonban sem az érsek kiküldöttei, sem a király nem voltak hajlandók elfogadni az Ágostai hitvallásra való hivatkozást, az Ötvárosi hitvallás alapján elkészítették saját hitvallásukat. Ez a Hétvárosi hitvallás, amely lehetővé tette, hogy ezekben a városokban is éljen az evangélikus egyház az eretnekség vádjá nélkül. Az a körülmény, hogy az evangélikusok a hitvallás eredeti, német és latin szövegére utalnak, megmutatja, hogy azokat fordítás, hazai ki nyomtatás vagy magyar összefoglalás nélkül is mértékadónak tekintették. Így lehetett esküt tenni rá, mint az 1596-os szakonyi gyűlésen,⁴⁷³ a zsolnai zsinaton 1610-ben megfogalmazott szuperintendensi eskűben,⁴⁷⁴ valamint a szepesváraljai zsinaton 1614-ben.⁴⁷⁵

A Szepességi hitvallás (*Confessio Scephusiana*) vagy a huszonnégy szepesi város hitvallásának a megalkotására is a szabad vallásgyakorlás körüli viták miatt került sor. Amikor Bornemisza Gergely nagyv-

felsorolása: Fónyad, I. Pál – Kick, Remi: *Confessio Scephusiana* 1568 (1987), 226. 15. jegyzetben.

⁴⁷² Másik elnevezése: *Confessio Fidei Civitatum Montanarum Hungariae* (Magyarország bányavárosainak hitvallása). Vö. Bruckner, in: *Emlékkönyv* 1930: 47–53.; itt olvasható latin szövege is: 94–102. Kiadásainak felsorolása: Fónyad, I. Pál – Kick, Remi: *Confessio Scephusiana* 1568 (1987), 226. 14. jegyzetben.

⁴⁷³ Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás* 1980: 35.

⁴⁷⁴ Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás* 1980: 37.

⁴⁷⁵ Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás* 1980: 38.

radi katolikus püspökök⁴⁷⁶ 1568-ban rendezni akarta a Szepesség egyházi helyzetét, a szokásos eljárás szerint beidézte az egyházi előljárókat, akik azonban haladékokat kértek, hogy felkészülhessenek a tervezett zsinatra. Az evangélikus fraternitás papjai 1568. december 14-én Káposztafalván tartott gyűlésükön megbízták Megander (Grossmann) Bálint iglói és Obsopaeus (Koch) Cyriák szepesváraljai lelkészt, mint minden szempontból alkalmas személyeket, a huszonnégyszepesi város hitelveinek összefoglalásával. A felkért lelkészek az Ágostai hitvallás rövid összefoglalását készítik el, amint már a feliratban is jelzik. A fraternitás 1569. október 26-án tartott gyűlésén a bemutatott hitvallást a Szentírással megegyezőnek ítéli és elfogadja.⁴⁷⁷

Az itt tárgyalt három magyarországi hitvallás nem törekedett tehát eredetiségre, hanem a magyar viszonyokra tekintettel fogalmazta meg a lutheri reformáció tanítását. Céljuk nem tanításbeli kérdések megvitatása vagy eldöntése volt, hanem annak igazolása, hogy akik ezeket vallják, nem eretnek tanokat hirdetnek. Az alkalom szinte diktálja a sajátosságokat: nem foglalkoznak az ógyház eretnekségeivel, nem tárgyalják az Ágostai hitvallás második részében elsorolt megszüntetett visszaéléseket. Mivel nem állnak nagy hatalommal és befolyással rendelkező védelmezők a hátuk mögött, ezért óatosan, az éles megfogalmazásokat kerülve szólnak. Az Ágostai hitvallástól eltérően nem fejedelmek írják alá, hanem különféle felsőmagyarországi városok lelkészei, teológusok. A benyújtott szöveg egyfajta igazolást jelentett,

⁴⁷⁶ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 54. és Fónyad, I. Pál – Kick, Remi: *Confessio Scepusiana 1568* (1987), 227. a Gergely, Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980*: 30. a Péter keresztnévet említi, ez utóbbi téves. Brucknernél nagyváradi püspökök és szepesi prépost, Fónyad – Kicknél „Zipser Propst” (szepesi prépost), Fabinynál nagyváradi püspökök. A Magyar Katolikus Lexikon I, 936. szerint Bornemissza Gergely 1561–1584-ig szepesi prépost, 1563-ban csanádi, 1572-ben váradai püspök, de egyik székhelyét sem tudja elfoglalni a török miatt. Meghalt 1584-ben.

⁴⁷⁷ Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 54–55.; latin szövege: 104–111. Fabiny, in: *Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980*: 30–31.

utána békén hagyták őket, és ezzel megkapták a szabadságot arra, hogy a hitvallások szellemében szervezzék gyülekezeteiket és végezzék igehirdetési szolgálatukat.⁴⁷⁸

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS HAZAI KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI ■ Érdekes adalék, hogy 1566-ban Rueber János győri főkapitány utasítására adják ki a Schmalkaldeni cikkek szövegével együtt az Ágostai hitvallást is német nyelven Regensburgban. Manlius János vándor nyomdász, amint egy 20. században előkerült levelében maga írja, 1599-ben ki nyomtatta az Ágostai hitvallást, hiszen a tiszteletdíját is – úgy tűnik – kifizették.⁴⁷⁹ Ellene mond ennek az adatnak, hogy ebből az időből nem ismernek egyetlen ilyen példányt sem. Viszont a magyarul nem tudó nyomdász megjelentetett egy magyar nyelvű könyvet az Ágostai hitvallás védelmére (feltehetően az Eпитomét), s levelében a kettőt feltehetően összetévesztette.⁴⁸⁰

A hitvallás első magyar fordítása csak kéziratban maradt fenn, amelyet Pálházi Göncz Miklós (1571⁴⁸¹–1619) sárvári rektor, későbbi püspök 1615-ben készített el, aki a Liber Concordiae (Konkordiakönyv) csaknem teljes fordítását is elvégezte.⁴⁸²

Az első nyomtatásban is megjelent magyar nyelvű fordítás Samarjai Máté János (1585–1652), a samarjai református egyházkerület püspöke nevéhez fűződik, aki az evangélikusok és reformátusok sok vitával járó szétválásának idején, a két felekezet összebékítésének szándékával vetette össze a meg nem változtatott Ágostai hitvallást a II. helvét hitvallással. Munkája 1628-ban jelent meg Pápán *Magyar Har-*

⁴⁷⁸ A három hitvallás rövid tartalmi egybevetéséhez vö. Bruckner, in: Emlékkönyv 1930: 56–60. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 31. A hitvallások királyi és érseki „elfogadásához” vö. Payr 1930: 128.

⁴⁷⁹ [id.] Szabó Lajos: Az Ágostai Hitvallás magyarul. Lelkipásztor (53) 1978/10, 617–618. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 33.

⁴⁸⁰ Fabiny Tibor: Egy történeti forrás nyomában. „Die Augspurgische Confession Ungarice?” Evangélikus Élet (XLV/25) 1980. június 22.

⁴⁸¹ Vö. Súlyom 1930: 4.

⁴⁸² Vö. Súlyom 1930: 4. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 35–37.

*mónia, azaz az Augustana és Helvetica Confessio artikulusainak egyez-
ző értelme* címen.⁴⁸³ Samarjai az első azoknak a hosszú sorában, akik
a következő századokban ismételten szemére vetik a lutheránusoknak,
hogy nem ismerik hitvallásukat. Szándéka több, mint a megismertetés.
Ezek az évtizedek a két protestáns egyház hazai elkülönülésének sok
vitatkozást kiváltó ideje. Úgy véli, hogy az egyenetlenség oka mindkét
részén a saját hitvallás nem ismerése. Az Ágostai hitvallás minden
cikke után közli a II. helvét hitvallás megfelelő részét, valamint egyez-
tető magyarázatát. Mivel az előszóban arról tesz említést, hogy az
Ágostai hitvallás újabb kiadását vette alapul, sokakban azt a benyomást
keltette, hogy a Melancthon által megváltoztatott, tehát a református
irányhoz közelítő változattal (Variata) dolgozik. Samarjai harmoni-
zálati kísérlete, sem a reformátusok, sem az evangélikusok tetszését
nem nyerte el, holott bebizonyosodott, hogy későbbi, de nem a meg-
változtatott szöveggel van dolgunk.⁴⁸⁴

Az evangélikus konzisztórium megbízásából Samarjai Harmoniá-
jára válaszul készült el az első evangélikus fordítású és ki is nyomtatott
szöveg, amelyet Lethenyei István (1590 előtt – 1653 után)⁴⁸⁵ csepregi
esperes készített, és 1633-ban Csepregen jelent meg.⁴⁸⁶ A szöveg nem

⁴⁸³ „MAGYAR HARMONIA. AZ AZ AUGUSTANA ES AZ HELVETICA CONFESSIO
ARTICVLVSINAC EGGYEZŐ ÉRTELME, Mellyet SAMARAEUS JANOS SUPER-AT-
TENDENS Illyen ockal rendölt öszve: hogy az Articulusokban Fundamentomos ellen-
közés nem lévén, az két Confessiot követő Atyafiak is az szeretet által eggyesec le-
gyenec. Ez mellé PARAEVS DAVID D. Irenicumjából XVIII. ragalmas Articulusokra
valo feleletek és az eggyességre kétféle indító okok adattanac. Psal 120,7. Én az békesé-
séget szeretem: De mikor én szolok, ők az viadalhoz készülne. Nyomtatattot PÁPÁN,
Szepes-Varallyai Bernard Máthé által. 1628. Eszt.” Solyom 1930: 4–6. (Címlapképpel.)
Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 38–40. (Címlapképpel.)
Paulik 1930: 16–17.

⁴⁸⁴ Solyom 1930: 5–6.

⁴⁸⁵ Vö. Solyom 1930: 6.

⁴⁸⁶ „AZ CALVINISTAC MAGYAR HARMONIAIANAC, AZAZ AZ AUGUSTANA ES
HELVETICA CONFESSIO ARTICULUSAINAC SAMARJAI JÁNOS CALVINISTA
PRAEDICATOR ES SUPERintendens által lett öszvehasomléltásának meg-hamisétása,
MELLYET LETHENYEI ISTVÁN CSEPREGI PRAEDICATOR ES SENIOR, Az szent-
Írás-magyarázó Lutheranus Doctoroknac közönséges Írásokból Magyar nyelven

teljes, mert a megszüntetett visszaélésekről szóló cikkeket nem közli. Az egyes cikkek után viszont a kálvinisták megfelelő tanításával vitázik.

A hitvallás sajátosan új szerepet kap tehát ezekben az években, hiszen nemcsak a római katolikus tanítással, hanem a reformátusokkal folytatott vitáknak is immár alapműve.

Az 1671–1681-es ún. gyászévtized elnyomatása a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel vádján túl az Ágostai hitvallástól való eltéréssel is vádolta az evangélikusokat. Bársony György nagyváradi katolikus püspök a hitvallás X. cikkének variata változatára utalt, amely az úrvacsorai tanban tér el az eredetitől, valamint a XXIV. cikkekre, amelyben az evangélikusok a misét elfogadták, csak a misével való visszaéléseket kifogásolták. Ez a helyzet azzal a következménnyel kell járjon – írta egy munkájában –, hogy ilyen körülmények között az evangélikusok nem tűrhetők meg az országban. Csak a súlyos üldözések elmúltával volt ereje a magyarországi lutheranizmusnak a vádakra egy újabb fordítással válaszolni, amelyet Lövei Balázs (mh. 1707) győri lelkész készített el és adott ki 1692-ben Regensburgban. Az egyszerű kiadás nem tünteti fel a fordító nevét, de a rövid „Elöljáró beszédecске”⁴⁸⁷ utolsó szavainak kezdőbetűibe rejtve vélik megtalálni. Ez az első teljes, nyomtatásban is megjelent és evangélikus fordító által készített, magyar nyelvű Augustana.⁴⁸⁸

világosságra ki-bocsátot. CSEPREGBEN Nyomtatottat Farkas Imre által, 1633 Esz.” Vö. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 41–42. Paulik 1930: 32–33.

⁴⁸⁷ Az „Elöljáró beszédecске” mindössze ennyi: „Regenten Rómában szégyennek tartatot, ha valaki Romai Polgár volt, s’ nem tudta a Romai Törvényt. Ezenképpen szégyen volna, ha azok, a’ kik Augustana Confessiön valók, az Augustana Confessiöt nem látnák, olvasnák, vagy hallanák. Azért az Augustána Confessiön lévő Magyarok kedvéért, ugyanazon Augustána Confessiöt magyarul kinyomtatattni tetczet Buzgó Lélekkel.” Sólyom 1930: 7. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 45.

⁴⁸⁸ „I. N. J. AZ AUGUSTANA CONFESSIO Magyarul. Nyomtatottatott 1692-ben.” Sólyom 1930: 7. (címlap: 12.). Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 43–45. (címlap: 44.). Paulik 1930: 32–33.

Közel ötven év múlva a pietista Bárány György (1682–1757) 1740-ben alig változtatva Lővei Balázs fordításán, névtelenül újra kiadja azt. A címlap szerint a németországi Jénában jelent meg, de ez csak a hatóságok félrevezetése miatt történt így, s valójában egy soproni nyomda munkája.⁴⁸⁹ A pietizmus hatása érződik abban, hogy a fordító az Ágostai hitvallásnak megfelelő hitet és életet hangsúlyozza, valamint olyan zsoltárok szövegét is hozza, amelyek Isten szabadító tetteről és az ember ráutaltságáról szólnak.

A 19. századi felvilágosodás sokféle fenntartását hangoztatta a hitvallásokkal kapcsolatban, de az Ágostai hitvallás tekintélyét nem vitták. A reformáció 1817. évi, 300 éves évfordulójának megünneplésére készülve javasolja Lovich Ádám (1760–1831) bányakerületi püspök, hogy a jubileumon minden gyülekezetben olvassák fel a hitvallást. Molnár János (1757–1819), a pesti evangélikus egyház lelkésze ugyancsak a jubileumra kiadja a hitvallás rövid német nyelvű összefoglalását. Feltehetően ebben az időben elkészült egy győri magyar fordítás is, amelyet Fábry Pál győri lelkésznek tulajdonítanak.⁴⁹⁰

A hitvallás 300 éves jubileumát is újabb fordításokkal és kiadásokkal ünnepelték. Martin Ludwig Theisz (1799–1832) gölnicbányai lelkész németül, történeti bevezetéssel és magyarázataival ellátva adta ki 1830-ban Kassán.⁴⁹¹ E kiadás jegyzeteit is felhasználta, azaz lefor-

⁴⁸⁹ „AUGUSTANA CONFESSIO az az: A' Hitnek azon Vallása melly a' Győzhetetlen Romai Tsászárnak ÖTÖDIK KAROLYnak az augusztai Imperiumi Gyűlésben 1530. Eszt. D. 25. Juni. Minekutána az Imperiumi Fejedelmek előtt a' Saxoniai Kantzellarius D. Bayer által Németül el olvastatot, nyujtattott és most egnéhány jegyzésekkel, ki botsáttatott. Jénában. MDCCXL. Esztendőben.” További részletek a kiadás címlapjának képevel Solyom 1930: 9. 12. Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 45–47.

⁴⁹⁰ Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 48.

⁴⁹¹ „Die Augsburgische Confession oder das evangelische Glaubensbekenntniß, mit beigefügten Erklärungen und einer historischen Einleitung. Ein Gedenkbüchlein für jeden evangelischen Christen, besonders für die evangelische Jugend, zum Gebrauche bey dem Schul- und Confirmanden-Unterricht, bearbeitet und herausgegeben von Martin Ludwig Theiß, evangelischem Pfarrer zu Gölnitz in der Zips. Kaschau, 1830. Gedruckt bei Carl Werfer, k. k. priv. Akadem. Buchdrucker.” a kiadás címlapja-

dította⁴⁹² Agonás Sámuel (1782–1847) rozsnói lelkész, amikor elkészítette és megjelentette 1838-ban az Ágostai hitvallás német nyelvből készült fordítását.⁴⁹³ A latin eredeti alapján 1896-ban Paulik János (1866–1939) budapesti vallásnár, később nyíregyházi lelkész készít magyar fordítást.⁴⁹⁴ Szlovák nyelven is megjelent Baltik Frigyes (1834–1919) balassagyarmati lelkésznek, a Dunáninnen Evangélikus Egyházkerület püspökének munkájaként 1893-ban,⁴⁹⁵ valamint a Leska János (1831–1909) által Békéscsabán 1898-ban kiadott szintén szlovák nyelvű Konkordia könyvben is.⁴⁹⁶

nak képével Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 49–50. Paulik 1930: 32–33.

⁴⁹² Súlyom 1930: 10.

⁴⁹³ „Augusztána CONFESSIO, az az: a' keresztyén Evangélika-Hitnek VALLÁS-TÉTELE, mely V-dik KÁROLY CSÁSZÁRNAK, 1530-ik Eszt. Junius' 25-kén, Ágostza várossában, a' Német-Birodalom' Ország-gyűlése alkalmával, már akkor Evangélika-vallást követő Rendeitől, Deák- és egyszersmin Német-nyelven beadatott, Magyar-nyelvre fordítva, és magyarázó Jegyzésekkel bővítve kiadódott, Agonás Sámuel, a' Rosnyó-Bányai Evangélika Ekklesiának Prédikátora által. KASSÁN, Ellinger István cs. kir. priv. Könyvnyomtató betűivel. 1838.” További részletek a kiadás címlapjának képével Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 49, 51–52.

⁴⁹⁴ „AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS. Latin eredetiből fordította s bevezette PAULIK JÁNOS ev. felsz. lelkész, főv. hittanár. Budapest. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája. 1896.” A kiadás címlapjának képével Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 53. 55.

⁴⁹⁵ „AUGŠPUSKÉ VYZNÁNÍ VÍRY. PUVODNI LATINSKÝ TEXT Z ROKU 1530 NA ZÁKLADĚ STARÝCH I NOVÝCH ČESKOSLOVENSKÝCH VYDÁNÍ OPĚT OPRÁVENÝCH V OBNOVENÉM PŘEKladu SVÝM DOMÁCÍM VÍRY PODAL A TŘI OBECNÉ SYMBOLA CÍRKVE KŘESTANSKÉ PŘIDAL BEDŘICH BALTÍK, BISKUP. DRUHÉ VYDÁNÍ. VYDÁNÍ VÝBORU ZAKLADÍN ZPEVNÍKOVÝCH. V BUDAPEŠTI, TISKEM VIKTORA HORNÝANSKEHO. 1893.” A kiadás címlapjának képével Fabiny, in: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás 1980: 53–54.

⁴⁹⁶ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Békéscsabán. Cesta slovenskej litery na Čabe. Békéscsaba, 1987. („Fekete könyvek” kultúrtörténeti sorozat 7. A sorozatot szerkeszti: Gecsei Lajos és Dr. Köteles Lajos.) 181. Dedinszky tévesen nevezi Egyesség Könyvének a Liber Concordiae-t.

A 20. században Paulik János fordítása jelenik meg javítva második⁴⁹⁷ és harmadik kiadásban,⁴⁹⁸ Bereczky Sándor fasori gimnáziumi vallás tanár egyháztörténeti tankönyve (1900),⁴⁹⁹ Zsilinszky Mihály (1838–1925) Bereczky Sándor által átdolgozott és több kiadást is megért középiskolás keresztyén hit- és erkölcs tan könyve (1902),⁵⁰⁰ valamint H. Gaudy László szintén középiskolás tankönyve (1927).⁵⁰¹

A négyszázéves jubileumra id. Pröhle Károly (1875–1962) soproni professzor a latin nyelvű szöveg alapján készített magyar fordítást (1930).⁵⁰²

⁴⁹⁷ Az Ágostai Hitvallás. Latinból fordította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Paulik János. Második javított kiadás. Luther-Társaság: Budapest, 1900. 132 o.

⁴⁹⁸ Az Ágostai Hitvallás. Latinról fordította Paulik János. Harmadik javított kiadás. Luther-Társaság: Budapest, 1930. 80 o. (A Luther-Társaság kiadványai Új sorozat XI.)

⁴⁹⁹ Bereczky Sándor: A keresztyén egyház története. Evangélikus középiskolák felső osztályai számára. Kókai Lajos kiadása: Budapest, 1900. 215–228. Bereczky Sándor: Az egyetemes keresztyén egyház története. Az egyház megalapításától a weszt-fáliai békéig. Evangélikus vallás tanítási kézikönyv a középiskolák VI. osztálya számára. II. kiadás. Kókai Lajos kiadása: Budapest, 1913. 142–157. Mindkét kiadás közli a 28 cikk szövegét kihagyásokkal. Nem Paulik János fordítása.

⁵⁰⁰ Zsilinszky Mihály: Keresztyén hit- és erkölcs tan főgymnasiumi és főreáliskolai protestáns ifjúság számára. 3. kiadás. A 3. kiadást sajtó alá rendezte és az ágostai hitvallással bővítette Bereczky Sándor. Budapest, 1902. VIII. 88 o. A 71–86. o. közli Ágostai Hitvallás I–XXI. cikkét a latin szöveg nyomán, a XXII–XXVIII. cikket a német szöveg nyomán, utóbbiakat kihagyásokkal. Az 1915-ben megjelent 4. kiadásban ugyanígy a 85–100. oldalon. Az 1922-ben megjelent 5. kiadás nem tartalmazza az Ágostai Hitvallást.

⁵⁰¹ H. Gaudy László: A keresztyén vallás a mai szellemi életben. Középiskolák VIII-ik osztálya számára. Kókai Lajos: Budapest, 1927. 41–53. o. „Friedrich Zange Zeugnisse der Kirchengeschichte alapján, kevés rövidítéssel”.

⁵⁰² Az Ágostai Hitvallás. A Konkordia Könyv latin szövege után magyarra fordította D. dr. Pröhle Károly. In: Hitvallás és tudomány 1930: 1–45. – Az Ágostai Hitvallás. Az eredeti latin szöveg után magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta D. dr. Pröhle Károly. Székely és Társa könyvnyomdája: Sopron, 1930. 96 o. – Az Ágostai Hitvallás mely a győzhetetlen V. Károly császár öfelségének az ágostai birodalmi gyűlésen adatott át az 1530. esztendőben. Az eredeti latin szöveg után magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta D. dr. Pröhle Károly. Második kiadás. Harangszó: Győr, 1943. 72 o.

Az 1957-ben kiadott Konkordia könyv első kötetében Nagy Gyula (1918) professzornak a latin szöveg alapján készült fordítása jelent meg.

Több mint 475 éves története folyamán, külföldön és itthon egyaránt sokszor elhangzott a panasz, hogy az evangélikusok nem ismerik névadó hitvallásukat. Elődeink nagy erőfeszítéseket tettek, hogy ki-ki a maga korában, kortársai nyelvére fordítva elérhetővé tegye az Ágostai hitvallást. Az evangéliumot kortársaink nyelvén mi nem akkor tudjuk megszólaltatni, ha elfeledjük az elődök nyelvét, és nem ismerjük hitvallásunkat, hanem ha alaposan megismerjük, a Szentírással egybevetjük, és tanulunk az előttünk jártak jó példájából, és újra meg újra próbálkozunk, hogy korunk nyelvén szóljunk.

Az Ágostai hitvallás visszhangja a római katolikus egyházban

Az ökumenikus mozgalomban és a II. Vatikáni Zsinat után megélénkült felekezetközi párbeszédben fedezték fel újra az evangélikusok és a nem evangélikusok is az Ágostai hitvallás ökumenikus-katolikus jellegét, és a hitvallással való foglalkozás indított el olyan késztetéseket, amelyek segítenek újra felfedezni a krisztusi hitet és a reformatori örökséget a maga tisztaságában. Hasonlóan ahhoz, mint amikor egy sokszor átfestett freskóról lefejtik a századok során rákent festékrétegeket.

Már 1930-ban a 400 éves jubileum kapcsán Friedrich Heiler német római katolikus teológus a nyilvánosság elé lépett a római katolikus elismerés ötletével, de meghallgatásra nem talált. A leghatásosabban valamikor az 1960-as évek elején Joseph Ratzinger freisingi dogmatikaprofesszor vetette fel az Ágostai hitvallással való foglalkozás gondolatát. 1970 óta pedig Vinzenz Pfnür római katolikus teológus tanulmányozta a kérdést. Nagy figyelmet keltő előadásában 1976-ban Ratzinger, akkor már regensburgi professzor, a protestantizmussal való ökumenikus megértés lehetséges alapjának nevezte az Ágostai

hitvallást, hiszen egymás megértésének nem személyes teológiákon, hanem az evangélikus-lutheránus egyház hitvallási iratain kell alapulnia. Így a vatikáni Egységtitkárság is fontolgatta, hogy az Ágostai hitvallást esetleg a keresztyén igazság legitim kifejezésének lehetne-e tekinteni, és tárgyalt erről a Lutheránus Világszövetség képviselőivel is, talán már a Lutheránus Világszövetség és a Vatikán közös dialógus bizottságának Rómában tartott ülése kapcsán 1974-ben. Ugyanebben az évben Vinzenz Pfnür a Német Katolikus Püspöki Konferencia elé vitte az ügyet. A Lutheránus Világszövetség 1976-ban Uppsalában tartott végrehajtó bizottsági ülésén bejelentik, hogy katolikus részről komolyan foglalkoznak a gondolattal. A Dar-es-Salamban tartott VI. LVSZ világgyűlés pedig 1977 júniusában határozatot is fogadott el a témáról. A 450 éves jubileumi év közeledtével a várakozás egyre fokozódott. Ez a fokozódó érdeklődés nem csupán a 20. századra megváltozott ökumenikus atmoszférának tulajdonítható, hanem annak is, hogy ebben a klímában egyre jobban tudatosult a hitvallásnak az egyetemes, „katolikus” jellege, ti. az az eredetileg is egyértelmű szándéka, amellyel nem új felekezetet akart létrehozni, hanem a meglévőt reformálni.⁵⁰³ Nem túlzás azt állítani, hogy a felvázolt lehetőséget evangélikus oldalon lélegzetelállítónak tartották.⁵⁰⁴ Olyan pozitív válasz reménye csillant fel, amelyre évszázadok óta vártak, és ami a hitvallás ökumenikus és egyetemes értelemben vett katolikus szándékának elismerését is jelentheti. A kezdetben inkább talán hatás-vadászónak tűnő ötlet egyre inkább alapos teológiai mérlegelést indított el.

Tanulságos megállapítani, hogy a reformáció kihívására válaszoló Tridenti Zsinat (1545–1563) nem fogadta el ugyan az Ágostai hitvallást, de kifejezetten el sem utasította. Az egyetlen kivétel, amelyben vitázik vele, a bűnbánat kérdése.⁵⁰⁵ A zsinati szövegek a reformáció tanait taglalva és elítélve csak Luther és más reformátorok tételeit

⁵⁰³ Austin 1978: 4–6. Hafenscher 1980: 96. Pannenberg 1980: 15–21.

⁵⁰⁴ Pannenberg 1980: 16.

⁵⁰⁵ Ágostai Hitvallás 12. cikk; Denzinger – Hünermann 2004: *1704. Pannenberg 1980: 16. Dantine 1980: 23.

idézik. A Tridenti Zsinatnak ez a – sem nem elfogadó, sem nem elutasító – hallgatása az Augustanáról talán abból fakad, hogy a római katolikus egyház inkább az aktuális jelentőségét látta, és a hitvallásnak az evangélikus egyházakban később világszerte betöltött szerepét nem mérhette fel.

A római katolikus elismerés ötlete felhívta a figyelmet az Ágostai hitvallás ökumenikus vagy katolikus jellegére, hiszen nem egy felekezet alapító okirata kívánt lenni, hanem az egy egyházban folyó vitában megfogalmazott állásfoglalás. Megfogalmazói nem új egyházat akartak, hanem az egyház reformációját. Még óvatosabban kifejezve: eltűrését annak, hogy az egyházban a bibliai alapokhoz ragaszkodva kívánják az evangéliumot prédikálni.

A hitvallás elfogadásának megítélése aprólékos mérlegelést kíván, állapították meg sokan az ötlet nyomán kialakult eszmecsereben. Az Ágostai hitvallás egyrészt ugyanis a maga korában és a maga korának szólt, az akkori kérdéseket tárgyalta úgy, ahogyan azok akkor vitakérdések voltak. Másrészt változások következtek be a római katolikus egyházban, de a lutheranizmusban is. Egy több évszázados irattól nem várható, hogy maradéktalanul megoldja a két egyház ma tárgyalandó kérdéseit. Kézenfekvő volt az a gondolat, hogy készüljön közös evangélikus és római katolikus kommentár az Ágostai hitvalláshoz, amely egyenként felmérné a problémákat. A jubileumi év kezdetére ki is adtak egy ilyen kommentárt.⁵⁰⁶ Eközben afelől sem volt kétség, hogy az Augustana római katolikus elfogadása még nem jelentené, hogy a római katolikus egyháznak dogmatikailag kötelezően elfogadott hitvallásává lenne, hanem csupán azt, hogy az Ágostai hitvallás a közös keresztyén hit egyik elfogadható (legitim) kifejezése. A Luthéránus Világszövetség és a Vatikán is ilyen módon fogadták el egymás tanítását a megigazulásra nézve Augsburgban, 1999. október 31-én.

⁵⁰⁶ Confessio Augustana. Bekenntnis des einen Glaubens. Gemeinsame Untersuchung lutherischer und katholischer Theologen. Herausgegeben von Harding Meyer und Heinz Schütte zusammen mit Erwin Iserloh, Walter Kasper, Georg Kretschmar, Wenzel Lohff, George W. Forell, James McCue. Bonifacius-Druckerei: Paderborn, Otto Lembeck: Frankfurt am Main, 1980. 348.

Az elfogadás tekintetében fontos kérdés a hitvallás belső összefüggése. Távolról sem elégséges valamely kérdés kapcsán az Ágostai hitvallásnak csak azt a cikkét számításba venni, amelynek a címében szerepel egy adott szó. A cikkek sorrendjét sajátos hangsúllyal az üdvösségtörténeti szemlélet határozza meg. Az egyházzal például több cikk is foglalkozik.⁵⁰⁷ Nem lehet megfelelő képet kapni a hitvallás álláspontjáról azzal sem, ha a hitvallásnak csak az 1–21. cikkét veszik számításba, de a megszüntetett visszaélésekkel foglalkozó 22–28. cikket mellőzik.⁵⁰⁸ Még ha nem is illik mindenben a mai római katolikus egyházra, ami ellen a hitvallás ez utóbbi cikkekben hadakozik, áthatja az érvelést az Isten megigazító cselekvéséről szóló tanúságtétel. A konkrét visszaélések leírása és megszüntetésük indoklása illusztrálja a megigazulás reformatori értelmezését.

A két egyház a reformáció óta külön utat járt, ezért sem képzelhető el, hogy az Ágostai hitvallás római katolikus elismerésével megszűnjön az egység útjában álló minden akadály. Ratzinger bíboros annak idején „a különbözőségben való korporatív egyesülést” javasolta, amely sokakban a római bekebelezés rémképét idézte fel, és elriasztotta még az ökumenikus szempontból nyitott protestánsokat is. Vajta Vilmos a „megbékélt különbözőség” fogalmát javasolta, de ezt meg kevésnek tartották, mert úgy értették, hogy az egyházak egymást nem rekesztik ki, de valójában nem is történik semmi.⁵⁰⁹

Az egykori viták felidézése érzékelteti, hogy túl egyszerű lenne az Ágostai hitvallás római katolikus elfogadásától a 16. századi egyházszakadás feloldását várni. Mégis olyan gondolat ez, amely alkalmat ad az egyház egységéről való gondolkodásra, s annak felmérésére is, hogy mindez mit jelentene az evangélikus egyházak számára, valamint érzékelteti az Ágostai hitvallás mai aktualitását.

⁵⁰⁷ Pannenberg 1980: 17–18.

⁵⁰⁸ A megszüntetett visszaélésekről szóló cikkek értékelését elvégzendő feladatnak tekinti Pannenberg 1980: 17. A hitvallás egységét nyomatékosan hangsúlyozza Dantine 1980: 23.

⁵⁰⁹ Pannenberg 1980: 19.

Néhány komolyan megfontolandó probléma:⁵¹⁰

a) Mivel az Ágostai hitvallás szerzője Melanchthon, nem volna helyes őt és írását Lutherrel és a lutheri teológiával szembeállítani, illetve a kettőt egymással szemben kijátszani. Az evangélikusok és római katolikusok közeledése elképzelhetetlen Luther kizárásával.

b) Római katolikus részről csak az Ágostai hitvallás elismerését vetették fel, és a római egyház legalábbis elvileg megteheti, hogy csak erre az egy hitvallásra legyen tekintettel. Az evangélikus egyháznak azonban még más hitvallási iratai is vannak, amelyek több ponton élesebb határvonalat húznak Róma és Wittenberg közé. E hitvallások nélkül nem lehet a maga teljességében megragadni a lutheri reformációt. Az evangélikus egyház ezért nem hagyhatja figyelmen kívül többi hitvallását. A későbbi evangélikus hitvallások egyébként is az Ágostai hitvallás magyarázatai vagy értelmezései kívántak lenni, mint az Ágostai hitvallás apológiája, de akár a Schmalkaldeni cikkek, az Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről, vagy az Egyezségi irat is.⁵¹¹

c) Az Ágostai hitvallás római katolikus elismerése nem oldaná meg a reformáció utáni római katolikus dogmafejlődés kérdését – akár a Tridenti Zsinatnak a reformációt elítélő határozataira, akár a Mária-dogmákra (szeplőtelen fogantatása, 1854; mennybevétele, 1950), akár a pápai tévedhetetlenségről (1870) szóló apostoli rendelkezésre gondolunk –, noha egy ilyen elismerés ezekre is kihatással lehetne.

d) Nyilván nem lehet arról sem megfeledkezni, hogy a 16. század óta a protestantizmus is változott. A keresztyén szabadságnak a keresztyén hiten alapuló gondolata, amelyet a reformáció fogalmazott meg, általában véve az ember szabadságának gondolatához vezetett. Ebből fakadóan a pluralizmus és a tolerancia nemcsak a protestáns önértelmezés jellemzője, hanem az újkor örökségének közös keresztyén elfogadásából fakadó vonások. Az Ágostai hitvallás kiindulópontja lehet a keresztyén szabadságfogalom újkori értelmezésének is.

⁵¹⁰ Pannenberg 1980: 19–20. nyomán.

⁵¹¹ Dantine 1980: 23.

Az elismerés gondolata – vélte Hermann Dietzfelbinger volt bajor püspök – rádőbbentheti az evangélikus egyházat, hogy hitvallásában nem valamely részegyház, hanem az egy, szent és egyetemes egyház (una, sancta, catholica ecclesia) szól, és szembesíti azzal a kérdéssel, hogy vajon külön protestánsnak vagy a szó eredeti értelmében „katolikusnak”, azaz egyetemesnek tartja-e magát. Ez azt jelenti, hogy nem értelmezheti önmagát a katolikus egyházzal való szembenállás alapján, amint a római egyház sem teheti meg ezt az evangélikussal szemben.⁵¹² Ilyen módon mindkét egyháznak arra kellene gondolnia, hogy a közösen vallott krisztushit alapján határozza meg magát. Felvetődik tehát az a kérdés, hogy az evangélikus egyházban mennyire él elevenen az igazán krisztusi, és hol van szükség megújulásra az esetleges tévutak, egyoldalúságok láttán, s hol vannak adott esetben azonos nehézségek is. Még attól sem riadt vissza Hermann Dietzfelbinger, hogy igen kemény, bűnbánatra hívó megállapítást tegyen: „Nem kerülhetjük meg azt az őszinte megállapítást, hogy az Ágostai hitvallás néhány szakasza annak az egyháznak a számára, amely róla nevezi magát, szinte inkább kérdésessé válik ma, mint az egykori római katolikus egyház elleni polémiaiávé.”⁵¹³ A hitvallás kapcsán persze a római katolikusoknak is fel kell tenniük maguknak a kérdést, egyházfelfogásuk nem szűkült-e le felekezeti-konfesszionális értelemben, vagyis megfelelnek-e magatartásukban az öntudatosan igényelt katolikus névnek? Az Ágostai hitvallás alkalmas lehet arra, hogy – a bibliai alapokon tájékozódva – evangélikusok, római katolikusok, protestánsok elgondolkozzanak az általuk képviselt keresztyénség igazi üzenete és hitelessége felől.

Nyitott kérdések is maradtak. Mit jelentenek a Tridenti Zsinat elítélései az Ágostai hitvallás elfogadása esetén? Mit használ egy történeti, kerekén 450 éves szöveg elismerése a közös ökumenikus jövő számára? Mit jelent az elismerés protestánsok és katolikusok Lélek-

⁵¹² Kasper, Walter: Besinnung auf den Ursprung. Lutherische Welt-Information 36/80, 16. Oktober 1980. 3–4. (Megjelent: Rheinischer Merkur / Christ und Welt, Bonn, 20. Juni 1980.)

⁵¹³ Idézi: Pannenberg 1980: 20.

ben, szeretetben és hitben való együttműködése szempontjából? Hiszen azon problémák mellett, amelyekkel az emberiség ma szembesül – mint például az emberiség többségének mérhetetlen szegénysége, a tömeges áldozatokat követelő járványok, amelyekre nem jut elegendő anyagi erőforrás, és ugyanakkor a ma is sok áldozatot követelő háborúk, amelyekre mindig sokkal könnyebben teremtik elő például a járványok leküzdéséhez szükségesnél mérhetetlenül nagyobb erőforrásokat –, a keresztyénség sem mehet el érzéketlenül, a 16. századi kérdésfelvetésekbe feledkezve.⁵¹⁴

⁵¹⁴ Dantine 1980: 23.

2. Tanúságtétel a megigazító Istenről

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – A KERESZTYÉN HIT MEGVALLÁSA

A keresztyén gyülekezetek az istentiszteleti liturgiában szerte a világon a közösen mondott Apostoli hitvallásban vagy Nicea-Konstantinápolyi hitvallásban a „hiszek” vagy „hiszünk” (latinul: credo vagy credimus) szavakkal vallják meg hitüket. „Tanítják” – az Ágostai hitvallás szerzői és aláírói visszatérően ezt a szót használták, amikor 1530-ban vallást tettek. Ez a szó kevésbé tűnik hitvalláshoz illőnek, mint az előbbi. Ezért kell állítani, hogy az Augustana nem teológiai tanulmány vagy dolgozat, hanem a szó igazi értelmében hitvallás. Nem istentiszteleti közös elmondásra készült, de mégis hitvallás. A különbség a kor sajátosságából adódik. Viták közepette nem tartották elegendőnek csupán röviden kifejezni, mi a helyes keresztyén tanítás foglalatja, hanem egy másik, ugyancsak évszázados hagyományt folytattak, amikor a keresztyén hit helyes tartalmára nézve adtak számot a bibliai alapokról, mérlegelték korábbi nagy teológusok értelmezéseit, és a saját korukban megindokolva mondták el Jézus Krisztus evangéliumát.⁵¹⁵

A tanítás szó nem indokol fenntartásokat ezzel a hitvallással szemben. A szó önmagában még nem nyújt kellő alapot ahhoz sem, hogy a protestantizmusnak, közelebbről az evangélikusságnak túlzott ra-

⁵¹⁵ Lohse 1980: 15.

cionalizmust vagy egyoldalú intellektualizmust lehessen felróni, hiszen maga Jézus is az egyik evangélium szerint azzal küldte ki a tanítványait, hogy kereszttel és tanítva tegyenek tanítvánnyá minden népet (Mt 28,19–20). Az újszövetségi levelek is hangsúlyosan beszélnek a tanításról. Az első gyülekezetek tisztségviselői között ott találjuk a tanítókat. Az evangélium tanításának szolgálata viszi el az emberekhez az igét, amely által adatik a Szentlélek, aki hitet ébreszt (vö. V. cikk).

Az Isten beszédét, az igét jelentő görög szó (logosz) – és ezzel mindenki tisztában van – tudást, tudományt, értelmes beszédet is jelent. Nyugodt szívvel, örömmel mondható, hogy Isten igéje, törvénye és evangéliuma is, értelmes beszéd, amelyet az ember értelmével is befogadhat, emberi képességei határain belül megérthet, és másoknak értelmesen beszélhet róla. A zsoltáros ezért mondja ismételten, hogy gyönyörködik Isten törvényében (Zsolt 119 és még számos helyen; vö. Róm 7,22–23).

Az Ágostai hitvallás – hitvallás azért is, mert szövegén nem érződik, hogy melyek voltak az előzményei: sem az, hogy mennyi tanácskozást folytattak a protestánsok egymás között, sem az, hogy mennyit vitáztak egymással óhitűek és újhitűek. A szöveg felülemelkedik és túlmutat ezen, amikor a krisztusi evangélium lényegét adja elő.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – GYÜLEKEZETEK HITVALLÁSA

Nagyszerű és páratlan esemény történt, amikor az aláíró hét fejedelem és a két város képviselőiben felolvasták a hitvallást. A forma szerint ők álltak a császár és a birodalmi gyűlés előtt, és ők szóltak, amint az előszóból is kiténik. Amikor azonban a hit tartalmának kifejtése következik, akkor rajtuk keresztül már a hitvallást valló-tanító gyülekezeteké a szó. A hitvallás arról tesz vallást, aminek alapján a gyülekezetekben az egyházi szolgálat folyik. Nem eltűnt a gyülekezetek

nagy egyetértéséről beszélni. Hiszen az újra felfedezett evangélium szavára úgy elevenedett meg az egyházi élet, mint ahogyan a téli fagy után virágba borul a mező: nem emberi hatalom szavára kezdődött, nem emberi erő adta erejét, emberi erő nem is tartóztathatta fel. A reformáció felismerései nyomán központi irányítás és szervezés nélkül sarjadt ki mindenfelé az evangéliumi hit. Világos, hogy nem teljes egyetértésről van szó, sem abban az értelemben, hogy mindenki mögötte állna, sem abban, hogy minden kérdésre kiterjedne. Nagy az egyetértés, mert a legalapvetőbb kérdésekben sikerült közös nevezőt találni, miközben vannak részletkérdések, amelyekben nincs egyetértés. Ez azonban nem teszi semmissé a hitbeli közösséget.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – AZ EGYHÁZ HITVALLÁSA

Az aláírók neve és az egyházi atyákra történő ismételt hivatkozás arra emlékeztet, hogy a földrajzi helyüket és a történeti idejüket tekintve eltérő keresztyének hite és ennek megvallása, tanítása összefonódik. Az egyház – amely konkrét embereket jelent, akik aláírták, illetve gyülekezeteket, amelyekben nagy egyetértéssel így tanítanak – vallja meg itt hitét az evangéliumban együtt azokkal, akik előttük jártak. Bármily erőtlen is egyetlen tanú hangja, az az egyetlen tanú lehet igaz tanú akár sokasággal vagy még többséggel szemben is. Ha csak egyetlen igaz tanú van, nem becsülhető le, mert az az egy is – legyen akár az első zsenge, akár az utolsó maradék – Isten Szentlelkének emberi értelmet meghaladó munkája. Ugyanakkor annak az embernek a számára kikerülhetetlen, belső készítés is: nem tudja megtenni, hogy ne szóljon arról, aki elől nem tud, nem is akar már kitérni. Akit Isten ismerete megragadott, miközben nem hallgathat erről, keresi a közösséget azokkal, akik ugyanabban a hitben járnak. Az esendő embernek szüksége van a hitben is a másik emberre, akit erősíthet, és aki által maga is erősödhet. A közösség, a gyülekezet, az egyház és a hivatalos egyházi szolgálat mint a külső ige eszköze, hordozója egy-

úttal a szükséges kontrollt is jelenti – az egyén önzésével, önkényes értelmezésével, alaptalan beképzeltségével szemben. Nem elég az egyénnek megvallania a hitét, ezt az egyháznak közösséggént is meg kell tennie.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – AZ EGYETEMES (KATOLIKUS) EGYHÁZ HITVALLÁSA

Az egyes cikkek végén a hitvallás elítéli azokat az eretnekségeket, amelyeket a régiek is elítéltek. Ilyen módon nemcsak közösséget vállal az addigi egyházzal, hanem meg is becsüli annak értékeit. Először is, létrejöttének története mutatja, hogy nem az elszakadás szándéka vezérelte, hanem a megújulás igénye és a kérdések tisztázásának a vágya, amelynek követelésétől hangos volt az egyház a középkor végén. A katolikus egyháznak abban az időben számos kérdésben még nem volt definiált tanítása, a tényleges gyakorlat ezért legitim vita tárgya lehetett, hiszen a római egyház csak a reformáció hatására, a tridenti zsinaton definiálta és pontosította tanításának több pontját, mint például a pápaságról vallott felfogását is.⁵¹⁶ Továbbá nem új egyház vagy részegyház alapító okiratának szánták az Ágostai hitvallást, hanem az egész keresztyénség igaz és érvényes tanításáért érzett felelősség hajtotta a tanúságtevőket.⁵¹⁷ Ne tévesszen meg az augsburgi birodalmi gyűlésen folytatott sok tárgyalás és egyeztetés, a megállapodásnak olykor már bámulatra méltó kitartással és türelemmel való keresése. Emberi módja ez annak, hogy kimunkálják az egyetértést vita esetén. Itt nem a diplomáciai vagy vásári alkudozáshoz hasonló, az adok-kapok gyakorlati elvén alapuló kompromisszumkeresés folyt, ez legföljebb csak a külső látszat. Sokkal inkább azzal az egészen hűsbavágó és személyes kérdéssel szembesültek a résztvevők, hogy mi is a keresztyén egyház és a keresztyén hit lényege: egyedül Krisztus vagy

⁵¹⁶ Lohse 1980: 15–16.

⁵¹⁷ Lohse 1980: 15.

mellette még valami más is. Ilyen értelemben valljuk, hogy nem egy felekezet alapító okirata született meg, hanem keresztyén hitvallás, amelyet egyrészt az evangélikus egyház a Szentírás mértékadó értelmezésének tekint, másrészt olyan hitvallás, amelynek ökumenikus jelentőségét újra és újra fölfedezték más felekezetek is.⁵¹⁸ A római katolikus elismerésnek az elmúlt néhány évtizedben ismételten felvetett gondolata így tulajdonképpen elébe megy az Ágostai hitvallás eredeti szándékának, és elismeri, hogy az az egyetemes keresztyénség hitét és egységét tartja szem előtt.⁵¹⁹

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – A SZENTÍRÁS ÉRTELMEZÉSE

Egykoriak, későbbiek és maiak, mindannyian a Szentírás tanúságtételére figyelünk és kell figyelnünk. A 16. század sok más hitvallásától eltérően, nincs külön cikk a Szentírás-elvről (sola scriptura), tehát arról, hogy a Szentírás a tanítás egyetlen mértéke, de az Ágostai hitvallás egyrészt kimondja, hogy ez az elv a hit gondolkodásának alapelve, másrészt kimondatlanul is ezt az elvet érvényesíti. Noha ezt az elvet alapjában nem kérdőjelezték meg az egyház története során soha, azonban nem mindig egyformán értették, és sokszor helytelenül alkalmazták. Az Ágostai hitvallás sem akart más vagy több lenni, mint csak az Írás magyarázata, tanúskodás annak hiteles tartalma mellett. Az Ágostai hitvallás a biblikus keresztyén hit figyelemre méltó, megszívlelendő, örömmel vállalható megvallása, bár a szentírási helyek sokkal részletesebb magyarázatát találjuk az Apológiában. Nem a 21. századnak kívántak új tanítást adni, hanem az egyház meglévő tanítását igyekeztek kifejezni világosan és tisztán saját korukban, saját kortársaiknak. Feltehető a kérdés, hogy vajon miért nem vallotta meg az evangélikus egyház a hitét későbbi korokban is, és miért nem ér-

⁵¹⁸ Lohse 1980: 9.

⁵¹⁹ Voigt 1981: 29.

telmezte a Szentírást például a felvilágosodás racionalizmusára való tekintettel, amikor ugyancsak támadások érték az evangéliumot? El kell azon gondolkodni, hogy számos más nagy próbatételt jelentő egyháztörténeti korszaknak nem született hitvallása, sem a felvilágosodás előtt, sem utána. Egyesek szerint ez hiba volt. Az egyház azonban nem csak ünnepélyes, nagy egyetértéssel elfogadott és rangos fórumokon közzétett hitvallásokkal vallja meg hitét, hanem a gyülekezeti igehirdetésben és a hívők mindennapos tanúságtételében is. S amint egykor Augsburgban, „nagy egyetértés” kimunkálásához más időkben is sok beszélgetésre, vitára, a Szentírás tanulmányozására, elmélyült munkára van szükség. Ha azonban az egyik vagy másik korban akár egyetlen embernek adott kegyelmi ajándékképpen olyan szöveg születik, amely mások segítségére van, sőt, esetleg azt később is, mások is, sokan hitük erősödésére és épülésére haszonnal olvassák, az Istennek páratlan ajándéka. Még inkább így van, ha sokan tudnak egyszerre szólalni. Emberi nézőpontból joggal várunk hitvallásokat korunk kérdéseire nézve. Az ilyet azonban nem lehet sem mintegy megrendelni, sem nem elég elhatározni. Az új és új kísérletek ilyen hitvallások megfogalmazására nem lesznek általánosan elfogadott hitvallásokká csak azért, mert valaki egy lap tetejére odaírja címként a hitvallás szót. A széles körű vagy egyetemes elfogadás minden korban a Szentlélek különleges ajándéka. Viszont a mindennapos tanúskodásban is – minden gyengeségünk közepette és ennek ellenére – hangzik az evangélium a mai világ számára éppen úgy, mint régen. A sokféleségben is megmutatkozik ennek a tanúskodásnak az egysége, amit nem szabad lebecsülni. Megmutatkozik ebben a sokféleségben a keresztyén bizonyágtétel ereje mellett a gyengesége is. Mindez nem jelenti, hogy nem volna szabad vagy nem kellene ma is hitünk közös és aktuális megvallására törekedni, és a bibliai üzenetet korunk hangján megszólaltatni.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – A SZÓ, AZ IGE EREJÉVEL AZ IGAZSÁGÉRT

Elmondható, hogy a tiszta evangéliumért való harcban nem állt rendelkezésre más eszköz, mint a hit megvallása szavakkal, legyen az akár élő, akár nyomtatott szó. Az evangéliumnak ezzel a tanításával igen hamar erőszakot is szembeszegeztek, és olyanok is voltak, akik a tiszta tanításnak hatalommal vagy éppen fegyveres erővel akartak érvényt szerezni. A hitvallás készítői és aláírói Augsburgban a törvényes eszközöket, lehetőségeket és formákat használták fel, hogy elmondják, mi az evangélium tiszta tanítása, és felsorakoztassák érveiket állításuk igaza mellett. A sok tanácskozás, vita és egyeztetés azt szolgálta, hogy „emberi erő nélkül, de az igével” (XXVIII, 21) másokat is meggyőzzenek. A szó, az ige erejét nem becsülték le, hanem nagyra tartották. Éppen ezért fáradoztak a megfogalmazók és az előterjesztők – különösen is Melanchthon – azon, hogy gondosan elkészített, szabatos és lényegre törő szöveg készüljön. Az elkészítés idejére rányomta bélyegét a sietség, az időhiány. Mégis, annak ellenére, hogy például a kiváló latinos Melanchthon szinte az utolsó pillanatokig csiszolta, az Ágostai hitvallás nem hevenyészett, sebtében, kapkodva megfogalmazott irat, hanem jellemzi az átgondoltság, a lendület és a meggyőződés belső ereje.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – TÉMÁJA NEM HUSZONNYOLC, HANEM EGYETLEN EGY

182 A birodalmi gyűlésen felolvasott eredeti hitvallás nem tartalmazott címeket. Feltehetően elhangzott a két fő rész címe (A fő hitcikkek. A megszüntetett visszaélésekről). Egy-egy új kérdést ez a fordulat vezet be: „tanítják továbbá” (egyedül a 20. cikknek van az eredetiben is címe). A nyomtatott kiadásokban viszont 1-től 28-ig számozva hozzák a cikkeket, és mindegyiknek címe is van. Ezt a beosztást nem a felolvasott szöveg, hanem az óhitűek Cáfolata tartalmazta, nyilván a

könnyebb kezelhetőség érdekében, és ezt vették át az Ágostai hitvallás nyomtatott kiadásai. Erre a tényre azzal hívja fel a figyelmet a mostani átdolgozott fordítás, hogy ezeket a számokat és címeket zárójelben és dőlt betűvel közli.

Minden szöveg könnyebben érthető, ha szemünk előtt van a felépítése. A számozás és a címek természetesen áttekinthetőbbé teszik a szöveget. Csupán nyomdatechnikai kérdésnek tűnik. Az Ágostai hitvallás esetében ez a technikainak tűnő apróság azonban kihat a szöveg értelmezésére is. Ha a számozásra és címekre figyelve olvassuk, az a benyomásunk, hogy huszonnyolc vitás kérdésben kívánnak az előterjesztők valamit mondani, ennyi kérdésben kellene egyetértésre jutni. Így olvasva a hitvallás szövegét, kézenfekvő akár még Luther magatartása is, akiről többen azt feltételezik, hogy azért írt a tisztító-tűzről és a kulcsokról 1530 augusztusában, illetve szeptemberében,⁵²⁰ mert további megtárgyalandó témákkal akarta a vallás kérdéséről folyó vitát kiegészíteni. Még Melanchthonnak az egyes cikkekről fáradhatatlanul folytatott alkudozásai is könnyen vezethetnek olyan félreértésre, hogy a hitvallás tartalmát huszonnyolc téma alkotja.

Komolyan véve azonban, hogy sem számozást, sem címeket nem olvastak fel, azok tehát nem részei az eredeti szövegnek, a hitvallásnak egészen más mondanivalója ragyog fel az olvasó előtt. Az Ágostai hitvallás ugyanis nem a reformátori teológiát összegző lexikon vagy dogmatikai összefoglalás, amely valamilyen logikus sorrendben a keresztyén hit egész rendszerét adná elő. A 16. század sok későbbi hitvallása mintha ilyesmire törekedett volna. Töredékes az Augustana abban az értelemben, hogy csak azzal foglalkozik, amit 1530-ban a nyugati keresztyénségben a reformáció a legfontosabb kérdésnek tartott. Ezért nincs benne szó a Szentírás-elvről sem. A hitvallás ugyanakkor tartalmilag egységes egész, amely egyetlen témát terjeszt elő, és ezt az egyetlen egyet fejti ki több szempontból. Az eredmény pedig a keresztyén hit lényegi tartalmának nagyszerű foglalatja.

⁵²⁰ A tisztító tűzről, in: LMM VI. 65–100. A kulcsokról, in: LMM VI. 101–165. WA 30 II, 435–507.

„Ha tökéletesnek mondjuk azt, ami a maga céljának hiánytalanul megfelel, akkor bizonyára jogunk van tökéletesnek mondani az Ágostai hitvallást, mert rövid, tömör, világos, határozott formában, de egyúttal az Isten fiaihoz illő békességre igyekezésnek szellemében mondja el azt, amit ebben a konkrét világtörténelmi helyzetben a tiszta evangélium híveinek elmondaniok kellett – sem többet, sem kevesebbet.”⁵²¹

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – HITVALLÁS ISTEN FIÁRÓL, A KIENGESZTELŐ ÉS MEGSZENTELŐ ÚR KRISZTUSRÓL

A lutheri reformáció ismeretében olvasva a hitvallást kézenfekvő megállapítani, hogy annak legfontosabb, legsajátosabb része a megigazulásról szóló IV. cikk. Itt van azonban jelentősége annak, hogy a felolvasott szöveget nem szabdalták különálló részekre sorszámok és címek. A IV. cikk igazi értelme ennek figyelembe vételével csak akkor ragadható meg, ha az egész hitvallás összefüggésében nézzük. A hitvallás azért állíthatja joggal, hogy „semmi sincsen benne, ami a Szentírástól vagy az egyetemes egyháztól vagy a római egyháztól eltérne, amennyire ezt az egyházi írókból ismerjük”⁵²² mert nem úgy érti, hogy az alapvető egyezés mellett legalább huszonnyolc kérdésben eltér a véleményük. A helyzet inkább az, hogy miközben vallja, amit korábban is vallottak, ugyanakkor a szemlélete mégis alapvetően új, és ennek az új szemléletnek messzehatóak a következményei.

184

Jórészt az ókori filozófiai gondolkodás és az ógyház szentháromsági vitáinak fogalmaival, a korábban elvetett eretnekségek elítélésével vezeti be a hitvallást az Istenről szóló I. cikk. Ez teljesen megfelel a korábbi szemléletnek. Az eredeti bűnről szólva nem tesz ugyan említést bármiről is, ami az ember mentsége vagy képessége lehetne, de

⁵²¹ Pröhle, in: Hitvallás és tudomány 1930: 53–54.

⁵²² Az első rész befejezése, 1.

miközben komolyan emlékeztet az ember eredeti betegségére és romlására, már a II. cikk utal a szabadulás istenadta lehetőségére: az újjászületésre a keresztség és a Szentlélek által.⁵²³ Az Isten Fiáról szóló III. cikk szinte páratlan abban, ahogyan egybekapcsolja az addigi hagyományt és a reformáció tanúságtételének új szemléletét. Egyrészt megismétli a krisztológiai vitáknak az ógyházi zsinatokon elfogadott tanítását – ez a korábbi szemlélet, amelyet minden tanításon számon kértek, és amit minden katekézisben, hitvallásban a reformáció előtt, éppen úgy, mint utána, tanítottak. Másrészt – és ez az új a reformációnak az Ágostai hitvallásban megmutatkozó szemléletmódjában – a Krisztus személyéről vallott hagyományos dogmatikai állításoknak az ember megváltásával kapcsolatos (szótériológiai) tartalmát is elmondja. Új nem abban az értelemben, hogy hozzá fogható még soha nem lett volna, hanem úgy, hogy nem volt annyira áthatóan meghatározó, mint a lutheri reformáció tanításában. Az új szemléletmód abban áll, hogy Istenről nem fennkölt tulajdonságot jelentő, de statikus fogalmakkal beszél. Ezekkel a fogalmakkal helytálló módon lehet ugyan Istenről beszélni, mégis eltakarják a lényegét, a legfontosabbat. Nevezetesen azt, hogy Isten Krisztus által az ember megváltására cselekedett és cselekszik. A III. cikkben szinte hemzsegnének azok a szavak, amelyek a Fiú cselekvését írják le. Tetteinek célja pedig az ember megváltása. Luther számára is, aki vívódásaiban először abban látta Isten igazságát, hogy Isten megfizet mindenkinek cselekedete szerint, az volt a reformátori – amint ő maga mondta, a paradicsom kapuját megnyitó – felismerés, hogy Isten igazsága igazzá tesz. Nem passzívan várja az ember igyekezetét vagy válaszát, és mintegy közömbösen nézi-értékeli, mire megy erőfeszítéseivel az ember, hanem első renden ő cselekszik, ő kezdeményez, *vezet, vigasztal, megelevenít és védelmez* (III, 5). Ezért – az egyháztörténet során nem gyakran megfogalmazott

⁵²³ „A bűn megítélésének mennydörgő szigorát túlharsojga a Krisztusban megjelent isteni kegyelem himnusza, mely végigzeng az egész Ágostai Hitvalláson.” Pröhle 1930: 58.

– felismerésért mondható, hogy a III. cikk az evangélium lényegének egyik legkiemelkedőbb összefoglalása.⁵²⁴

A megigazulásról szóló IV. cikk az előző cikk ismeretében érthető meg. Az Isten Fiáról mondtak háttérén lesz világos, hogy a megigazulás, illetve inkább megigazítás nem absztrakt tétel, szörszálhasogató vitákat kedvelő fanatikusok fontoskodása, hanem Isten, az Atya cselekvése Jézus Krisztusban az ember megváltására. Annak a háttérén, hogy Krisztus emberré lett, szenvedett, meghalt, feltámadott, kiengesztelte irántunk az Atyát, feltámadt, mennybe ment és uralkodik, és a Szentlélek által vezet, csak azt lehet mondani, hogy ebben az ember „ingyen, Krisztusért, hit által” részesülhet. Bármilyen emberi igyekezetre vagy teljesítményre tekint, ezt a lehetőséget, amely az egyetlen lehetőség, téveszti szem elől. Egyúttal azonban le is becsüli azzal, hogy a Krisztus által szerzett szabadítást önmagában nem tartja elég hatékonynak. A IV. cikk ennyiben visszautal a III. cikkre, és értelmezi azt.

A hitvallás további cikkei is Istennek Krisztusban és Krisztus által véghezvitt megváltó és megigazító tette felől tekintenek Isten és ember viszonyára. Az ember hite is – amely által megigazul Isten előtt – a Szentlélek munkája, aki eszközként felhasználja az evangélium hirdetésének és a szentségek kiszolgáltatásának szolgálatát, hogy hitet ébresszen (V.). Ez a hit jó gyümölcsöket kell teremjen (VI.). Egyház ott van, ahol a Szentlélek eszközeivel élnek (VII.). Nem az emberek kiválósága, hanem Isten munkájának ereje határozza meg a kegyelmi eszközök hatékonyságát (VIII.). Az eszközök, vagyis a keresztség (IX.), az úrvacsora (X.), a gyónás (XI.), a bűnbánat (XII.) és a szentségekkel való élés (XIII.), valamint az egyházi rend (XIV.) mind Isten eszközei az ember javára, amint az ezután következő cikkek tanítják. A további cikkek is a Krisztus által történt megváltás és a hit általi megigazu-

⁵²⁴ A III. cikk felfogására emlékeztető hitvallási szöveg található például a 638-ban tartott VI. toledói zsinat dokumentumai között, vö. Denzinger – Hünermann 2004: *492. Ebben az összefüggésben kell számon tartani az Apostoli hitvallás magyarázatát Luther Kis kátéjában (Konkordia Könyv II 1957: 59–60; Pröhle 1983: 87–88) és Nagy kátéjában (Konkordia Könyv II 1957: 150–161; Pröhle 1983: 193–205) is.

lás fényében tárgyalják a kor egyházi életének kérdéseit. Elmondható tehát, hogy az Isten Fiáról szóló III. cikk, valamint a csupán néhány tömör mondatból álló és az „ingyen, Krisztusért, hit által” való megigazításról szóló IV. cikk a tartalmi közepe az egész hitvallásnak. Az Ágostai hitvallás tehát egyrészt az óegyházi egyetemes hitvallások felépítését követi, másrészt a reformáció felismeréseivel bővül.⁵²⁵ Az egyes cikkek sorrendjét figyelve a hitvallásnak olyan felépítése rajzolódik ki, amely az Apostoli és a Nicea-Konstantinápolyi hitvallás szentháromsági szerkezetétől eltérően nem az isteni személyek lényegére és tulajdonságaira helyezi a hangsúlyt, hanem Isten üdvözítő cselekvésére. A krisztusi megváltást értelmezik a hit által való megigazulás felől még a megszüntetett visszaéléseket tárgyaló XXII–XXVIII. cikkek is.⁵²⁶ Ennek alapján teljes joggal elmondható, hogy az Ágostai hitvallás több mint egy sajátos tanítás kifejtése: valóban Jézus Krisztusról szóló bizonyoságtétel, akiben Isten cselekedett és cselekszik, és ezt szembeállítja a 16. század keresztyén lelkiségével és egyházi gyakorlatával. Az igehirdetés és a tanítás kérdésében az Ágostai hitvallás nem ad alapot teológiai divatok követésére, mert a keresztyénség és krisztushit lényegét, az evangélium középponti üzenetét fogalmazza meg. Éppen ezzel ad olyan mértéket, amely még arra is alkalmas, hogy esetleg az egyik vagy a másik ponton, éppen az evangélium tiszta tanítása érdekében, kritikus kérdéseket szegezzünk akár magának az Ágostai hitvallásnak is.

⁵²⁵ Egészében az óegyházi hitvallások szerkezetét ismeri fel az Augustanában, de a részleteket tekintve a fentiekől eltérő belső logikát lát Beisser, Friedrich: *Hoffnung und Vollendung*. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn: Gütersloh, 1993. (Handbuch Systematischer Theologie. Herausgegeben von Carl Heinz Ratschow. Band 15) 77. (Itt a jegyzetben).

⁵²⁶ Bruckner, in: *Emlékkönyv 1930*: 26.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – MA IS ÉRVÉNYES

A történeti áttekintés érzékeltette, hogy az Augustana korán közjogi és egyházjogi jelentőséget nyert. Közjogi szerepe azt jelentette, hogy a hatóságok engedélyezték vagy eltűrték a rá hivatkozók vallásgyakorlatát. Ma azonban már más alapon történik a keresztyén felekezetek állami elismerése. Egyházjogi szerepében olyan mértékként kezelték, amelynek alapján megvizsgálták az evangélikus lelkészek egyházi szolgálatát. Az Ágostai hitvallás iránti elkötelezettség és hűség az evangélikus egyház hivatalos szolgálatának fontos mértéke és feltétele. Mint a legerterjedtebb evangélikus hitvallási irat mindmáig őrzi ezt a szerepét, még ha a formák sokat változtak is. Mivel a 16. századi Európa történelmébe ágyazódik bele az Augustana keletkezése, nincs mit csodálkozni azon, hogy más korokban és más kultúrákban kevésbé érzik érthetőnek vagy magukhoz közelinek ezt a hitvallást. Ennek kiemelkedő példája volt az indonéziai batak egyház esete, amely elutasította az Ágostai hitvallás formális elfogadását, amikor a Lutheránus Világszövetségbe felvételét kérte, noha a világszövetség tanításbeli közös alapja ez a hitvallás. Amikor azonban a batak egyház elküldte tanításának összefoglalását,⁵²⁷ felvették a világszövetségbe (1952), mert nem az évszázadokkal korábban megfogalmazott szavak elismerésére tekintettek, hanem az annak megfelelő tartalomra.

Megszívlelendő figyelmeztetés, hogy a hitnek egy bizonyos időben történt hitvallását nem szabad – mintegy az igei-bibliai kinyilatkoztatás mellé téve – második kinyilatkoztatásnak tekinteni. Ez megtörténhet akkor, ha a 16. század reformátori bizonyoságtételét korából kiszakítva minden időre szóló válasznak tekintik. A reneszánsz kort csodálattal töltötte el és valósággal lenyűgözte az ókori görög-római kultúra örökségének újbóli felfedezése a 15. században. Valami ha-

⁵²⁷ Glaubensbekenntnis der HKBP. In: Das Bekenntnis im Leben der Kirche. Studien zur Lehrgrundlage und Bekenntnisbindung in den lutherischen Kirchen. Herausgegeben von Vilmos Vajta und Hans Weissgerber. Lutherisches Verlagshaus: Berlin, Hamburg, 1963. 214–223. o.

sonló történt a 16. században, amikor a reformáció újra rátalált Isten igéjének eleven hangjára a Szentírásban. Mindkét újrafelfedezés megváltoztatta Európa képét, magával ragadott egyes embereket és társadalmakat. A reformációt követő későbbi nemzedékek ezt a kincset igyekeztek megőrizni, ezért ismételték, rendszerezték az így nyert felismeréseket, de annyira tisztelték azokat, hogy sem szükségét igazán nem érezték, sem bátorságuk nem volt mindig elég arra, hogy ennek nyomán a saját hangjukon és saját korukhoz szóljanak. A kor szellemi erőfeszítéseit, szellemi munkáját a teológiában az a törekvés jellemezte, hogy minél több és minél nagyobb régi vagy új tekintélyre, minél több szentírási helyre, neves egyházi atyákra vagy zsinatokra hivatkozhassanak. Ezért elsősorban a teológiával kapcsolatosan szoktak a 16. század végétől a vallásos élet és gondolkodás lendületének megmerevedéséről, negatív értelemben igazhitűségről (ortodoxiáról) beszélni. Hasonló volt azonban a helyzet a természettudományokban és a filozófiában is, mert ott is azt tartották, hogy a múlt eredményeit megismerve minden kérdésre választ kaphatnak.⁵²⁸ Megírásakor mi sem állt távolabb a hitvallás megfogalmazóitól, mint későbbi századok számára valami kötelezőt írni. Egész biztosan nagyon csodálkoznának, ha azt látnák, hogy az utánuk következő korok keresztyénei az ő 16. századi hitvallásukat úgy tekintik, mint amely minden későbbi kor minden kérdésében eligazítást nyújt. A hitvallás nem egy nem létező, elképzelt ideális állapot megvalósítását tűzi ki az egyház és az egyes keresztyének céljául, hanem Jézus Krisztus hirdetését és követését a mindenkori ma világában. A megszüntetett visszaélésekről szóló hét cikket ezért sem szabad elszakítani az első huszonegy ún. fő hitcikktől, mert bár egészen gyakorlati kérdéseket tárgyalnak, de illusztrálják, miként értelmezték konkrét problémák kapcsán a krisztusi megváltást az ingyen kegyelem felől. Ma az igazi, biblikus, keresztyén hit frontvonala minden bizonnyal nem egészen ugyanott húzódik, mint a reformáció idejében, noha számos problémafelvetés

⁵²⁸ Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig. Negyedik, átdolgozott kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 170–171.

vagy éppen érvelés meglepően érvényes és aktuális még ma is. Mind-ebből az következik, hogy az egykor eleven és bátor hitvallás pusztá elisméltése nem jár automatikusan ugyanazzal az eleveniséggel, mint egykor, és olyan bátorság sem kell hozzá, mint egykor. A pusztá megisméltéssel ezért semmiképpen sem teljesítjük a mai bizonyágtétel feladatát.⁵²⁹

Elfogadni, de elvetni is tudatosan csak azt lehet, amit megismer az ember. A megértésnek is ez az útja. Van abban valami megkapó, hogy azt az iratot, amelyet egykor – felolvasása után hat héttel – megcáfoltnak tekintettek ellenzői, 450 évvel később ugyanazoknak az ellenzőknek a lelki-szellemi utódai és örökösei elfogadását fontolgatták. A lutheri egyháznak – tagjainak és szolgálattevőinek – is hasznára válna névadó hitvallásának megismerése. Magyarországon is. Nem azért, hogy szólamszerűen ismételtessük, hanem hogy mérlegre tegyük és a tiszta evangélium tanításában kövessük.

AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS – ÖNVIZSGÁLATRA HÍV

Az Ágostai hitvallás háromszorosan is önvizsgálatra hív. Önvizsgálatra hívja elsősorban természetesen az evangélikusságot. Nem azt kívánja ugyanis, hogy meg nem értett frázisként idézessük, hanem azt, hogy újra és újra megvizsgáljuk, a Szentírás mérlegére tegyük, megértsük és éljük. Az önvizsgálat része kell legyen az is, hogy ehhez a megmért, kipróbált mértékhez mérjük egyéni kegyességünket, gyülekezeti életünket, az igehirdetést és bármilyen tanítást, valamint egyházunk minden szolgálatát. Az ilyen önvizsgálat következménye lehet a hirdetett ígére, a Szentírás szavára való alaposabb odafigyelés és az ennek megfelelő fontossági sorrend (prioritások) kialakítása – minden vonatkozásban. Újra végig kellene gondolni, hogy a hit elsőbbsége a szervezettel, a struktúrával, a formális dolgokkal szemben

nem feltétlenül rendtelenség vagy összevisszaság, nem feltétlenül kényelmeskedés vagy tétlenség, nem feltétlenül beletörődés a rosszba, nem feltétlenül megtűrése a bűnnek, hanem a keresztyén élet gazdag gyümölcstermése lehet. Mi szükséges ahhoz, hogy ez egyre teljesebben megvalósuljon? Jobb szervezés, szigorúbb egyházfegyelem, ügyesebb gyülekezetpedagógia, vagy az evangélium ígéjének még tisztább hirdetése? Ha az előbbieket tartjuk fontosabbnak, evangélikusok vagyunk-e még? Ha az utóbbit, tehetünk-e érte valamit? Mindennek az alapja az, amiért örömmel nevezzük magunkat evangélikusnak: gazdagon megajándékozottak vagyunk már ebben az életben és majd az elkövetkezőben Jézus Krisztus által, aki eljött értünk, szenvedésével és áldozatával megszabadított a bűntől, országot és uralkodik, hogy „megszentelje azokat, akik benne hisznek” (III. cikk). A hit által való megigazítás semmiképpen sem azt jelenti, hogy félünk bármit is tenni, akarni, nehogy az „egyedül kegyelemből” elvét megsértsük.

Önvizsgálatra hívja az élet értelmét kereső és Istent nem találó világot. Sokszor hangoztatott vélemény, hogy a 16. század embere a kegyelmes Istent kereste, miközben az ítélő és büntető Istentől rettegett, a 20. és 21. század embere azonban, aki nem retteg Istentől, és nem foglalkozik üdvösségével, azt kérdezi, hogy van-e egyáltalán Isten, és hol található? A két kérdés különbözősége frappánsan érzékelteti, mennyire más a két kor gondolkodása és emberi helyzetértelmezése. Az eltérés ellenére a kettő közelségéről is lehet beszélni, éppen a reformáció új felismeréseire figyelve. A Szentírás alapján a reformáció a 16. század utolsó ítélettől rettegő emberének a Jézus Krisztusban irgalmasan hozzánk lépő és gyógyítóan cselekvő Istenre mutatott. Nekünk pedig, 20. és 21. századiaknak – akik az kérdezzük, van-e ura a világnak és ki az, van-e az életnek értelme, és hogyan lehetünk képesek túrhetően együtt élni ezen a földön – valami olyasmit mond, hogy a Jézus Krisztusban megismerhető és hozzánk forduló Isten kézben tartja a világot, egymás legyőzésével sehová, míg egymás felkarolásával, megbocsátással messzire juthatunk. Mindkét korszaknak szól: a legnagyobb, a végső dolgokat, az elengedhetetlenül szükségset csak ajándékba kaphatjuk.

Önvizsgálatra hív az ökumenében is. Az egy szükséges dologra koncentrálunk-e? Készek vagyunk-e úgy ragaszkodni drága hitünkhöz, hogy közben az egységet is fontosnak és védendőnek tartjuk, és a hit igazsága miatt nem becsüljük-e le az egységet, az egység kedvéért pedig nem fordítunk-e hátat a hit felismert igazságának?

A XXVIII. cikk az egyházi hatalmat nem emberi erőre, hanem az ígére alapozza. Érdemes mérlegre tenni az ökumenikus törekvéseket: valóban az ígében, a tiszta evangéliumban bízunk-e a keresztyénség, vagy számbeli növekedésében, tekintélyének gyarapodásában, nyilvános elismerésben és ezekhez hasonlóknak?

Minden kornak el kell gondolkodnia, hogy az egyházi gyakorlat és tanítás, úgy, amint végzik és jelen van, ténylegesen mit mond a Krisztus által szerzett megváltásról.

Az Ágostai hitvallás nem kész megoldást ad a kezünkbe, hanem arra serkent, hogy megmérjük a Szentírás mérlegén, és mi is megtegyük a magunk korában, a magunk korának szólóan, amit az egykoriak megtettek: tegyünk tanúságot kortársaink előtt a megigazító, az embert emberséggel újra megajándékozó Istenről.

Életrajzi adatok

VI. ADORJÁN vagy Hadriánus (1459–1523). 1491–1507 Lőwenben tanul, majd teológiát tanít. 1507-től I. Miksa császár unokájának, Habsburg Károlynak a nevelője, aki távollétére Spanyolország kormányzásával bízta meg. 1522–1523 között pápa.

AGRICOLA, Johann (Eisleben, 1492 – Berlin, 1566), evangélikus teológus, reformátor. Lipcsében, Wittenbergben tanul, a korai Luther és Melancthon nagy hatással van rá. Wittenbergben, Eislebenben tanít. Elhatárolódik Thomas Müntzertől. A törvény értelmezésének kérdésében vitázik Melancthonnal (1527), Lutherrel (1537).

AGRICOLA, Stephan (Abensberg, 1491 – Eisleben, 1547), teológus, pap. 1525 lutheri prédikátor Augsburgban. Ellenfele Zwingli úrvacsoratanának, aláírója a Marburgi és a Schmalkaldeni cikkeknek. Utoljára Eislebenben lelkész.

ALBRECHT, Brandenburgi Albrecht (Cölln, 1490 – Mainz, 1545). Bátyjának, I. Joachim választófejedelem terjeszkedő politikája következtében fiatalon magas egyházi méltóságokhoz jutott. Halberstadt püspöke és Magdeburg érseke (1513), mainzi érsek és választófejedelem (1514), bíboros (1518). A mainzi érsekség helyzetét volt hivatott megszilárdítani az a búcsú, amely a reformáció megindulásához vezetett. Humanista műveltségű, a humanizmust és a reneszánsz művészetet az egyik leginkább bőkezűen támogató mecénás, aki a régi egyházat és hitet védelmezte, de kezdetben a békés megoldást pártolta.

BEYER, Christian (Beier, Baier, Bayer formában is előfordul), jogász, 1522-től Wittenberg polgármestere, az augsburgi birodalmi gyűlés idején a szász választófejedelem hivatalban levő kancellárja.

- BRENZ, Johannes (Weil der Stadt, 1499 – Stuttgart, 1570), reformátor. 1514 Heidelbergben tanul. 1518 Luther heidelbergi disputációja nagy hatással van rá. 1522 Schwäbisch Hall prédikátora, ahol bevezeti a reformációt, megszervezi az egyházat. 1529-től szinte minden vallási tárgyaláson részt vesz. Az augsburgi interim miatt (1548) elveszti állását. 1553 után Württembergben szervezi az egyházat. A tridenti zsinatra elkészíti a Confessio Virtembergica-t (1551). 1535-ben írt kátéja 500-nál több kiadásban jelent meg.
- BRÜCK, Gregor von (Brück bei Potsdam, 1485 – Jena, 1557), jogász. 1519 – Bölcs Frigyes tanácsosa, János szász választófejedelmi kancellárja, 1529 “a ház tanácsosa élethossziglan”. A Schmalkaldeni Szövetség létrehozásának megszervezője, a fejedelemség alkotmányának elkészítője.
- BUCER, Martin (Schlettstadt, 1491 – Cambridge, 1551), teológus. 1507 – dominikánus. Tanulmányai alatt Erasmus hatása alatt. 1518 – Luther heidelbergi disputációja maradandó hatással van rá. 1523-ban érkezik a Zwingli tanaihoz húzó Strassburgba. Capitoval együtt a Confessio Tetrapolitana egyik szerzője. Melanchthon közreműködésével sikerül Lutherrel megegyezésre jutni az úrvacsora kérdésében (Wittenbergi konkordia, 1536), amelyhez a legtöbb délnémet város csatlakozik. Hessenben bevezeti a konfirmációt.
- BUGENHAGEN, Johannes (Wollin, 1485 – Wittenberg, 1558), evangélikus teológus. 1521 – Wittenbergben, 1522-től exegetikai előadások, 1523 – városi lelkész, 1533 – professzor. Barátság Lutherrel, akinek lelkigondozója is. Az északnémet tartományok egyházi rendjeinek a kidolgozója.
- CAMERARIUS, Joachim (Bamberg, 1500 – Lipcse, 1574), filológus, humanista. Tanulmányok: Lipcse, Erfurt, Wittenberg. Közele barátság Melanchthonnal, akinek ajánlására 1526-ban az új nürnbergi gimnázium rektora lesz, és akinek segítségére van az Augustana munkálataiban. 1535 – Tübingenben, 1541 – Lipcsében professzor, mindkét helyen vezeti az egyetem újjászervezését. Egyházi énekszerző, klasszikus művek és életrajzok kiadója. Nagy levelezése kortörténeti forrás.
- CAMPEGGIO, Lorenzo (Milánó, 1474 – Róma, 1539), jogász. 1493 után Páduában, 1499 után Bolognában jogot tanít. 1509 – felesége meghal, egyházi pályára lép. 1512 – püspök, 1520 – lemond. Ismételt követségben jár a császárnál, 1518–19 és 1528–29 között legátus Angliában. 1523 – Anglia protektora a pápai kúriában. Pápai legátus a birodalmi gyűléseken: 1524 – Nürnberg, 1530 – Augsburg, 1532 – Regensburg. A lutheránusokkal folyó vita erőszakos megoldását elkerülhetetlennek tartotta. A 16. század egyik legjelentősebb kúriai diplomatája.

CAPITO, Wolfgang Fabricius, (Hagenau, 1478/1472? 1481? – Strassburg, 1541), humanista és reformátor. Tanulmányok: Ingolstadt, Heidelberg. 1515 – Freiburg: teológiai doktor. Prédikátor: 1512–1515 – Bruchsal, 1515–1520 – Basel, 1520 – Mainz. Szoros kapcsolat Erasmusszal. 1523 – Strassburg: a reformáció oldalára áll. Bucerrel együtt a Confessio Tetrapolitana egyik szerzője.

COCHLAEUS vagy Cochläus, Johannes (Raubersried bei Wendelstein, 1479 – Breslau, 1552), teológus, pap. Tanulmányok: Köln, Bologna, 1517 – Ferrara: teológiai doktor, 1518 – Róma: pappá szentelés. Eleinte rokonszenvezett a reformációval, de Luthernek az egyház babilóni fogságáról írt műve után a reformáció egyik legtermékenyebb ellenfele lett (200 irat). 1528-tól Szász György hercegnek, a régi hit védelmezőjének és Luther hajlíthatatlan ellenfelének tanácsadója. 1530 – Augsburg: közreműködik a Cáfolat megírásában.

CRUCIGER, Caspar (Lipcse, 1504 – Wittenberg, 1548). 1525 – Magdeburg: iskolamester, 1528 – Wittenberg: egyetemi tanár és a vártemplom igehirdetője. 1539 – részvétel Lipcse reformációjában, valamint számos vallási tárgyaláson. Közel állt Melanchthonhoz, ezért Luther szigorú követői támadták.

ECK, Johannes (Egg, 1486 – Ingolstadt, 1543), teológus. Tanulmányok: Heidelberg, Tübingen, Köln, Freiburg. 1508 – Strassburg: pappá szentelés. 1510 – Freiburg: teológiai doktor, majd professzor Ingolstadtban. 1517-től a 95 tételről személyes vitája Lutherrel. 1519-ben Luther ellenfele a lipcsei vitában. 1520 – közreműködik a Luther elleni pápai bulla (Exsurge Domine) megfogalmazásában és kihirdeti Németországban. 1525 – összeállítja Luther eretnekségeit, ez a kézikönyve (Enchiridion) 121 kiadásban és fordításban ismert, így a 16. századi katolikus irodalom egyik legelterjedtebb irata. Az augsburgi birodalmi gyűlésre adta ki híres 404 tételét. Részt vesz a Cáfolat megírásában, de az augsburgi közvetítő tárgyalásokban is olykor nagy kompromisszumkészséget tanúsítva. Egész életében aktív résztvevője volt a Lutherrel, Zwinglivel, az újrakeresztelőkkel folytatott vitáknak szóban és írásban.

ERNŐ, Hitvalló Ernő, braunschweig-lüneburgi herceg (1497–1546).

FABRI vagy Faber, Johannes (Leutkirch, Allgäu, 1478 – Wien, 1541), jogász, teológus. Jogi, nyelvi és teológiai tanulmányok: Tübingen, Freiburg. Számos egyházi javadalom élvezője. 1523–24-től Habsburg Ferdinánd udvari tanácsosa és gyóntatója, 1530-tól bécsi püspök, ő hangolta össze a Cáfolatot készítő bizottság munkáját.

Habsburg I. FERDINÁND (Alcalá, 1503 – Bécs, 1564), Habsburg V. Károly német-római császár és Habsburg Mária (II. Lajos magyar király felesége) testvére, osztrák főherceg. 1526 magyar és cseh király, 1531 római király, 1556 német-római császár. Fivérének lojális segítője a birodalomban, de a protestáns fejedelmekkel a kiegyezést keresve, ugyanakkor a katolikus egyházat minden eszközzel támogatva.

I. FERENC (Cognac, 1494 – Rambouillet, 1547), francia király (1515–1547). Az Észak-Itália birtoklásáért folyó versengésben V. Károly császár ellenfele.

FRIGYES, Bölcs Frigyes (Torgau, 1463 – Lochau, 1525), szász választófejedelelem. A német fejedelmek jogainak és hatalmának védelmezője. 1502 – megalapítja a wittenbergi egyetemet. 1517-től kezdve Luther védelmezője, nem követője. 1524-ig a hagyományos misét tartatta a wittenbergi vártemplomban, ahol ereklyegyűjteménye is volt. Halála előtt két szín alatt vett úrvacsorát.

FÜLÖP (Marburg, 1504 – Kassel, 1567). 1518 – hesseni tartománygróf. Döntő szerepe volt 1522–23-ban Franz von Sickingen, 1525-ban a parasztháború, 1534–35-ben a münsteri újrakeresztelők katonai leverésében. 1521-től a reformáció oldalán, teológiailag is képzett. 1527 – megalapítja a marburgi egyetemet. 1529 – a marburgi párbeszéd összehívásával a protestánsok egységét akarja megvalósítani. Politikáját meghatározza Habsburg-ellenessége. Tekintélyét veszítette azzal, hogy bigámiában élt. A schmalkaldeni háborúban János Frigyes választófejedelemmel együtt csatát veszített, és a császár fogságába esett, ahonnan csak évek múlva szabadult ki.

GATTINARA, Mercurio Antonio di (†1530), bíboros, V. Károly nagykancellárja.

GYÖRGY, Brandenburgi György, Kegyes vagy Jámbor György (Ansbach, 1484 – Ansbach, 1543). 1515–43 – brandenburg-ansbachi őrgróf. A lutheri reformáció egyik előharcosa. A mohácsi csatamezőn elhunyt magyar király, II. Lajos egykori nevelője. 1529 – a speyeri protestáció, 1530 – az Ágostai hitvallás aláírója. Az őrgrófságban bevezetett egyházi rend mintául szolgált más fejedelemségeknek is. Kímélte a képeket és oltárokat, de az egyházi javakra rátette a kezét.

GYÖRGY, Szakállas György (1471–1539). 1500 – szász herceg. Kezdetben Tetzl búcsúcéduláinak ellenzője, a Luther és Eck között folyt 1519-es lipcsei vita támogatója, de hamarosan Luther és a reformáció éles ellenfele, vitairatokkal is, noha bizonyos reformokat igyekezett bevezetni. Halála után Lipcsében is bevezették a reformációt.

- II. GYULA (Guiliano della Rovere) (1453–1513), pápa 1503–1513 között, 1512-ben összehívta az 5. lateráni zsinatot, amely reformokról is tanácskozott.
- HEDIO, Caspar (Ettlingen, 1494/95 – Strassburg, 1552), teológus, történész, fordító. 1523 – Mainz: a teológia doktora és Strassburgban prédikátor. 1549 – a strassburgi egyházi konvent elnöke. Több ókori és középkori egyházi mű fordítója.
- JÁNOS, Állhatatos János (1468–1532), szász választófejedelem 1525–32, Bölcs Frigyes fivére és utóda. 1526-ban lutheri egyházi rendet vezet be, 1531-ben részt vesz a Schmalkaldeni Szövetség megalapításában.
- JÁNOS FRIGYES, a Nagylelkű (Torgau, 1503 – Weimar, 1554), szász herceg. Állhatatos János fia és utóda, választófejedelem 1532–1547 között. 1520-tól közeli kapcsolatban Lutherrel, a reformáció egyik fontos politikai támogatója Speyerben (1529), Augsburgban (1530), a Schmalkaldeni Szövetségben (1531–1547). Vallásilag hajlíthatatlan, politikailag kiegyezésre törekvő. 1547-ben ő is a császár fogságába kerül öt évre, és elveszíti a választófejedelmi címet, fejedelemségének is egy részét.
- I. JOACHIM (Stendal, 1484 – Cölln, 1535). Humanista műveltséget kapott, és már kiskoruként brandenburgi választófejedelem (1499–1535). Testvére Albrecht mainzi érsek, akit több püspöki javadalom megszerzésében is segített, ezért maga is érdekelt volt a búcsúcédulák árusításában. 1521, a wormszi birodalmi gyűlés óta Luther elszánt ellenfele, aki mindvégig a birodalmi átok végrehajtásán fáradozott. Tagja volt az óhitű fejedelmek szövetségeinek (1525 Dessau, 1533 Halle).
- JONAS, Justus (Nordhausen, 1493 – Eisfeld, 1555), jogász és lutheránus teológus. Tanulmányok: Erfurt, Wittenberg. 1518 – Erfurt: jogi előadások. 1519 – Erasmushoz utazik, 1521 – Luthert elkíséri Wormsba, wittenbergi esperes, teológiai doktor, teológiai professzor, 1523–33 – dékán. Barátság Lutherrel. A reformáció több iratának fordítója. 1541 – Hallében, 1544 – szuperintendens. Innen a schmalkaldeni háború miatt kiutasítják.
- V. KÁROLY, Habsburg Károly (Gent, Németalföld, 1500 – Extremadura, Spanyolország, 1558). Nevelője többek között utrechti Adrián (a későbbi VI. Hadrianus pápa), majd Rotterdami Erasmus. Tizenöt évesen nagykorúvá nyilvánítják, Burgundia hercege (1515–), tizenhat évesen magának követeli anyai nagyapja, Ferdinánd spanyol trónját, így királya lett az egyesített spanyol birodalomnak (1516–), amelynek már tengerentúli birtokai is vannak. Német-római császár (1519–1556). A spanyol világbirodalom megteremtője. Uralkodásának évtizedeit egyszerre jellemezte a lenyűgöző

erő és a kivédhetetlen gyöngeség. Hatalmáról 1556-ben lemondott, és Spanyolországba vonult vissza.

VII. KELEMEN, Medici (Firenze, 1478 – 1534). 1513 – Firenze püspöke és bíboros. 1523 – VI. Adorján utódjaként pápa. Inkább itáliai reneszánsz uralkodó, aki I. Ferencsel és a törökkel V. Károly észak-itáliai befolyása ellen küzd. Pápasága alatt ment végbe a nyugati egyház szakadása.

MELANCHTHON, Philipp (Bretten, 1497 – Wittenberg, 1560), humanista és reformátor. Tanulmányok: Heidelberg, Tübingen. 1518 – Wittenberg: görög tanár, 1519 – biblikus baccalaureátus, nyíltan Luther oldalára áll. 1521 óta a reformáció egyik szóvivője, az első protestáns dogmatika (*Loci communes*) szerzője. Szerteágazó előadói és szerzői tevékenysége mellett az egyház egységének megőrzésén fáradozik, részvevője a vallási tárgyalásoknak. Az Ágostai hitvallás (1530) és Védőirata (1531), valamint az Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről (1537) szerzője, mindhárom az evangélikus egyház hitvallási irata. Barátság Lutherrel, bár ellentétek is voltak, de törésre nem került sor. Luther halála után krüptokálvinizmussal, krüptokatolicizmussal is megvádolták. "Németország tanítója" (*Praeceptor Germaniae*).

MENIUS, Justus (Fulda, 1499 – Lipcse, 1558), reformátor. Tanulmányok: Erfurt, Wittenberg (Luther, Melanchthon). 1523 – Mühlberg, 1525 – Erfurt: lelkész, 1529 – Eisenach és 1549 – Gotha: szuperintendens. Részt vesz a vizitációkban, a marburgi párbeszéden, a Wittenbergi konkordia tárgyalásain, a schmalkaldeni konventen, a Hagenauban és Wormsban folyó vallási tárgyalásokon.

MYCONIUS, Oswald (Luzern, 1488 – Basel, 1552), svájci reformátor. Humanista tanulmányok után iskolamester: Basel, Zürich, 1519 – Luzern. 1522-ben lutheránusként elűzik, Einsiedelnben tanít, 1524-től Zwingli barátja, munkatársa annak haláláig Zürichben. 1532-től Baselben, a bázeli hitvallás az ő munkája.

OEKOLAMPADIUS, Johannes (Weinsberg, Württemberg, 1482 – Basel, 1531), humanista és Basel reformátora.

OSIANDER, Andreas (Gunzenhausen, 1498 – Königsberg, 1552), Nürnberg reformátora.

SCHNEPF, Erhard (Heilbronn, 1495 – Jena, 1558). Tanulmányok: Erfurt, Heidelberg. Tanúja Luther heidelbergi disputációjának. 1520 – Weinsberg, 1524 – Wimpfen, 1526 – Weilburg: evangélikus prédikátor. 1528 – Marburg: professzor. Hesseni Fülöpöt kíséri Speyerbe (1529), Augsburgba

- (1530). 1534 – Stuttgart: Württemberg reformációja. Mozgalmas élete során számos vallási tárgyalás résztvevője.
- SPALATIN, Georg (Spalt bei Nürnberg, 1484 – Altenburg, 1545), evangélikus teológus, humanista, jogász, fejedelmi tanácsadó. Tanulmányok: Erfurt, Wittenberg. 1508 – pappá szentelés. Ezután Torgauba hívják hercegi nevelőnek, ahol könyvtáros, titkár, történetíró is. 1511-től Wittenbergben él. Lutherrel 1514-től áll kapcsolatban, és közvetít a fejedelem és a reformátor között. A választófejedelem halála után, 1525-ben megházasodik, lelkész, majd szuperintendens Altenburgban, részt vesz a vizitációkban. Tanácsadója János és János Frigyes szász választófejedelmeknek is.
- STURM, Jakob (Strassburg, 1484 – uo., 1553), szülővárosának egyik vezetője, aki ott a reformáció bevezetésén fáradozott több teológussal együtt. Az augsburgi birodalmi gyűlésen ő nyújtotta át a Confessio Tetrapolitanat, fontos szerepe volt a Schmalkaldeni Szövetségben.
- ULRICH (Reichenweier, 1487 – Tübingen, 1550), 1498 württembergi herceg.
- WIMPINA, Konrad (Wimpfen, 1460 – Amorbach, 1531), teológus. Tanulmányok: Lipcse, Frankfurt (Odera). 1506-tól az utóbbi helyen teológiát oktatott. 1517-től vett részt a reformáció és a Luther körüli vitákban a római hit védelmezőjeként. A Cáfolat egyik szerzője.
- ZWINGLI, Ulrich (Huldrych) (Wildhaus, 1484 – Kappel, 1531), Zürich reformátora.

Irodalom

1. AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS SZÖVEGÉNEK LÁBJEGYZETEIHEZ HASZNÁLT FORRÁSOK

Az Ágostai Hitvallás. Latinból fordította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Paulik János. Második, javított kiadás. Luther-Társaság: Budapest, 1900.

Az Ágostai Hitvallás. Latinról fordította Paulik János. Harmadik, javított kiadás. Luther-Társaság: Budapest, 1930. 80 o. (A Luther-Társaság kiadványai, Új sorozat XI.)

Az Ágostai Hitvallás, mely a győzhetetlen V. Károly császár őfelségének az ágostai birodalmi gyűlésen adatott át az 1530. esztendőben. Az eredeti latin szöveg után magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta [id.] D. Dr. Pröhle Károly. Székely és Társa könyvnyomdája, Sopron, 1930.

Az Ágostai Hitvallás, mely a győzhetetlen V. Károly császár őfelségének az ágostai birodalmi gyűlésen adatott át az 1530. esztendőben. Az eredeti latin szöveg után magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta [id.] D. Dr. Pröhle Károly. Második kiadás. Harangszó, Győr, 1943.

Das Augsburgische Bekenntnis Deutsch 1530–1580. Revidierter Text. Herausgegeben von Günther Gassmann in Zusammenarbeit mit Niels Hasselmann, Jürgen Jeziorowski, Gottfried Klapper, Albert Mauder und Lutz Mohaupt. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978.

Das Augsburgische Bekenntnis. Studienausgabe. Herausgegeben und erläutert von Jürgen Lorz im Auftrag des Lutherischen Kirchenamtes der Vereinigten Evangelisch-Lutherischen Kirche Deutschlands. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980.

The Book of Concord. The Confessions of the Evangelical Lutheran Church. Edited by Robert Kolb and Timothy J. Wengert. Translated by Charles Arand, Eric Grietsch, Robert Kolb, William Russell, James Schaaff, Jane Strohl, Timothy J. Wengert. Fortress Press, Minneapolis, 2000.

Konkordia könyv. Az Evangélikus Egyház hitvallási iratai. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. I. kötet: Az egyetemes hitvallások. Az Ágostai Hitvallás. Az Ágostai Hitvallás Apológiája. [Nagy Gyula fordítása.]

Pröhle Károly: Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról. A Kis Káté. A Nagy Káté. A keresztyén hit főtételei. Fordította és a bevezetést írta: Pröhle Károly. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest 1983.

2. AZ ÁGOSTAI HITVALLÁS TÖRTÉNETÉHEZ FELHASZNÁLT IRODALOM

Az Ágostai Hitvallás. Latinból fordította, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Paulik János. Második javított kiadás. Luther-Társaság, Budapest, 1900.

Austin, Charles: Der Reichstag zu Augsburg 1530: Hoffnung auf eine Versöhnung. LWB-Pressdienst Nr. 42, vom 18. Oktober 1978, 5–6. o.

Brecht, Martin: Martin Luther. Zweiter Band: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521–1532. Calwer Verlag, Stuttgart, 1986.

Brodarics István: Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról. Fordító Kardos Tibor. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. (Gondolkodó magyarok)

Bruckner Győző: Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlés. A Confessio Augustana és magyarországi variánsai. In: Emlékkönyv az Ágostai Hitvallás négy százados évfordulója ünnepére. Írták a Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Miskolci Jogakadémiájának tanárai. Miskolc, 1930. 1–111. o.

Bruckner Győző: Az Ágostai Hitvallás világátformáló ereje. Luther-Társaság, Budapest, 1930. (A Luther-Könyvtár és Múzeum füzetei. Szerkeszti D. Kovács Sándor. Új sorozat V. 16.)

[BSLK] Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der augsburgischen Konfession 1930. 2. verbesserte Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1955.

Bucsay, Mihály† – Csepregi, Zoltán: Thesen des Pfarrkonvents in Nagyvárad (Grosswardein), 1544. In: Reformierte Bekenntnisschriften. Herausgegeben im Auftrag der Evangelischen Kirche in Deutschland von Heiner

Faulenbach und Eberhard Busch. Bd. 1,2: 1535-1549. Neukirchener: Neukirchen-Vluyn, 2006. 429-438. [A tételek latin szövegével együtt.]

Bucsay, Mihály† – Csepregi, Zoltán: Das Bekenntnis der Synode zu Erdőd von 1545. In: Reformierte Bekenntnisschriften. Herausgegeben im Auftrag der Evangelischen Kirche in Deutschland von Heiner Faulenbach und Eberhard Busch. Bd. 1,2: 1535-1549. Neukirchener: Neukirchen-Vluyn, 2006. 439-448. [A hitvallás latin szövegével együtt.]

Csepregi Zoltán: Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Ötven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez. Luther Kiadó, Budapest, 2004.

Csepregi Zoltán: 475 éves az Ágostai Hitvallás. Evangélikus Élet (LXX/26) 2005. június 26. <http://szabadegyetem.lutheran.hu/200504.htm> (letöltés: 2005. április 26.)

Dantine, Wilhelm: Die Ökumene der Zukunft. Amt und Gemeinde (31) 1980/2, 21–23. o.

Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter: Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Fila Béla és †Jug László fordításának felhasználásával összeállította Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor. Szerkesztette: Burger Ferenc. Örökmécs Kiadó, Bányaterenyé – Szent István Társulat, Budapest, 2004.

[EKL²] Evangelisches Kirchenlexikon. Kirchlich-theologisches Handwörterbuch. Unter Mitarbeit von Robert Frick, Hans Heinrich Harms, Wilfried Joest, Hermann Noack, Kurt-Dietrich Schmidt, Georg F. Vicedom, Heinz-Dietrich Wendland, Hans Walter Wolff. Herausgegeben von Heinz Brunotte und Otto Weber. 2., unveränderte Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1961–62.

Fabiny Tibor: Az Ágostai Hitvallás hazai útja. In: Fabiny Tibor / Hafenscher Károly: Négy százötven éves az Ágostai Hitvallás. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1980. 5–67. o.

Fabiny Tibor: Az Ágostai Hitvallás történetének politikai és teológiai háttere. Lelkipásztor (55) 1980/12, 751–758. o.

Fabiny Tibor: Die Auswirkung der Confessio Augustana auf das kulturelle Leben Ost-Mitteleuropas im 16. Jahrhundert. In: Universitas Budensis 1393–1995. Budapest, 1998. 165–169. o.

Friedenthal, Richard: Luther élete és kora. Fordította Terényi István. Gondolat, Budapest, 1973.

Gucciardini, Francesco: Itália története [1494–1534]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.

- Hafenscher Károly: Az Ágostai Hitvallás ma. In: Négyszázötven éves az Ágostai Hitvallás. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1980. 69–98. o.
- Heussi, Karl: Az egyháztörténet kézikönyve. Fordította Magyar István. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000. (Osiris kézikönyvek)
- Hitvallás és tudomány. Emlékkönyv. Az Ágostai Hitvallás 400 éves jubileuma alkalmából. Kiadják a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának tanárai. Sopron, 1930.
- Immenkötter, Herbert: Der Reichstag zu Augsburg und die Confutatio. Historische Einführung und neuhochdeutsche Übertragung. Aschendorff, Münster, 1979. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum. Herausgegeben von Erwin Iserloh. 39)
- Immenkötter, Herbert: Um die Einheit des Glaubens. Die Unionsverhandlungen des Augsburger Reichstages im August und September 1530. Aschendorff, Münster, 1973. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum. Herausgegeben von Erwin Iserloh. 33)
- Das katholisch/lutherische Gespräch über das Augsburger Bekenntnis. Dokumente 1977–1981 mit einer Einführung von Aloys Klein und Harding Meyer herausgegeben von Harding Meyer. Lutherischer Weltbund, Genf, 1982. (LWB-Report 10)
- Katholische Anerkennung des Augsburgischen Bekenntnisses? Ein Vorstoß zur Einheit zwischen katholischer und lutherischer Kirche herausgegeben von Harding Meyer, Heinz Schütte und Hans-Joachim Mund. Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main / Verlag Josef Knecht, Frankfurt am Main, 1977.
- Konkordia könyv. Az Evangélikus Egyház hitvallási iratai. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1957. II. kötet: A Schmalkaldeni cikkek. Luther Márton Kis kátéja. Luther Márton Nagy kátéja. [Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbségéről.]
- Kovács Sándor: A speyeri birodalmi gyűlés történelmi jelentősége. Luther-Társaság, Budapest, 1930.
- Köhler, Walther: Das Marburger Religionsgespräch 1529. Versuch einer Rekonstruktion. W. Heinsius Nachfolger, Leipzig, 1929. 141 S.
- Kremers, Helmut: Als hätten sie in den Himmel gesehen. Das Leben des Philipp Melanchthon. Lutherische Monatshefte 1997/2, 5–9. o.
- Lexikon der Reformationszeit. Redaktion: Klaus Ganzer und Bruno Steimer.

Auf der Grundlage des Lexikon für Theologie und Kirche, 3. Auflage. Herder, Freiburg, Basel, Wien, 2002.

Lilje, Hanns: Martin Luther. Eine Bildmonographie. Evangelische Buchgemeinde, Stuttgart, 1964.

Lohse, Bernhard: Die Entstehung der Confessio Augustana und ihr Weg durch die Geschichte. In: Wir glauben und bekennen. Zugänge zum Augsburger Bekenntnis. Herausgegeben von Lutz Mohaupt im Auftrag des Lutherischen Kirchenamtes der VELKD. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980. 9–24. o.

Lohse, Bernhard: Augsburger Bekenntnis I, in: TRE 4 (1979), 616–628. o.

A magyarhoni protestáns egyház története a művelt közönség számára. Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József közreműködésével szerkesztette Zsilinszky Mihály. Athenaeum, Budapest, 1907.

Das Marburger Religionsgespräch 1529. Herausgegeben von Gerhard May. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn: Gütersloh, 1970. 86 S. (Texte zur Kirchen- und Theologiegeschichte. Hrg. Von Gerhard Ruhbach unter Mitarbeit von Gustav Adolf Benrath, Heinz Scheible und Kurt-Victor Selge. Heft 13.)

Meinhold, Peter: Luther heute. Wirken und Theologie Martin Luthers, des Reformators der Kirche, in ihrer Bedeutung für die Gegenwart. Berlin, Hamburg, Lutherisches Verlagshaus, 1967.

Pannenberg, Wolfhart: Die Augsburgische Konfession und die Einheit der Kirche. Amt und Gemeinde (31) 1980/2, 15–21. o.

Parvio, Martti: Az Ágostai Hitvallás jellegzetes vonásai a Svéd és a Finn Egyházban. Lelkipásztor (57) 1982/10, 591–598. o.

Payr Sándor: Az Ágostai Hitvallás története Magyarországon. In: Hitvallás és tudomány. Emlékkönyv. Az Ágostai Hitvallás 400 éves jubileuma alkalmából. Kiadják a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának tanárai. Sopron, 1930. 123–200. o.

Pósfay György: Tanulások a magyarországi hitvallások történetéből. Koinonia 61. szám, 2003. 47–54. o.

Pöhlmann, Horst Georg: Vorkämpfer, nicht Buchhalter. Philipp Melanchthon und seine Bedeutung für die Gegenwart. Lutherische Monatshefte 1997/2, 2–5. o.

D. Dr. Pröhle Károly: Keresztység és protestantizmus az Ágostai Hitvallásban. In: Hitvallás és tudomány. Emlékkönyv. Az Ágostai Hitvallás 400 éves jubileuma alkalmából. Kiadják a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának tanárai. Sopron, 1930. 47–68. o.

- Ranke, Leopold von: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Ungekürzte Textausgabe. Phaidon Verlag, Wien, s.t.
- Reformierte Bekenntnisschriften. Bd. 1/1. 1523–1534. Bearbeitet von Eberhard Busch, Heiner Faulenbach, Hans Helmut Eßer, J. F. Gerhard Goeters+, Friedhelm Krüger, Dietrich Meyer, Andreas Mühling und Wilhelm H. Neuser. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 2002.
- Reformierte Bekenntnisschriften. Bd. 1/2. 1535–1549. Bearbeitet von Mihály Bucsayt, Eberhard Busch, Emidio Campi, Zoltán Csepregi, Hans Helmut Eßer, Andreas Marti, Christian Moser, Andreas Mühling, Wilhelm H. Neuser, Peter Opitz, Ernst Saxer, Jan Gerard Jakob van Booma und Anette Zillenbiller. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 2006.
- Sasse, Hermann: Corpus Christi. Ein Beitrag zum Problem der Abendmahlskonkordie. Mit einem Geleitwort von Joachim Heubach. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Hopf. Verlag der Ev.-Luth. Mission, Erlangen, 1979.
- Schäfer, Rolf: Melanchthon zwischen den Konfessionen. Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim 1/1997, 3–8. o.
- Schaller, Theo: Speyer 1529. 450 Jahre Protestation. Zum Jubiläum des zweiten Speyerer Reichstages. Sonderdruck aus "Evangelischer Kirchenbote – Sonntagsblatt für die Pfalz". [1979]
- Schreiner Vilmos: Luther és az Ágostai Hitvallás. Néhány megjegyzés névadó hitvallásunk keletkezéstörténetéhez. Lelkipásztor (55) 1980/6, 334–340. o.
- Sólyom Jenő: Az Ágostai Hitvallás magyar fordításai. Luther Társaság, Budapest, 1930. (A Luther-Könyvtár és Múzeum füzetei. Szerkeszti D. Kovács Sándor. 18.)
- Sólyom Jenő: Az Ötvárosi Hitvallás jubileumára. Lelkipásztor (24) 1949. novemberi melléklet: Belmissziói munkaprogram 1949–50, 10–14. o.
- Sólyom Jenő – Csepregi Zoltán: Az Ötvárosi Hitvallás. Theologiai Szemle Új folyam (42) 1999/5, 283–294. o.
- Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. kötet. A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig. Ecclesia, Budapest, 1985.
- Szántó Konrád: A katolikus egyház története. III. kötet. Az egyháztörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. Ecclesia, Budapest, 1987.
- Unser Glaube. Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Ausgabe für die Gemeinde. Im Auftrag der Kirchenleitung der Vereinigten Evangelisch-Lutherischen Kirche Deutschlands (VELKD) herausgegeben vom Lutherischen Kirchenamt. Bearbeitet von Horst Georg Pöhlmann. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh, 1987. 2. Auflage.

- Vajta, Vilmos: Das Augsburger Bekenntnis ein Anlass zur Selbstprüfung. LWB-Pressedienst 38/1978, 5–6. o.
- Voigt, Gottfried: Christologie und Rechtfertigung nach dem Augsburgischen Bekenntnis. In: Zur bleibenden Aktualität des Augsburgischen Bekenntnisses mit Beiträgen von Jürgen Roloff, Gottfried Voigt, Albrecht Peters, Wilhelm Breuning und Gottfried Klapper. Lutherisches Verlagshaus: Hamburg, 1981. 214 o. (Fuldaer Hefte. Schriften des Theologischen Konvents Augsburgischen Bekenntnisses. Herausgegeben von Gottfried Klapper. Heft 25) 29–42. o.
- Volkert, Wilhelm: Kleines Lexikon des Mittelalters. Von Adel bis Zunft. Zweite, durchgesehene Auflage. Verlag C. H. Beck, München, 1999.
- Wenz, Gunther: Theologie der Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Eine historische und systematische Einführung in das Konkordienbuch. Band 1. Berlin; New York, de Gruyter, 1996.
- Wiczian Dezső – Sólyom Jenő: Az egyház története. Evangélikus vallástani társi könyv. I. kötet: Kezdetől a türelmi rendelethez. 3. kiadás. Magyarországi Evangélikus Egyházegylet, Győr, 1948.
- Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Genius kiadás: 1922. Reprint: 1986.
- Zwingli, Huldrych: Schriften III. Im Auftrag des Zwinglivereins herausgegeben von Thomas Brunnschweiler und Samuel Lutz unter Mitarbeit von Hans Ulrich Bächtold, Andreas Beriger, Christine Christ-von Wedel, Rainer Henrich, Hans Rudolf Lavater, Peter Opitz, Ernst Saxer und Peter Winzeler. Theologischer Verlag, Zürich, 1995.
- Zwingli, Huldrych: Schriften IV. Im Auftrag des Zwinglivereins herausgegeben von Thomas Brunnschweiler und Samuel Lutz unter Mitarbeit von Hans Ulrich Bächtold, Andreas Beriger, Christine Christ-von Wedel, Rainer Henrich, Hans Rudolf Lavater, Peter Opitz, Ernst Saxer und Peter Winzeler. Theologischer Verlag, Zürich, 1995.
- Zsedényi Béla: Beszámoló az Augustana Confessio négyszázados ünnepéről. Ifj. Ludvid és Janovits Könyvnyomdája, Miskolc, 1930. (Miskolci Jogászelet Könyvtára, 67.)
- Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. Első kötet: a reformatiótól a bécsi békéig (1523–1608). Magyarországi Protestánsok, Budapest, 1880.

3. AZ ÉLETRAJZI ADATOK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁBAN ELSŐSORBAN FELHASZNÁLT IRODALOM

- Evangelisches Kirchenlexikon. Internationale theologische Enzyklopädie.
Hrg. Erwin Fahlbusch, Jan Milic Lochman, John Mbiti, Jaroslav Pelikan
und Lukas Vischer. Dritte Auflage (Neufassung). Vandenhoeck & Ruprecht,
Göttingen, 1986–1997. Band 5: Register.
- Lexikon der Reformationszeit. Redaktion: Klaus Ganzer und Bruno Steimer.
Auf der Grundlage des lexikon für Theologie und Kirche, 3. Auflage. Her-
der, Freiburg, Basel, Wien, 2002.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója,
Budapest, 2008

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Szöveggondozó: Petri Gábor

Műszaki szerkesztő: Galgóczi Andrea

Tördelő: Fodor Gábor

Nyomdai kivitelezés: Vitacomp – Solutions Bt.

Felelős vezető: Vass Pál

ISBN 978-963-9571-74-7

ISBN 978-963-9571-76-1 Ö